

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΤΟΜΕΑΣ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Λαϊκή Παιδεία και Εκπαίδευση (1941-1945)

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΜΑΡΙΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: κ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΜΠΑΜΠΟΥΝΗΣ
ΣΥΝΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ: κ. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ
κ. ΜΑΡΙΑ ΔΗΜΑΚΗ – ΖΩΡΑ

ΑΘΗΝΑ 2019

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη.....	3
Πρόλογος.....	4
Εισαγωγή.....	5

Κεφάλαιο 1

Ιστορικό πλαίσιο αναφοράς.....	9
Η Ελλάδα στη δίνη του πολέμου.....	9
Οι αντιστασιακές οργανώσεις.....	15
Το εκπαιδευτικό σύστημα την περίοδο της κατοχής.....	22
Η συγκρότηση της Π.Ε.Ε.Α.....	27

Κεφάλαιο 2

Η Εκπαίδευση στην «Ελεύθερη Ελλάδα».....	31
Το σχέδιο Λαϊκής Παιδείας της Π.Ε.Ε.Α.....	32
Η προσχολική εκπαίδευση.....	36
Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση.....	39
Η δευτεροβάθμια εκπαίδευση.....	43
Η επαγγελματική εκπαίδευση.....	45
Τα Επιμορφωτικά σχολεία.....	49
Τα σχολεία Αναλφάβητων.....	50
Η σχολή Εφέδρων Αξιωματικών του Ε.Λ.Α.Σ.....	51
Οι σχολές μαθητείας του ΕΛΑΝ.....	54

Κεφάλαιο 3

Το Παιδαγωγικό Συνέδριο της Λάσπης.....	55
Η Διοίκηση και η Οργάνωση της Εκπαίδευσης.....	57
Η ανασύσταση της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας.....	59
Τα Αναγνωστικά.....	62
Τα Παιδαγωγικά Φροντιστήρια.....	65
Οι Γεωργικές Σχολές.....	70
Η Σχολή Αυτοδιοίκησης και Λαϊκής Δικαιοσύνης.....	72
Οι Λέσχες.....	76

Κεφάλαιο 4

Η Παιδεία μετά την Απελευθέρωση (-1945).....	78
Τα αιτήματα των εκπαιδευτικών.....	79
Η Εταιρεία Επιστήμη-Ανοικοδόμηση (ΕΠ-ΑΝ).....	82
Οι Λαϊκές Βιβλιοθήκες.....	85
Η Εταιρία για την καταπολέμηση της Αγραμματοσύνης και του Αναλφαβητισμού	89
Ο Μορφωτικός Οργανισμός «Λαϊκό Πανεπιστήμιο».....	92
Η επανίδρυση του «Εκπαιδευτικού Ομίλου» και η σύσταση του σωματείου «Εταιρία των Φίλων της Λαϊκής Παιδείας».....	95
Γενικά Συμπεράσματα.....	98
Πηγές.....	103
Βιβλιογραφία.....	114

Abstract

In the following research, we are trying to investigate the most important facts in the domain of Education, taken place in Greece from 1941 to 1945, that is, during the German-Italian and Bulgarian Occupation and the first year of Liberation of the Forces of Axis. For the most complete and accurate approach of the issue we attempt to focus on the most decisively historical events and actions, occurred in this period, specifically to the Plan of Popular Education and the proposed measures for an in-depth remodeling and reconstruction of educational institutions. However, this educational reality, applied in the liberated part of Greece, displayed, at the same time, the fixed request for a radical social transformation, where the broader popular layers, as a driving force of the productive mechanism, would claim new roles and positions.

Key-words

EAM, Plan of Popular Education, Schools for the Illiterate, Learning Schools, Libraries.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σε αυτή την ερευνητική εργασία εξετάζονται τα σημαντικότερα γεγονότα που έλαβαν χώρα στην Ελλάδα, στον τομέα της εκπαίδευσης την περίοδο 1941-1945, κατά τη διάρκεια, δηλαδή, της Γερμανοϊταλικής και Βουλγαρικής κατοχής, καθώς επίσης και τον πρώτο χρόνο της Απελευθέρωσης. Για την πληρέστερη και πολύπλευρη προσέγγιση του θέματος γίνεται αναφορά, μεταξύ άλλων, στα ιστορικά τεκταινόμενα και στις δράσεις που έλαβαν χώρα την περίοδο αυτή, στο Σχέδιο Λαϊκής Παιδείας και στα προτεινόμενα μέτρα για μία εκ βαθέων αναμόρφωση και ανασυγκρότηση των εκπαιδευτικών θεσμών. Αυτή η νέα εκπαιδευτική πραγματικότητα που εφαρμόστηκε στην Ελεύθερη Ελλάδα, προέβαλε ταυτόχρονα, και το πάγιο αίτημα για έναν ριζικό κοινωνικό μετασχηματισμό, στον οποίο τα ευρύτερα λαϊκά στρώματα, ως κινητήρια δύναμη του παραγωγικού μηχανισμού, θα διεκδικούσαν νέους ρόλους και νέες θέσεις.

Λέξεις κλειδιά

EAM, Σχέδιο Λαϊκής Παιδείας, Σχολεία Αναλφάβητων, Επιμορφωτικά Σχολεία, Βιβλιοθήκες.

Πρόλογος

Στην παρούσα εργασία έγινε μία προσπάθεια διερεύνησης κυρίως της εκπαιδευτικής πολιτικής που εφάρμοσε η Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ), εστιάζοντας στη μελέτη του *Σχεδίου Λαϊκής Παιδείας* και τις απόψεις που εξέφρασε η προοδευτική διανόηση στην κατεχόμενη από τις δυνάμεις του Άξονα, Ελλάδα, σχετικά με την εκπαίδευση, προκειμένου να θέσει σε λειτουργία βασικούς εκπαιδευτικούς θεσμούς. Οι θέσεις που διατυπώθηκαν υποδηλώνουν την αναγκαιότητα επίλυσης του εκπαιδευτικού προβλήματος, που ταλαιπωρούσε την ελληνική κοινωνία από την σύσταση της. Επιπλέον, παρουσιάζονται διάφορες κινήσεις και διεργασίες, που έλαβαν χώρα, για την εκπαιδευτική ανασυγκρότηση του τόπου έως το 1945, καταδεικνύοντας την αναγκαιότητα ενός ευρύτερου κοινωνικού μετασχηματισμού με αφετηρία και βασικό πυρήνα την παρεχόμενη εκπαίδευση, η οποία θα έπρεπε να διαπνέεται από δημοκρατικά ιδεώδη προκειμένου να συμβάλλει στη δύναμη δημιουργία ελεύθερα σκεπτόμενων και όχι χειραγωγούμενων πολιτών.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον Καθηγητή Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, κ. Χαράλαμπο Μπαμπούνη για την εμπιστοσύνη και την καθοδήγηση που μου προσέφερε, προκειμένου να ολοκληρωθεί η παρούσα εργασία, καθώς επίσης, και τα υπόλοιπα μέλη της τριμελούς επιτροπής, την Επίκουρη Καθηγήτρια Θεατρολογίας- Νεοελληνικής Δραματουργίας και Πολιτισμού του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, κ. Μαρία Δημάκη-Ζώρα και τον Επίκουρο Καθηγητή Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, κ. Νικόλαο Αναστασόπουλο. Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω το προσωπικό των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ) και του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου (ΕΛΙΑ) για τις πληροφορίες που μου παρείχαν, τον συλλέκτη κ. Ι. Λάμπρου για το πλούσιο αρχειακό υλικό που μου διέθεσε, καθώς επίσης και τον παλαιόμαχο αγωνιστή κ. Γιάννη Χαϊδά, από το Μουσείο της Ρεντίνας για το αντίγραφο του βιβλίου για την Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών του ΕΛΑΣ, που μου παραχώρησε. Θα ήθελα, επίσης, να ευχαριστήσω το σύντροφό μου Τάσο για τις πολύτιμες συμβουλές που μου παρείχε καθώς επίσης για την υπομονή και την κατανόηση που υπέδειξε. Την αφιερώνω, δε, στους γονείς μου, οι οποίοι πρόσφατα έφυγαν από τη ζωή, για την ηθική συμπαράσταση, την αγάπη και την εμπιστοσύνη που απλόχερα μου έδειξαν.

Εισαγωγή

Αναμφισβήτητα, η εκπαίδευση αποτέλεσε και αποτελεί πεδίο τριβής και αντιπαράθεσης ανάμεσα σε πολιτικούς σχηματισμούς από τη σύσταση του ελληνικού κράτους. Η διαμόρφωση της κρατικής εκπαιδευτικής πολιτικής από την εκάστοτε κυβέρνηση, αποσκοπεί στην αποδοχή του συστήματος αξιών και του κοινωνικού μοντέλου που κάθε φορά προτάσσει η κυρίαρχη ιδεολογία, αν και κάθε φορά υπεισέρχονται και επιμέρους παράγοντες, όπως πολιτικά κόμματα και σχηματισμοί, που με τη σειρά τους ζητούν κι αυτά μερίδιο στην εξουσία. Για την ορθή κατανόηση των εκπαιδευτικών θεσμών είναι απαραίτητο να μελετηθούν και οι θεσμοί που αν και δεν άσκησαν άμεσα καθολική εξουσία, όπως στην προκειμένη περίπτωση η κυβέρνηση της ΠΕΕΑ, ήταν δυνατόν, όμως, να επηρέασαν την οργάνωσή τους, επιδιώκοντας με αυτό τον τρόπο τον εκδημοκρατισμό της κοινωνίας φέρνοντας ταυτόχρονα στο πολιτικό και κοινωνικό προσκήνιο τις διεκδικήσεις των ευρύτερων λαϊκών στρωμάτων.

Θεματικό άξονα της παρούσας εργασίας αποτελεί το Σχέδιο Λαϊκής Παιδείας και το εκπαιδευτικό θεσμικό πλαίσιο, που διαμορφώθηκε στην «*Ελεύθερη Ελλάδα*, καθώς επίσης και η διερεύνηση των θέσεων, που εξέφρασε η προοδευτική διάνοηση για την εκπαίδευση, για τη μόρφωση και τις πρακτικές εκπαιδευτικές δραστηριότητες που αναπτύχθηκαν την περίοδο της Κατοχής και τον πρώτο μεταπολεμικό χρόνο (1945). Εδώ έγκειται και η πρωτοτυπία της εργασίας, καθώς ενδελεχής έρευνα όλων των παραμέτρων που αφορούν τις μορφές εκπαίδευσης, οι περισσότερες καινοτόμες για τα δεδομένα της τότε ελληνικής κοινωνίας, τόσο κατά τη διάρκεια της κατοχής όσο και τον πρώτο χρόνο της απελευθέρωσης, δεν έχει πραγματοποιηθεί σε όλες τις εκφάνσεις της. Κατά τη διάρκεια, λοιπόν, της ερευνητικής διαδικασίας προέκυψαν μία σειρά επιμέρους ερωτήματα, που μέσω των πηγών επιχειρήθηκε η απάντησή τους όπως:

- Κάτω από ποιες συνθήκες συντάχθηκε το Σχέδιο Λαϊκής Παιδείας και ποιοι οι εμπνευστές του;
- Το εκπαιδευτικό σύστημα, έτσι όπως διαμορφώθηκε στην *Ελεύθερη Ελλάδα*, ανταποκρίθηκε στο μακροπρόθεσμο πρόγραμμα για αλλαγή του κοινωνικού μοντέλου ή υπάκουσε σε άμεσες ανάγκες που προέκυψαν; Τροφοδοτούσε τη λαϊκή πολιτιστική ανέλιξη;
- Ποιες βαθμίδες εκπαίδευσης αφορούσε και ποιες σχολές λειτούργησαν;

- Σε ποιες ενέργειες προέβη η μεταπολεμική κυβέρνηση για την αναδιοργάνωση των εκπαιδευτικών θεσμών; Ανταποκρίθηκε στο αίτημα για καθολική λαϊκή παιδεία;
- Ποιος ο ρόλος και η θέση που τήρησε ο εκπαιδευτικός κόσμος μέσω του κλαδικού οργάνου τους, της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας (από την επανασύστασή της το 1944), στο αίτημα για αναμόρφωση των εκπαιδευτικών θεσμών;
- Ποιες εκπαιδευτικές δράσεις έλαβαν χώρα αμέσως μετά την απελευθέρωση (1945) και ποιοι τις συντόνισαν;

Στην πορεία πραγματοποιήθηκε, κατ' αρχάς η αναζήτηση και ο εντοπισμός του πρωτογενούς και αρχειακού υλικού καθώς και της σχετικής βιβλιογραφίας, ελληνόγλωσσης και ξένης. Για την τεκμηρίωση των προβληματισμών που τέθηκαν κρίθηκε απαραίτητη η διερεύνηση του Αρχείου της ΕΠΟΝ και πιο συγκεκριμένα, οι Εκθέσεις των κατά τόπων Συμβουλίων και τα Ημερολόγια Δράσης τους. Η μελέτη τους αποδεικνύει πως η διευθέτηση του εκπαιδευτικού προβλήματος και η σύνταξη ενός νέου και λειτουργικού εκπαιδευτικού, θεσμικού πλαισίου ήταν μείζονος σημασίας.

Ωστόσο, η ερευνητική διαδικασία αντιμετώπισε περιορισμούς, που αφορούσαν αφ' ενός το εύρος του υλικού, αφ' ετέρου τη σκόπιμη και ηθελημένη αποσιώπηση ή καταστροφή επίσημων εγγράφων, ή τη μη καταγραφή και αρχειοθέτηση άλλων, τα οποία θα έδιναν πολύτιμες πληροφορίες για όλες τις δράσεις που εξελίχθηκαν την εν λόγω χρονική περίοδο και θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για ερευνητικούς σκοπούς. Επιπλέον, πολλά χειρόγραφα, λόγω της κακής συντήρησής τους, δυσκόλεψαν ή σε κάποιες περιπτώσεις κατέστησαν ανέφικτη την αποδελτίωσή τους.

Παρ' όλα αυτά, πλήθος αρχειακού υλικού μπόρεσε να διερευνηθεί στα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ), στη Βιβλιοθήκη-Αρχείο Χαρίλαος Φλωράκης, στο Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (ΕΛΙΑ), στο Μουσείο Εθνικής Αντίστασης της Ρεντίνας, στο Αρχείο του ΚΚΕ, στο Αρχείο της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού (ΔΙΣ), στο αρχείο του Κ. Σωτηρίου και στο αρχείο που μου παραχώρησε ο συλλέκτης Ι. Λάμπρου. Αναζητήθηκε, όσο το δυνατόν μεγαλύτερος αριθμός έντυπων μέσων, εφημερίδων και περιοδικών, της εποχής με δείγματα από όσο το δυνατόν περισσότερα μέρη της Ελλάδας, μέσα από τα οποία σκιαγραφείται και αποτυπώνεται η κοινωνική και πολιτική κατάσταση της χώρας. Από το πρωτογενές υλικό κατέστη δυνατό να δούμε τις θέσεις που διατυπώθηκαν για την εκπαίδευση και τα είδη των σχολείων που ιδρύθηκαν και να αναδειχθεί, παράλληλα,

το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο έλαβαν χώρα οι διακηρύξεις και οι εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες.

Στη συγκεκριμένη μελέτη, έγινε προσπάθεια να μην μας υπαγορεύσουν οι πηγές τα ερωτήματα αλλά μέσα από τα εργαλεία της ιστορικής επιστήμης να αντλήσουμε απαντήσεις, να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε τα ιστορικά γεγονότα. Για την ορθή κατανόηση των εκπαιδευτικών θέσεων και δράσεων της περιόδου 1941-1945, καταλληλότερη μέθοδος κρίθηκε η ιστορική-ερμηνευτική¹. Έτσι μετά τη συλλογή και εξακρίβωση του ιστορικού υλικού ακολούθησε η αξιολόγηση του, για την τελική καταγραφή του. Η εν λόγω μέθοδος, εκτός από τη συλλογή των ιστορικών τεκμηρίων και των εντύπων, τη μελέτη και την αξιολόγησή τους, προϋποθέτει και τη σφαιρική γνώση όλων των πτυχών της ευρύτερης ιστορικής περιόδου στην οποία εντάσσεται το εκάστοτε υπό διερεύνηση θέμα. Συνεπώς, η νοηματοδότησή του εντάσσεται μέσα στο *ιστορικοπολιτικό συγκείμενο* και το κοινωνικό πλαίσιο της εποχής του² και όχι ανεξάρτητα από το χωροχρόνο και τις συνθήκες που επικρατούσαν³ την συγκεκριμένη εποχή. Επιπλέον, έγινε προσπάθεια ώστε να παρουσιαστούν και να προσεγγισθούν όλες οι εκπαιδευτικές δράσεις που έλαβαν χώρα σε σχέση με το *Όλον*, σε σχέση με το ευρύτερο κοινωνικοπολιτικό συγκείμενο.

Η εργασία αποτελείται από ένα εισαγωγικό κεφάλαιο στο οποίο αιτιολογείται η επιλογή του θέματος και περιγράφεται η σκοποθεσία της εργασίας και τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν, οι περιορισμοί της έρευνας, η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε και το υλικό που χρησιμοποιήθηκε. Στο πρώτο κεφάλαιο με τίτλο «Ιστορικό πλαίσιο αναφοράς» γίνεται μία αναφορά στο ιστορικό πλαίσιο της περιόδου 1941-1945, τους βασικούς αντιστασιακούς πόλους που αναπτύχθηκαν, με προεξάρχοντα εκείνον του ΕΑΜ, καθώς επίσης και την εκπαιδευτική πολιτική που ακολουθήθηκε κατά την περίοδο της τριπλής κατοχής, μέχρι τη συγκρότηση της ΠΕΕΑ.

Στο δεύτερο κεφάλαιο που επιγράφεται «Η Εκπαίδευση στην Ελεύθερη Ελλάδα» παρουσιάζονται αναλυτικά όλες οι εκπαιδευτικές θέσεις, που αφορούσαν όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης (προσχολική, πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια, επαγγελματική εκπαίδευση, επιμορφωτικά σχολεία, σχολεία Αναφάβητων, Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών του Ε.Λ.Α.Σ.

¹ B. Allan, *Supporting research students*, London, Facet, 2003, p. 75.

² Χ. Μπαμπούνης, Εμμανουήλ Φιριππής, *Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών Φοιτητών δράσεις*, Αθήνα, ΕΚΠΑ, 2016, σ. 16.

³ J. Creswell, *Research Design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*, 4rd ed., United States, Sage Publications, 2014, p. 95.

και Σχολές Μαθητείας του ΕΛΑΝ), όπως διατυπώθηκαν στο *Σχέδιο Λαϊκής Παιδείας* που εκπονήθηκε από τις επιτροπές του ΕΑΜ και της ΕΠΟΝ και όπως εφαρμόστηκαν στο απελευθερωμένο τμήμα της Ορεινής Ελλάδας. Αξίζει να αναφερθεί πως η καινοτομία του έγκειται στην παιδοκεντρική διδασκαλία για την περιστολή των εκπαιδευτικών ανισοτήτων, που αποτελούσαν αντανάκλαση και αφετηρία των κοινωνικών ανισοτήτων.

Το τρίτο κεφάλαιο τιτλοφορείται «Το Παιδαγωγικό Συνέδριο της Λάσπης» και γίνεται σε αυτό μία λεπτομερής καταγραφή για τις αποφάσεις που λήφθηκαν στο Παιδαγωγικό Συνέδριο της Λάσπης, αποφάσεις που αφορούσαν την οργάνωση και τη διοίκηση της εκπαίδευσης, τη σύνταξη αναγνωστικών απαλλαγμένα από τα προπαγανδιστικά ιδεολογήματα του Μεταξικού Καθεστώτος και τις ιδιότυπες σχολές μαθητείας (Γεωργικές Σχολές, Παιδαγωγικά Φροντιστήρια, Σχολή Αυτοδιοίκησης και Λαϊκής Δικαιοσύνης και Λέσχες), οι οποίες δημιουργήθηκαν για να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες, που προέκυψαν, ως απόρροια των νέων συνθηκών. Επιπλέον, γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στην ανασύσταση της Διδακταλικής Ομοσπονδίας της Ελλάδας, η οποία στόχευε να αποτελέσει τον φορέα υλοποίησης του νέου θεσμικού πλαισίου.

Στο τέταρτο κεφάλαιο [«Η Παιδεία μετά την Απελευθέρωση (-1945)»] προβάλλεται ο οργανισμός δράσεων και πρωτοβουλιών που αναπτύχθηκε αμέσως μετά τον Οκτώβριο του 1944 και αφορούσε τη σύσταση *Σωματείων* και *Εταιριών* για την αναμόρφωση και εξέλιξη των εκπαιδευτικών θεσμών, σε δημοκρατική βάση και που θα αφορούσε την ελληνική κοινωνία στο σύνολό της. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται η ίδρυση της Εταιρίας Επιστήμη-Ανοικοδόμηση (ΕΠ-ΑΝ), της Εταιρίας για την καταπολέμηση της Αγραμματοσύνης και του Αναλφαβητισμού, του Σωματείου «Εταιρία των Φίλων της Λαϊκής Παιδείας», της ανασύστασης του Εκπαιδευτικού Ομίλου, του Μορφωτικού Οργανισμού «Λαϊκό Πανεπιστήμιο» και των Λαϊκών Βιβλιοθηκών. Μέσα από όλες αυτές τις κινήσεις και σε συνδυασμό με τα αιτήματα που προέβαλαν οι εκπαιδευτικοί, επιχειρείται να αποτυπωθεί η εκπαιδευτική πραγματικότητα, η οποία διακρινόταν για τις στρεβλώσεις και τις αδικίες και έχρηζε άμεσης αναδιοργάνωσης και αυτοπροσδιορισμού. Έπονται τα Γενικά Συμπεράσματα, οι πηγές και η βιβλιογραφία.

Κεφάλαιο Πρώτο

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

Η περίοδος του Μεσοπολέμου διακρίνεται από τις μεγάλες αλλαγές που συντελέστηκαν σε όλα τα επίπεδα της ζωής των ανθρώπων, στο οικονομικό⁴, στο κοινωνικό⁵ και στο ιδεολογικό. Η μεγάλη παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929 επιτάχυνε και τροφοδότησε στη διάρκεια του Μεσοπολέμου τις ανακατατάξεις, οι οποίες είχαν συντελεστεί στον παγκόσμιο συσχετισμό δυνάμεων μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο⁶. Η αύξηση της ανεργίας⁷, οι ιμπεριαλιστικοί ανταγωνισμοί των κρατών, οι αλλαγές στη διαμόρφωση των κοινωνικών τάξεων, η δημιουργία και η ανάπτυξη των εργατικών κινημάτων, η στήριξη ολοκληρωτικών και εθνικιστικών καθεστώτων και η ανάδυση δικτατορικών κυβερνήσεων⁸ υπήρξαν οι παράγοντες που θα οδηγήσουν σε μία νέα παγκόσμια πολεμική σύρραξη.

Η Ελλάδα στη δίνη του πολέμου

Ο πόλεμος, ως διέξοδος, αποτελούσε το μέσο για την εδαφική ανακατανομή του κόσμου και την αναδιανομή των αγορών μεταξύ των μονοπωλίων⁹, ανάμεσα στις τότε δυνάμεις. Επίσης, στόχευε στη συντριβή του πρώτου σοσιαλιστικού κράτους στον κόσμο, της ΕΣΣΔ, και στην ανατροπή του σοσιαλισμού¹⁰, καθώς η παράταση της οικονομικής κρίσης συνέβαλε στην ανάπτυξη της ταξικής πάλης. Ωστόσο, αυτό θα έθετε σε κίνδυνο το καπιταλιστικό οικοδόμημα¹¹ και τα συμφέροντα, που αυτό εξυπηρετούσε. Η Ελλάδα, εκ των πραγμάτων, δεν θα μπορούσε να μείνει ανεπηρέαστη από αυτές τις εξελίξεις. Η χρόνια πολιτική αστάθεια¹², με αποκορύφωμα την περίοδο της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου, ταλάνιζε την ελληνική κοινωνία προκαλώντας δισεπίλυτα προβλήματα στους κόλπους της. Επιπλέον η γεωπολιτική της θέση και η πρόσδεσή της στο άρμα του αγγλικού ιμπεριαλισμού¹³, με το ελληνικό κεφάλαιο - και κυρίως το ναυτιλιακό - άρρηκτα συνδεδεμένο με το αγγλικό,

⁴ Ν. Ψυρούκη, *Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1989, σ. 58.

⁵ G. Mavrogordatos, *Stillborn Republic. Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*, Los Angeles, University of California Press, 1983, σ. 349.

⁶ R. Bideleux, I. Jeffries, *A History of Eastern Europe. Crisis and Change*, London, Routledge, 2007, σ. 344.

⁷ P. Fearon, *The Origins and nature of the Great Slump 1929-1932*, London, Mac Millan, 1979, σ. 9.

⁸ I. Berend, *Οικονομική Ιστορία του 20^{ου} αιώνα*, Αθήνα, Gutenberg, 2009, σ. 77.

⁹ Ι. Στάλιν, *Άπαντα*, Αθήνα, ΚΕ ΚΚΕ, 1952, τ. 9^{ος}, σ.363-364.

¹⁰ R. Bideleux, I. Jeffries, *A History of Eastern Europe...*, ό. π., σσ. 364-365.

¹¹ Πβ., Β. Λένιν, *Άπαντα*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, τ. 30^{ος}, σ. 71.

¹² Ε. Γεωργίου, *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα, Σαββάλας, 1999, σ. 195.

¹³ Ν. Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1999, σ. 129.

καθιστούσε σαφές πως η εμπλοκή της χώρας στον πόλεμο, που караδοκούσε, ήταν αναπόφευκτη.

Η κήρυξη του πολέμου στην Ελλάδα από την Ιταλία στις 28 Οκτωβρίου 1940 είχε ως κύρια επιδίωξη να τερματίσει τη βρετανική κυριαρχία στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου, ώστε να διασφαλίσει τα συμφέροντα της στην περιοχή¹⁴. Η μεταξική δικτατορική «διακυβέρνηση», είχε, αφ' ενός, επί της ουσίας απομονώσει την Ελλάδα διπλωματικά, αφ' ετέρου, δε, δεν είχε ληφθεί μέριμνα για τον επαρκή εξοπλισμό των στρατιωτικών μονάδων¹⁵ ούτε είχε γίνει συγχρονισμένη πολεμική προπαρασκευή στην Ήπειρο. Το σύνολο των στρατιωτικών προετοιμασιών του Ελληνικού Γενικού Επιτελείου Στρατού αφορούσε στο Ελληνοβουλγαρικό Θέατρο Επιχειρήσεων¹⁶ και την αποτροπή πιθανής βουλγαρικής εισβολής. Ωστόσο ο λαός καθώς «...πήρε τον πόλεμο στα χέρια του...»¹⁷ επέδειξε απaráμιλλη αυταπάρνηση και αυτοθυσία¹⁸. Μετά από μια σειρά νικηφόρες μάχες οδήγησε σε συνεχείς υποχωρήσεις τις ιταλικές μεραρχίες και τον Μουσολίνι να ομολογεί την ήττα του-την πρώτη του Άξονα και να ζητά ανακωχή με την διαμεσολάβηση του Χίτλερ¹⁹. Μέχρι τον Απρίλιο του 1941 που οι Γερμανοί εισέβαλαν στην Ελλάδα, 8 (οκτώ)²⁰ ευρωπαϊκά κράτη τελούσαν ήδη υπό κατοχή.

Η «Νέα Ευρώπη», που οραματιζόταν ο Χίτλερ θα αποτελούσε το εφαλτήριο για την καθιέρωση της Γερμανίας ως παγκόσμιας δύναμης²¹ με όρους οικονομίας και όχι πολιτικής. Αποσκοπούσε στη δημιουργία μιας ευρύτερης περιφερειακής οικονομίας²² με επίκεντρο τη Γερμανία και σχέση υποτέλειας με τους κατακτημένους²³. Δομικό υλικό του πανγερμανικού κράτους, που οραματιζόταν, θα αποτελούσε η ναζιστική ιδεολογία, η οποία διακήρυσσε τον ακραίο φυλετισμό²⁴, τον αντισημιτισμό²⁵, τον ριζοσπαστικό αντικοινοβουλευτισμό και

¹⁴ Δ. Χαριτόπουλος, *Άρης ο αρχηγός των Ατάκτων*, Αθήνα, Εξάντας, 1997, τ.1, σσ. 28-29.

¹⁵ Λ. Κύρκος, «Έπος και προδοσία», *Αυγή*, 27/10/1963, σ. 3. Παρουσιάζει έκθεση καταπέλτη του συνταγματάρχου Δαβάκη, διοικητή αποσπάσματος Πίνδου, όπου γίνεται λόγος για την ατελή συγκρότηση του αποσπάσματος που προΐστατο, σε πολεμοφόδια, οπλισμό, εφεδρείες, με την χαρακτηριστική φράση «...είχον προετοιμάσει όνειδος...»

¹⁶ Δ. Καθενιώτης, *Ιστορικών Πολεμικών Επιχειρήσεων 1940-1941*, Αθήναι, 1944, σ. 5.

¹⁷ Σ. Σαράφης, *ο Ελλάς*, Αθήνα, ΠΛΕ, 1958, σ. 31.

¹⁸ Greek troops resisting sturdily, *The Star*, Johannesburg, 29/10/1940, σ. 1.

¹⁹ G. Ciano, *The Ciano diaries, 1939-1943*, England, Garden City Pub. Co, Inc. , 1947, (καταχώρηση 4/12/1940), σ. 253.

²⁰ Πολωνία, Δανία, Νορβηγία, Ολλανδία, Βέλγιο, Λουξεμβούργο, Γαλλία και Γιουγκοσλαβία.

²¹ Α. Ηλιάκη, *Αδόλφος Χίτλερ: Ο «ηγέτης» και η εποχή του*, Τρίκαλα, 2006, σ. 232.

²² Ο. π., σ. 189.

²³ Μ. Mazower, *Σκοτεινή Ήπειρος Ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2001, σσ. 153-154.

²⁴ Ζ. Σεμελέν, *Άοπλοι απέναντι στο Χίτλερ. Η αντίσταση των πολιτών στην Ευρώπη 1939-1943*, Αθήνα, Χατζηνικολής, 1993, σ. 211.

αντικομμουνισμό²⁶. Για την επίτευξη αυτού του μεγαλεπήβολου σχεδίου εκπονηθήκαν μελέτες για την εκμετάλλευση και αξιοποίηση των πλουτοπαραγωγικών πηγών των κατεχόμενων εδαφών²⁷ σε αगाστή συνεργασία με τις δωσίλογες κυβερνήσεις που εγκατέστησαν στα κατεχόμενα μέρη. Ταυτόχρονα οι ανάγκες της πολεμικής προσπάθειας των γερμανών έγιναν αντικείμενο επιχειρηματικότητας και πηγή κέρδους για όσους διατηρούσαν οικονομικούς δεσμούς και συναλλαγές μαζί τους²⁸.

Στην Ελλάδα, η κατοχική διοίκηση υπήρξε πολυσύνθετη και πολυεθνική και κατανεμήθηκε σε τρεις (3) ζώνες:²⁹ α) Την *Ιταλική Ζώνη*, που περιελάμβανε το μεγαλύτερο τμήμα της χώρας, την Ήπειρο, την Πελοπόννησο, τη Θεσσαλία (εκτός από τις Β. Σποράδες), τα Ιόνια Νησιά, τα οποία τέθηκαν αποκλειστικά υπό ιταλική πολιτική και στρατιωτική διοίκηση, τη Στερεά Ελλάδα και την Εύβοια (εκτός από την Αττική), τμήμα της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας και την Κρήτη (περιοχή της Σητείας). Στα ιμπεριαλιστικά τους σχέδια για την επαναχάραξη των συνόρων στα Βαλκάνια και την έξοδό τους στη Μεσόγειο προωθούσαν σχέδια διαμελισμού της Ελλάδας και προσάρτηση τμημάτων της στην ιταλική επικράτεια. Για να το επιτύχουν αυτό καλλιέργησαν αίσθημα αλυτρωτισμού σε πληθυσμιακές ομάδες όπως οι Τσάμηδες στη Θεσπρωτία. Προχώρησαν, επιπλέον, σε οργανωμένες προσπάθειες αφελληνισμού, κυρίως στην Ήπειρο, συγκρότησαν και εξόπλισαν συμμορίες Αλβανών για να τρομοκρατούν την ύπαιθρο ενώ, παράλληλα, συνέβαλαν στην ίδρυση αυτόνομου «Πριγκιπάτου» των Βλάχων στην Πίνδο³⁰. β) Τη *Βουλγαρική Ζώνη* που περιελάμβανε την ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη, εκτός της Ουδέτερης Ζώνης της ελληνοτουρκικής μεθορίου που ελεγχόταν από τους Γερμανούς. Ο βουλγαρικός στρατός εισέβαλε στην χώρα στις 20 Απριλίου 1941 ακολουθώντας τα γερμανικά στρατεύματα χωρίς προηγουμένως να της έχει κηρύξει τον πόλεμο και χωρίς να έχουν διακοπεί οι διπλωματικές τους σχέσεις³¹. Στις 3 Μαΐου 1941 με απόφαση του βουλγαρικού Υπουργικού Συμβουλίου συστήθηκε η περιφέρεια του Αιγαίου ή Ξάνθης (Беломοριε ή Ксантийска област), από τον ποταμό Στρυμόνα μέχρι τη γραμμή Αλεξανδρούπολη - Σβίλεγκραντ, με έδρα την Ξάνθη και η οποία ενσωματώθηκε διοικητικά

²⁵ M. Mazower, *Salonica. City of Ghosts. Christians, Muslims and Jews 1430-1950*, London, Harper Collins, 2004, σ. 423-424.

²⁶ A. Götz, *Hitler's Beneficiaries*, Λονδίνο, Verso, 2007, σ. 13.

²⁷ Α. Ηλιάκη, *Αδόλφος Χίτλερ...*, ό. π., σ.190.

²⁸ Γ. Κορδάτος, *Τα σημερινά προβλήματα του Ελληνικού λαού*, Αθήνα, Γ. και Μ. Λουκάτου, 1945, σ. 27.

²⁹ Σ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974*, Αθήνα, Κ. Καπόπουλος, 1974, τ.1, σσ. 120-121.

³⁰ Σ. Παπαγιάννης, *Τα παιδιά της λύκαινας. Οι «επίγονοι» της 5^{ης} Ρωμαϊκής Λεγεώνας κατά τη διάρκεια της Κατοχής (1941-1944)*, Αθήνα, Σόκολη, 2004, σ. 112.

³¹ Ξ. Κοτζαγεώργη-Ζυμάρη, *Η Βουλγαρική κατοχή στην Ανατολική Μακεδονία και την Θράκη*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2007, σσ. 34-35.

στην 4η περιφέρεια του βουλγαρικού κράτους. Απέβλεπε στην πλήρη προσάρτησή της και την εθνολογική της αλλοίωση, καθώς θεώρησε ότι τα εδάφη αυτά, που της «*διαρπάχτηκαν βίαια*» στο παρελθόν, «απελευθερώθηκαν»³². Προκειμένου να επιτευχθεί αυτός ο στόχος, οι δυνάμεις κατοχής προέβησαν στον εκβουλαρισμό³³ βασικών θεσμών, όπως της Εκκλησίας, της εκπαίδευσης και της οικονομίας³⁴, διορίζοντας στις κοινότητες βούλγαρους προέδρους, εγκαθιστώντας βούλγαρους πολίτες και προβαίνοντας σε μαζικές δολοφονίες, σε διώξεις δασκάλων και κληρικών και στην μεταγωγή ανηλίκων στη Βουλγαρία σε καταναγκαστικά έργα. γ) Τη *γερμανική ζώνη* η οποία, αν και περιελάμβανε λίγα, συγκριτικά εδάφη, ήταν μεγάλης οικονομικής και στρατηγικής σημασίας. Έτσι στη δικαιοδοσία της πέρασαν η Αττική, η Θεσσαλονίκη, η ευρύτερη περιοχή της κεντρικής Μακεδονίας (το τμήμα μεταξύ του Αλιάκμονα και του Στρυμόνα), η Μήλος, η Λήμνος, η Χίος, η Μυτιλήνη και η Κρήτη εκτός από την περιοχή της Σητείας.

Μετά την εισβολή των Γερμανών, το τμήμα της αστικής τάξης που είχε οικονομικοπολιτικές σχέσεις μαζί τους, έμεινε στην Ελλάδα και εγκαθίδρυσε το κατοχικό καθεστώς³⁵ με διάφορα πολιτικά σχήματα και πρόσωπα και έναν κρατικό μηχανισμό, που θα εξασφάλιζε την εξουσία του κεφαλαίου στο σύνολό του, καθώς, επίσης, και τη βάση της μεταπολεμικής εξέλιξης του κράτους³⁶. Ταυτόχρονα, προσπαθούσαν να τη θωρακίσουν από τους εσωτερικούς πολιτικούς εχθρούς. Οι κατοχικές κυβερνήσεις ήταν τρεις, οι οποίες, αν και δεν αναγνωρίστηκαν ως νόμιμες, δεν έπαψαν να ασκούν εξουσία και δεν τις αποδοκίμασε ο αστικός πολιτικός κόσμος³⁷. Τα πρόσωπα που τις πλαισίωσαν, κυρίως στρατιωτικοί, αποτέλεσαν πειθήνια όργανα των δυνάμεων κατοχής.

Πρώτος πρωθυπουργός ορίστηκε ο στρατηγός Γεώργιος Τσολάκογλου, ο οποίος υπέγραψε τη συνθηκολόγηση και την παράδοση της χώρας στους Γερμανούς. Ανέλαβε τα «καθήκοντά» του στις 30/4/1941 και παρέμεινε στον πρωθυπουργικό θώκο έως τις 2/12/1942, οπότε και παραιτήθηκε. Δεύτερη κατοχική κυβέρνηση και πιο βραχύβια ήταν εκείνη με πρωθυπουργό τον Καθηγητή Ιατρικής Κωνσταντίνο Λογοθετόπουλο, από τις 2/12/1942 μέχρι τις 7/4/1943, για να ακολουθήσει η τρίτη και τελευταία με πρωθυπουργό τον

³² Τ. Χατζηαναστασίου, *Αντάρτες και Καπετάνιοι, Η Εθνική Αντίσταση κατά της βουλγαρικής κατοχής της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης 1942-1944*, Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη, 2017, σσ. 21-27.

³³ Σ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της σύγχρονης...δ. π.*, σ. 132.

³⁴ Ο.π., σ. 66-68.

³⁵ Κ. Πυρομάγλου, *Δούρειος Ίππος*, Αθήνα, Δωδώνη, 1978, σ. 385.

³⁶ Σ. Γασπαρινάτος, *Η Κατοχή*, Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 1998, τ. Α, σ. 222.

³⁷ Κ. Πυρομάγλου, *Πεπραγμένα, Ο Γεώργιος Καρτάλης και η εποχή του 1934-1957*, Αθήνα, Ιστορική Έρευνα, 1965, τ. Α, σσ. 136-137.

Ιωάννη Ράλλη, η θητεία του οποίου άρχισε στις 7/4/1943 και εκτάθηκε έως τις 18/10/1944, ημέρα που η χώρα απελευθερώθηκε από τον φασιστικό ζυγό. Η πρώτη δωσιλογική κυβέρνηση αποδείχθηκε ανεπαρκής ως προς την «διαχείριση» του λαού και των αιτημάτων που προέβαλλε. Η οικονομική καταστροφή και τα εκατοντάδες χιλιάδες θύματα από την πείνα³⁸, έκαναν επιτακτική την ανάγκη σχηματισμού μίας νέας κυβέρνησης από ένα πρόσωπο ικανό κι αποφασιστικό προερχόμενο από τον αστικό πολιτικό κόσμο του κοινοβουλευτισμού³⁹, προκειμένου να διευρυνθούν οι συμμαχίες και η κοινωνική βάση της κατοχικής κυβέρνησης⁴⁰, συσπειρώνοντας όλα τα τμήματα του αστικού στρατοπέδου (συντηρητικούς, βασιλόφρονες και φιλελεύθερους)⁴¹. Κατ' αρχάς έγινε πρόταση στον Ιωάννη Ράλλη, ο οποίος αρνήθηκε, καθώς οι δυνάμεις κατοχής δεν αποδέχθηκαν την πρότασή του για την οργάνωση των Ταγμάτων Ασφαλείας, εμπνευστές των οποίων ήταν οι φιλελεύθεροι Θεόδωρος Πάγκαλος και Στυλιανός Γονατάς⁴². Συνεπώς η επιλογή του Κ. Λογοθετόπουλου αποτέλεσε μια μεταβατική λύση, καθώς δεν πληρούσε τις απαραίτητες προϋποθέσεις, λόγω έλλειψης πολιτικής οξυδέρκειας και πολιτικής επιρροής. Άλλωστε, δεν κατόρθωσε να διαχειριστεί το ζήτημα της *πολιτικής επιστράτευσης*⁴³, η οποία, παρά τις απειλές και τα κατασταλτικά μέτρα που λήφθηκαν⁴⁴, ματαιώθηκε χάρη στις δυναμικές απεργιακές κινητοποιήσεις που οργάνωσε το Εαμικό κίνημα⁴⁵. Με τις διεθνείς και εσωτερικές συνθήκες να αλλάζουν ριζικά⁴⁶, (την ανάπτυξη του αντιστασιακού κινήματος, την συντριβή του γερμανικού στρατού στο Στάλινγκραντ και τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας) οι κατέχοντες επανήλθαν στον Ιωάννη Ράλλη αποδεχόμενοι τον βασικό όρο, που είχε θέσει αρχικά, για τη χρηματοδότηση και εξοπλισμό των Ταγμάτων Ασφαλείας⁴⁷. Στους κόλπους τους προσχώρησαν ποικίλα στοιχεία, όπως κακοποιοί, χωρίς ιδεολογία και με σκοτεινό παρελθόν⁴⁸, εξαθλιωμένοι κυρίως από φτωχές αγροτικές περιοχές με στόχο την επιβίωσή τους και το πλιάτσικο⁴⁹, εθνικιστές και αντικομμουνιστές⁵⁰. Συμμετείχαν σε εκκαθαριστικές

³⁸ Δ. Κουσουρής, *Οι Δίκες των δοσίλογων 1944-1949. Δικαιοσύνη, συνέχεια του κράτους και εθνική μνήμη*, Αθήνα, Πόλις, 2014, σσ. 282-285.

³⁹ ΔΙΣ, Αρχεία Εθνικής Αντίστασης, τ. 8, έκθεση του βρετανικού PIC, σ. 96.

⁴⁰ Χ. Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα, Η Ελλάδα της κατοχής και της αντίστασης 1941-1944*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2009, τ. Α, σ.363.

⁴¹ Β. Μπαρτζιώτας, *Η Εθνική Αντίσταση στην αδόλωτη Αθήνα*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1984, σ. 147.

⁴² Π. Ροδάκης, *Καλάβρυτα 1941-1944, Αθήνα, Παρασκήνιο, 1999*, σ. 369.

⁴³ Π. Βόγλης, *Η Ελληνική κοινωνία στην Κατοχή, 1941-1944, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1997*, σσ. 56-57.

⁴⁴ Ο. π., σ. 267-269.

⁴⁵ Τ. Βουρνάς, *Ιστορία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας*, Αθήνα, Πατάκη, 2004, τ. Γ, σσ. 32-36.

⁴⁶ Μ. Mazower, *Μετά τον πόλεμο, η ανασυγκρότηση της οικογένειας, του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2004, σ. 166.

⁴⁷ *Ε τ Κ*, Ν. 260, «Περί συγκροτήσεως τεσσάρων ευζωνικών ταγμάτων», (18/6/1943), φ. 180, τ. Α', σ. 855.

⁴⁸ Μ. Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ, η εμπειρία της Κατοχής*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1994, σ. 352.

⁴⁹ Ο. π.

⁵⁰ Β. Μαθιόπουλος, *Ο Δεκέμβριος του 1944*, Αθήνα, Λιβάνη, 1994, σ. 33.

επιχειρήσεις στο πλευρό των Γερμανών⁵¹, σε μάχες κατά των ανταρτών⁵² και στην τρομοκρατία του πληθυσμού⁵³, με τις αγριότητες τους να ξεπερνούν ενίοτε εκείνες των κατακτητών⁵⁴.

Οι ωμότητες στις οποίες προέβησαν εξαγρίωσαν την πλειοψηφία του ελληνικού λαού⁵⁵, καθώς ένα από τα καίρια αιτήματά του, μετά την απελευθέρωση, ήταν η τιμωρία τους. Ωστόσο, η πρώτη μεταπολεμική κυβέρνηση, εκείνης της Εθνικής Ενότητας του Γεωργίου Παπανδρέου⁵⁶ με την προτροπή των Βρετανών όχι μόνο δεν τιμώρησε τους συνεργάτες των κατακτητών⁵⁷, όπως συνέβη σε όλη την Ευρώπη, αλλά τους ενσωμάτωσε στον κρατικό μηχανισμό, μετονομάζοντάς τους σε εθνοφύλακες και χωροφύλακες⁵⁸, ενώ οι πρώην στρατιωτικοί επανήλθαν στις θέσεις τους. Η τιμωρία των δωσίλογων αποτέλεσε το κύριο αίτημα της διαδήλωσης που εξήγγειλε το ΕΑΜ για τις 3 Δεκεμβρίου 1944 και την οποία η κυβέρνηση με εντολή του Σκόμπι απαγόρευσε και δεν δίστασε να αιματοκυλίσει⁵⁹, όταν αυτή πραγματοποιήθηκε, με την συνδρομή των χωροφυλάκων από την επαρχία⁶⁰ και των καταδικασμένων και υποθετικά κρατούμενων για δωσιλογισμό, τους οποίους και συγκέντρωσαν στην Αθήνα⁶¹. Αυτό αποτέλεσε την αφορμή για τη σύγκρουση των *Δεκεμβριανών*, η οποία αδιαμφισβήτητα συνιστά καμπή στις εξελίξεις μεταξύ της Κατοχής και του Εμφυλίου⁶². Ανέδειξε την ενεργό και διαρκή παρέμβαση της Μ. Βρετανίας στα ελληνικά πολιτικά πράγματα⁶³ προκειμένου να διασφαλιστούν τα γεωστρατηγικά συμφέροντά τους στην ανατολική Μεσόγειο⁶⁴, ανακόπτοντας με τη βία την ομαλή και δημοκρατική εξέλιξη της χώρας⁶⁵ και ανοίγοντας ταυτόχρονα τον δρόμο στην ελληνική

⁵¹ Μ. Χαραλαμπίδης, *Διεύθυνση Ειδικής Ασφαλείας του Κράτους. Η αιχμή του αντικομμουνιστικού αγώνα της κυβέρνησης Ράλλη στην κατοχική Αθήνα*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2012, σ. 169.

⁵² Τ. Κωστόπουλος, *Η αυτολογοκριμένη μνήμη*, Αθήνα, Φιλίστωρ, 2013, σ. 63.

⁵³ Μ. Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ...*, ό. π., σ. 336.

⁵⁴ ό. π., σ. 376.

⁵⁵ Π.β., Δ. Κουσουρής, *Οι Δίκες των δωσίλογων...*, ό.π., σσ. 338-342.

⁵⁶ Π. Ρούσος, *Η μεγάλη πενταετία*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1976, τ. Β, σ. 358.

⁵⁷ Τ. Κωστόπουλος, *Η αυτολογοκριμένη μνήμη*, ό. π., σσ. 72-74.

⁵⁸ ΕΑΜ, *Δήμιοι και θύματα*, Αθήνα, Απατσίδης, 1945, σ. 68.

⁵⁹ Γ. Ζεύγος, «Εμπρός για τη λευτεριά του λαού», *Ριζοσπάστης*, φ. 9329, 3/12/1944, σ. 1.

⁶⁰ Γ. Ζεύγος, *Η λαϊκή αντίσταση του Δεκέμβρη και το νεοελληνικό πρόβλημα*, Αθήνα, Ο Ρήγας, 1945, σ. 40.

⁶¹ Ο. π.

⁶² Ε. Κωφός, *Σύγχρονος Ελληνισμός από το 1941 έως το τέλος του αιώνα*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 2000, σ. 104.

⁶³ G. M. Alexander, *Prelude to Truman Doctrine. British Policy in Greece, 1944-47*, Oxford, Oxford University Press, 1983, σ. 145.

⁶⁴ Θ. Σφήκας, *Με τον Μέτερνιχ ή με τον Πάλμεστον; Οι Βρετανοί και ο Δεκέμβριος του 1944*, Αθήνα, Ζήτη, 2015, σ. 13.

⁶⁵ ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1975, τ. 7, σ. 59.

Δεξιά για την επάνοδο της στην εξουσία⁶⁶. Η ποδηγέτηση της εξόριστης κυβέρνησης⁶⁷, η ανάμειξη στα εσωτερικά του κινήματος της Αντίστασης⁶⁸, η υποστήριξη προς τον βασιλιά Γεώργιο προϋδέαζαν ήδη από την περίοδο της κατοχής, για τον τρόπο αντιμετώπισης της πρόκλησης, που συνιστούσε το ΕΑΜ για τα βρετανικά συμφέροντα⁶⁹.

Οι αντιστασιακές οργανώσεις

Η Ελλάδα υπήρξε μία κατεξοχήν αγροτική χώρα με πολλές αντιφάσεις στο εσωτερικό της, κυρίως λόγω της καθυστερημένης και ανολοκλήρωτης αστικοδημοκρατικής επανάστασης. Η εν πολλοίς ρευστή πολιτική κατάσταση του Μεσοπολέμου, το Κραχ του 1929 και η παγκόσμια οικονομική κρίση δημιούργησαν ένα εκρηκτικό κλίμα στην ελληνική κοινωνία ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1930, που οξύνθηκε, εκ των πραγμάτων, κατά τη διάρκεια της τριπλής κατοχής και του γεωγραφικού διαμελισμού της χώρας. Αυτό είχε πολλαπλές συνέπειες για τον πληθυσμό, με σημαντικότερη την επισιτιστική κρίση που ξέσπασε τον χειμώνα του 1941 και τον λιμό που ακολούθησε⁷⁰, με τους νεκρούς να ανέρχονται σε εκατοντάδες χιλιάδες.⁷¹

Η έκρηξη του πολέμου βρήκε τα αστικά κόμματα σε κρίση αφού είχαν χάσει την ηγεμονία τους στο πολιτικό σκηνικό. Αυτό συνέβη, αφ' ενός, λόγω των συνθηκών που διαμορφώθηκαν στην Ελλάδα από την κατάληψή της τον Απρίλιο του 1941,⁷² αφ' ετέρου στην πολιτική στάση που κράτησαν οι ηγετικοί πολιτικοί παράγοντες. Τα υποταγμένα έθνη ήταν υποχρεωμένα να παρέχουν υλική υποστήριξη στις δυνάμεις κατοχής⁷³ οι οποίες ξεκίνησαν μια ευρείας κλίμακας τακτική λεηλασίας, σε οτιδήποτε είχε αξία. Μέσα σε κλίμα βίας και άγριας τρομοκρατίας υφάρπαζαν το σύνολο των εμπορευμάτων, των αγροτικών και των βιομηχανικών προϊόντων⁷⁴, δέσμευσαν τα δημόσια και ιδιωτικά αποθέματα, κατάσχεςαν τα καύσιμα και τα μέσα μεταφοράς, συμπεριλαμβανομένων και των

⁶⁶ H. Richter, *Η επέμβαση των Άγγλων στην Ελλάδα. Από τη Βάρκιζα στον Εμφύλιο Πόλεμο, Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1946*, Αθήνα Εστία, 1997, σ. 15.

⁶⁷ Θ. Σφήκας, *Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα. Ο ιμπεριαλισμός της «μη-επέμβασης»*, Αθήνα, Φιλίστωρ, 1997, σ. 252.

⁶⁸ M. Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ...*, ό. π., σ. 401.

⁶⁹ D. Raymond, "Home Guard would have acted the same way", *Reynold News*, 10/12/1944, σ. 4.

⁷⁰ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 2000, τ. ΙΣΤ, σ.58.

⁷¹ Δ. Μαγκριώτης, *Θυσίες της Ελλάδας και εγκλήματα κατοχής κατά τα έτη 1941-1944*, Αθήνα, Αθηνά, 1980, σ. 78.

⁷² *Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης 1940-1945 δοκίμιο*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1979, σ. 95.

⁷³ Σ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της σύγχρονης...* ό. π., σ. 183.

⁷⁴ *Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης...*, ό. π., σ. 59.

υποζυγίων⁷⁵, προκειμένου να συντηρήσουν τα στρατεύματά τους⁷⁶ κατά την διάρκεια των πολεμικών επιχειρήσεων τους. Για την διεξαγωγή και επιτυχή έκβασή τους⁷⁷ η Βέρμαχτ προέβη στην κατασκευή οχυρωματικών έργων με χρήματα που της «χορηγήθηκαν» από την κατοχική κυβέρνηση, τα λεγόμενα έξοδα Κατοχής⁷⁸.

Η αγροτική παραγωγή και οι εισαγωγές τροφίμων μειώθηκαν και η βιομηχανική παραγωγή, από μια στιγμή και ύστερα, σχεδόν σταμάτησε⁷⁹ ή αδρανοποιήθηκε. Το εξωτερικό εμπόριο, το κρατικό μονοπώλιο και οι κρατικές επιχειρήσεις πέρασαν στον έλεγχο των δυνάμεων κατοχής. Η ανεργία αυξήθηκε, ενώ η φιλοναζιστική κυβέρνηση του στρατηγού της συνθηκολόγησης, Γεώργιου Τσολάκογλου, επέβαλε έκτακτες εισφορές που ξεπέρασαν το 100% του εγχώριου εθνικού εισοδήματος. Οι κατακτητές εξέδωσαν νέο χαρτονόμισμα, τη *μεσογειακή δραχμή*, με αποτέλεσμα την υποτίμηση του νομίσματος και την κατάρρευση της οικονομίας. Ο πληθωρισμός κάλπαζε με γοργούς ρυθμούς και οι οικονομικές συναλλαγές γίνονταν με ιδιαίτερη δυσκολία όπως και η προμήθεια τροφίμων και άλλων ειδών πρώτης ανάγκης, η τιμή των οποίων εκτοξεύθηκε στα ύψη. Οι μισθοί και τα ημερομίσθια εκμηδενίστηκαν⁸⁰ και τα λιγοστά τρόφιμα διανεμόνταν με δελτίο, το οποίο και αποτέλεσε το μόνο, αναποτελεσματικό όμως, μέσο για τον εφοδιασμό τροφίμων στις αστικές περιοχές.

Την ίδια περίοδο έκανε την εμφάνισή της η Μαύρη Αγορά⁸¹, ένα σύστημα διακίνησης προϊόντων που ακολουθούσε σκοτεινές διαδρομές και μεθόδους⁸². Δεν ήταν ελεγχόμενο από το κράτος και οι συναλλαγές δεν γίνονταν με το επίσημο νόμισμα, αλλά με εξοντωτικές και ανάληπτες ανταλλαγές ειδών, κινητών και ακίνητων. Έτσι το εμπόριο πέρασε στα χέρια των μαυραγοριτών οι οποίοι, με την ανοχή και την υποστήριξη των αρχών κατοχής, απέκτησαν τεράστιες περιουσίες⁸³ εις βάρος του οικονομικά συντριβόμενου ελληνικού λαού. Ταυτόχρονα, οι Βουλγαρικές δυνάμεις απαγόρευσαν την οποιαδήποτε

⁷⁵ M. Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1994, σ. 49.

⁷⁶ V. Hionidou, *Famine and death in occupied Greece 1941-1944*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, σ. 65.

⁷⁷ Α. Κράλοβα, *Στη σκιά της Κατοχής: Οι ελληνογερμανικές σχέσεις 1940-2010*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2013, σσ. 62-63.

⁷⁸ Β. Λάζου, « Εδαφικός κατακερματισμός. Η Κατοχή της Ελλάδας από τις δυνάμεις του Άξονα», στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, τ. 8^{ος}, :Η εμπόλεμη Ελλάδα 1940-1949, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2003, σσ. 33-48.

⁷⁹ *Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης...*, ό. π., σ. 91.

⁸⁰ Α. Μπακάμπασης, *Η οικονομία της Ελλάδος και η οργανωμένη ιδιωτική πρωτοβουλία κατά την περίοδο της κατοχής 1941-1944*, Αθήνα, ΕΛΛΑ-ΤΟΥΡΚ ΑΕ, 1944, σ. 131.

⁸¹ Κ. Τσουκαλάς, *Η Ελληνική τραγωδία...*, 1974, σσ. 47-48.

⁸² Σ. Θωμαδάκης, *Μαύρη Αγορά, πληθωρισμός και βία στην οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας*, στο *η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950: Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2006, σ. 131.

⁸³ Γ. Μαργαρίτης, *Από την ήττα στην εξέγερση. Ελλάδα: άνοιξη 1941-φθινόπωρο 1942*, Αθήνα, Ο Πολίτης, σσ.135-137.

μεταφορά σιτηρών έξω από την ελεγχόμενη, από αυτούς, ζώνη⁸⁴, δηλαδή στο 30% της συνολικής ελληνικής παραγωγής. Η κατάσταση επιδεινώθηκε το καλοκαίρι του 1941 και το φθινόπωρο μετατράπηκε σε εξουθενωτικό, στην εντέλειά του, λιμό. Καθοριστικοί παράγοντες υπήρξαν η απόσταση από τη γεωργική παραγωγή καθώς και το επίπεδο αστικοποίησης κάθε περιοχής, αφού η πείνα έπληξε ιδιαίτερα τα αστικά κέντρα⁸⁵. Κατά τη διάρκεια του χειμώνα, το ποσοστό θνησιμότητας έφτασε στο υψηλότερο σημείο. Τα πτώματα των νεκρών δεν θάβονταν πάντα⁸⁶, αλλά αφήνονταν στα νεκροταφεία ή στους δρόμους⁸⁷. Κύρια θύματα του λιμού αποτέλεσαν τα λαϊκά στρώματα, οι Μικρασιάτες πρόσφυγες και οι νεόπτωχοι της κατοχής⁸⁸.

Μέσα λοιπόν σε αυτές τις συνθήκες έκαναν την εμφάνισή τους οι πρώτες αντιστασιακές οργανώσεις που αποτέλεσαν τις θρυαλλίδες της αντίστασης, αποκαλύπτοντας την εθνική έξαρση και το επαναστατικό κλίμα που επικρατούσε στον λαό. Ωστόσο, οι οργανώσεις αυτές ανάλογα από ποιούς οργανώθηκαν, εξοπλίστηκαν και χρηματοδοτήθηκαν, ούτε το ίδιο λαϊκό έρεισμα είχαν ούτε τα ίδια κίνητρα.

Η πιο σημαντική και πολυπληθέστερη⁸⁹ ήταν το ΕΑΜ (Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο) που ιδρύθηκε στις 27 Σεπτέμβρη 1941 με κορμό το ανασυγκροτημένο ΚΚΕ⁹⁰ και με στρατιωτικό σκέλος τον ΕΛΑΣ. Για την ανάπτυξη ενός ενιαίου μετώπου αντίστασης⁹¹ είχαν προηγηθεί αλληπάλληλες αποτυχημένες επαφές με τα αστικά πολιτικά κόμματα, τα οποία επέδειξαν μάλλον παθητική στάση⁹² και θεώρησαν ως «τυχοδιωκτισμό» οποιαδήποτε κίνηση προς αυτή την κατεύθυνση. Ωστόσο, τρία δευτερεύοντα κόμματα, το ΣΚΕ (Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδας) η Ενοποιητική Κίνηση του ΑΚΕ (Αγροτικού Κόμματος

⁸⁴ Γ. Μαργαρίτης, *Προαγγελία θελλωδών ανέμων: Ο πόλεμος της Αλβανίας και η πρώτη περίοδος της Κατοχής*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2009, σ. 198.

⁸⁵ *Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης...*, ό. π., σ. 60.

⁸⁶ Σ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας...*, ό. π., σ. 186.

⁸⁷ J. Mac Clancy, *Consuming the inedible: neglected dimensions of food choice*, New York, Berghann Books, 2007, σ. 132.

⁸⁸ Μ. Καβάλα, «Πείνα και επιβίωση. Αντιμετώπιση των στερήσεων στην κατεχόμενη Ελλάδα», Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, τ. 8, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, σσ. 48-58.

⁸⁹ E. Barker, *British Foreign Policy in Southeast Europe in the Second World War*, New York, 1976, σ. 156.

Η SOE (Special Operations Executive), η βρετανική μυστική υπηρεσία που δρούσε στην Ελλάδα, υπολόγιζε ότι τα μέλη του ΕΑΜ ανέρχονταν περίπου σε 40.000. Ωστόσο, σύμφωνα με υπάρχουσες εκτιμήσεις, τα μέλη των εαμικών οργανώσεων υπερέβαιναν τα 1.500.000. Βλ. Ι. Χόνδρος, «Η Ελληνική Αντίσταση 1941-1944, Μία Επανεκτίμηση», στο *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950, Ένα Έθνος σε Κρίση*, Αθήνα, 1984, σ.75.

⁹⁰ Το ΚΚΕ κατά την μεταξική δικτατορία κρίθηκε παράνομο και τα στελέχη του φυλακίστηκαν, εκτοπίστηκαν και βασανίστηκαν ανηλεώς.

⁹¹ Δ. Γληνός, *Τι είναι και τι θέλει το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο*, Αθήνα, Ρήγας, 1944, σ. 48.

⁹² L. Myrsiades, *Cultural Representation in Historical Resistance: Complexity and Construction in Greek Guerrilla Theater*, London, Bucknell University Press, 1999, σ. 25.

Ελλάδας) και η ΕΛΔ (Ενωση Λαϊκής Δημοκρατίας) δέχτηκαν τη συνεργασία. Η δράση του ΕΑΜ υπήρξε πολύπλευρη. Συνένωσε στις γραμμές του μια σειρά από λαϊκές εθνικοαπελευθερωτικές και επαγγελματικές οργανώσεις όπως το Εργατικό ΕΑΜ⁹³, την πανυπαλληλική Επιτροπή⁹⁴ κ.ά. Κύριο πρόταγμά τους ήταν η απελευθέρωση της χώρας, η αποτίναξη του φασιστικού ζυγού καθώς και η διευθέτηση του πολιτειακού μετά το πέρας του πολέμου⁹⁵.

Μετά την ίδρυση του ΕΑΜ, με απόφαση και της ηγεσίας του ΚΚΕ, συγκροτήθηκε το Στρατιωτικό Κέντρο Αντίστασης (ΣΚΑ), ο πρόδρομος του ΕΛΑΣ (Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός), που ανέλαβε να μελετήσει τα προβλήματα σχετικά με την οργάνωση και τη διεξαγωγή της ένοπλης αντίστασης ενάντια στον ξένο φασισμό⁹⁶. Η οργάνωση του ανταρτοπόλεμου απασχόλησε ιδιαίτερα και την 8^η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ⁹⁷, που συνήλθε το πρώτο δεκαήμερο του Ιανουαρίου του 1942, κατά την οποία και αποφασίστηκε η δημιουργία στρατού αντίστασης με την ονομασία ΕΛΑΣ⁹⁸ υπό την καθοδήγηση της εμβληματικής και χαρισματικής μορφής του Άρη Βελουχιώτη. Στον ΕΛΑΣ στρατολογήθηκαν και εντάχθηκαν χιλιάδες αντάρτες, που κατάφεραν καίρια χτυπήματα και σοβαρά πλήγματα στον εχθρό και αναδείχτηκε ως η δεύτερη καλύτερη αντάρτικη οργάνωση⁹⁹ στην Ευρώπη, μετά από εκείνη του Τίτο στη Γιουγκοσλαβία. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τον εγκλωβισμό χιλιάδων Γερμανών στρατιωτών στην Ελλάδα, στερώντας τους από το πεδίο της μάχης και ιδιαίτερα από εκείνες που εκτυλίσσονταν στο ανατολικό μέτωπο και στην Ε.Σ.Σ.Δ. Οι σύμμαχοι, με αλληπάλληλες αναφορές κατά την διάρκεια του πολέμου, εξήραν την πολύτιμη προσφορά της ελληνικής αντίστασης¹⁰⁰.

Υπό την αιγίδα του ΕΑΜ, τον Φεβρουάριο του 1943, συγκροτήθηκε η ΕΠΙΟΝ (Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων) μία οργάνωση εθνικοαπελευθερωτική, που είχε ως κύριο στόχο την εξολόθρευση του φασισμού, την ανεξαρτησία της χώρας με αδιάκοπο αγώνα, την υπεράσπιση των δικαιωμάτων της νέας γενιάς στη ζωή, τη μόρφωση και τον πολιτισμό, την

⁹³ ΚΚΕ, *Εξήντα χρόνια αγώνων και θυσιών, Χρονικό του ΚΚΕ*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1978, τ. 1, σ. 167.

⁹⁴ ό. π.

⁹⁵ Γ. Αυγερόπουλος, *Στ'άρματα! Στ'άρματα-χρονικό της Εθνικής Αντίστασης 1940-1945*, Βουκουρέστι, ΠΛΕ, 1967, σσ. 567-568.

⁹⁶ Β. Μπαρτζιώτας, «Ο Δεκέμβρης σταθμός και νέα αφετηρία του αγώνα για την ανεξαρτησία και τη δημοκρατία», *ΚΟΜΕΠ, Μηνιαίο, Πολιτικό-Θεωρητικό Όργανο της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε.*, φ. 44, 12/1945, σ. 4

⁹⁷ *Σαράντα χρόνια του ΚΚΕ 1918-1958*, Επιλογή Ντοκουμέντων, Αθήνα, ΠΛΕ, 1964, σ. 475.

⁹⁸ *Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης 1940-1945 δοκίμιο*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1979, σ. 112.

⁹⁹ R. J. Jones, *In Spies we trust: The story of Western Intelligence*, Oxford, OUP Oxford, 2013, σ. 87.

¹⁰⁰ J. Keegan, *The Second World War*, London, Penguin, 2005, σ. 158. Επιπλέον, επιφανή πολιτικά πρόσωπα όπως οι Charles de Gault, Maurice Schumann, Joseph Stalin, Georgy Joucov, Sir Antony Eden, Winston Churchill, Franklin Roosevelt κ.α. σε ομιλίες τους εξέφρασαν την ευγνωμοσύνη και τον θαυμασμό τους για το απaráμιλλο θάρρος των Ελλήνων αγωνιστών.

κατοχύρωση της ειρήνης με βάση την αυτοδιάθεση των λαών και την ανοικοδόμηση της Ελλάδας προς το συμφέρον και την ευημερία του λαού της.¹⁰¹ Το εκπολιτιστικό και αναμορφωτικό έργο που ανέπτυξε υπήρξε πολυδιάστατο και εξαιρετικής σημασίας. Διεξήγαγε μεγάλους αγώνες για την επαναλειτουργία των σχολείων, τα οποία οι κατακτητές είχαν καταστρέψει ή μετατρέψει σε στρατώνες και φυλακές. Επιπλέον, μελέτησε τα προβλήματα που αφορούσαν την εκπαίδευση και εκπόνησε μελέτη όπου διατυπώνονταν οι αναλυτικές θέσεις και το πρόγραμμα της Λαϊκής Παιδείας, το οποίο επιχείρησε να θέσει σε εφαρμογή η ΠΕΕΑ (Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης)¹⁰². Πρωτοστάτησε στη δημιουργία βιβλιοθηκών¹⁰³, λεσχών, θεατρικών ομίλων, χορωδιών και εκπολιτιστικών συνεργειών προκειμένου να φέρει τους νέους σε επαφή με την τέχνη¹⁰⁴. Επίσης, συνέβαλε αποφασιστικά στην καταπολέμηση των ναρκωτικών, στην ανάπτυξη του αθλητισμού και του αθλητικού πνεύματος, συστήνοντας αθλητικές ομάδες σε ολόκληρη την Ελλάδα.

Παράλληλα, εκατοντάδες χιλιάδες επονίτες, επονίτισες και Αετόπουλα¹⁰⁵, δούλεψαν με ενθουσιασμό για την ανοικοδόμηση χωριών, δρόμων και γεφυριών που καταστράφηκαν από την λαίλαπα του πολέμου¹⁰⁶. Προέβησαν σε αναδασώσεις, σε δράσεις για την καταπολέμηση των λοιμωδών νόσων καθώς και στην οργάνωση και τη διανομή συσσιτίων¹⁰⁷. Επίσης πήραν μέρος σε απεργιακές κινητοποιήσεις και διαδηλώσεις¹⁰⁸ καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου. Αξιοσημείωτη υπήρξε και η εκδοτική δραστηριότητά της καθώς η αύξηση των εντύπων ήταν αλματώδης και μέσα σε ένα χρόνο από την ίδρυση της κάλυπτε το 83,5% του συνόλου των αντιστασιακών εντύπων¹⁰⁹. Μόνο στη Θεσσαλία, για παράδειγμα, το 1943 η ΕΠΟΝ εξέδιδε 166 παράνομα περιοδικά¹¹⁰.

Στον αντίποδα, έχουμε τη δημιουργία του ΕΔΕΣ (Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος) στις 9 Σεπτεμβρίου 1941, από μία αμφιλεγόμενη προσωπικότητα, τον απόστρατο συνταγματάρχη Ναπολέοντα Ζέρβα¹¹¹. Ήταν μία αντικομμουνιστική οργάνωση¹¹² που

¹⁰¹ *Κείμενα της Εθνικής Αντίστασης*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1981, τ. Α, σσ. 516-521 .

¹⁰² Π. Ανταίος, *Συμβολή στην ιστορία της ΕΠΟΝ*, Αθήνα, Θ. Καστανιώτη, τ. Α, σ. 37.

¹⁰³ ό. π.

¹⁰⁴ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.01.006.00171, «Η ΕΠΟΝ καθοδηγητής της Ελληνικής Νεολαίας».

¹⁰⁵ *Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης...*, ό.π., σ.134.

¹⁰⁶ ΕΛΙΑ, κ. 1,φ. 1, Καρδίτσα, Παλαμά.

¹⁰⁷ Μ. Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του Εμφυλίου Πολέμου*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2006, σ. 41.

¹⁰⁸ Π. Ανταίος, *Συμβολή στην ιστορία της ΕΠΟΝ...*, σ. 36.

¹⁰⁹ Ν. Αναγνωστόπουλος, *Παράνομος Τύπος 1941-1944. Συμβολή εις την Ιστορικήν έρευναν του όλου δράματος της Ελλάδος*, Αθήνα, Historia, 1960, σ. 13.

¹¹⁰ Ο. Βαρών, *Ελληνικός Νεανικός Τύπος (1941-1945)*, Αθήνα, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1987, τ.1, σ. νστ.

¹¹¹ Χ. Φλάισερ, *Στέμμα και σβάστικα...* ό. π., σ. 150.

¹¹² Β. Τζούκας, *Οι οπλαρχηγοί του ΕΔΕΣ στην Ήπειρο 1942-1944*, Αθήνα, Εστία, 2013, σ. 257.

αντιπροσώπευε τον δεξιό¹¹³, αστικό, φιλελεύθερο πολιτικό κόσμο. Μέχρι τον Μάρτιο του 1942, η επιρροή της οργάνωσης υπήρξε πολύ μικρή¹¹⁴, περιορισμένη σε ένα τμήμα της Ηπείρου. Ωστόσο, με την παρέμβαση και την οικονομική ενίσχυση των Βρετανών και μέσω του δικτύου κατασκοπείας Προμηθέας ΙΙ,¹¹⁵ ξεκίνησαν τον ένοπλο αγώνα. Στο καταστατικό τους έκαναν λόγο για τους αντιστασιακούς τους σκοπούς, όμως δεν δίστασαν να στείλουν κρυφά μήνυμα νομιμοφροσύνης και στον εξόριστο βασιλιά¹¹⁶. Ο Ζέρβας, κατόπιν προτροπής των Άγγλων, μετονόμασε την οργάνωση σε ΕΟΕΑ (Εθνικές Ομάδες Ελλήνων Ανταρτών), αφαιρώντας το «Δημοκρατικός», προκειμένου να έχει απήχηση στους βασιλόφρονες¹¹⁷. Επιπλέον, είχε προβεί σε ανεπίσημη εκεχειρία με τους Γερμανούς¹¹⁸ μεταξύ Νοεμβρίου του 1943 και Αυγούστου του 1944¹¹⁹. Την ίδια περίοδο, στους κόλπους του ΕΔΕΣ υπήρχαν δύο αντιμαχόμενες πτέρυγες, η μία με ενεργό αντιστασιακή δράση και η άλλη με στόχο την διάλυση των αντάρτικων ομάδων¹²⁰, την αντιπαράθεση με το ΕΑΜ¹²¹ και την εγκαθίδρυση μοναρχίας¹²². Δεν δίστασαν να συνάψουν σχέσεις με την κατοχική κυβέρνηση¹²³ συμβάλλοντας στη συγκρότηση των Ταγμάτων Ασφαλείας με την αгаστική συνεργασία των Ναζί¹²⁴ και έδρα την Αθήνα. Στα τέλη Ιανουαρίου 1944 ο Ζέρβας, μετά από προτροπή των Βρετανών, αποκήρυξε τον ΕΔΕΣ¹²⁵.

Από εκπροσώπους του ευρύτερου δημοκρατικού χώρου, με κύριο εκπρόσωπο τον πολιτικό Γεώργιο Καρτάλη, δημιουργήθηκε στις 20 Απριλίου 1943, η αντιστασιακή οργάνωση ΕΚΚΑ (Εθνική Και Κοινωνική Απελευθέρωσις), με κύριο σύνθημα την

¹¹³ Εφ. *Η Μάχη*, 11/03/1944, Έκδοσις Εθνικής Δράσεως, αρ. φ. 44, σ. 1.

¹¹⁴ *Φύση και προορισμός του Ε.Λ.Α.Σ*, Αθήνα, Εθνική Αντίσταση, 1946, σ.25.

¹¹⁵ Μ. Σπηλιωτοπούλου, *Η οργάνωση Προμηθέας ΙΙ και οι βρετανικές πολιτικές για την ανάπτυξη της αντίστασης στην κατεχόμενη Ελλάδα (1941-1943)*. Αριστερά και Αστικός Πολιτικός Κόσμος 1940-1960, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2014, σ. 545.

¹¹⁶ Η.Fleischer, *Ημερολόγιο Φαίδωνα Μαηδώνη (24/6-10/9/1944)*, Επιμ. Αριστείδης Στεργέλλης, « Μνήμων 9», 1984, σσ. 33-156.

¹¹⁷ Μ. Λυμπεράτος, *Οι οργανώσεις της Αντίστασης*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007, τ. Γ', Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, Κατοχή, Αντίσταση 1940-1945. Επιμ. Χρήστος Χατζηιωσήφ, Προκόπης Παπαστράτης, σ. 36.

¹¹⁸ Η. Χρυσοχοϊδης, *Ενας στρατηγός της Βέρμαχτ αφηγείται...η παράδοση των Ιταλών, η σφαγή της Κεφαλλονιάς και οι σχέσεις με τον ΕΔΕΣ*, εφ. Το Βήμα, 9/03/2014, σ. 1.

¹¹⁹ Κ. Γουντχάουζ, *Το μήλον της Έριδος*, Αθήνα, Εξάντας, 1976, σ. 141 .

¹²⁰ «Οι αντάρτες του ΕΛΑΣ αντιμετώπισαν ηρωικά τη συνδυασμένη ισχυρή επίθεση των Γερμανών και των προδοτών», *Ελεύθερη Ελλάδα, Όργανο της Κ. Ε. του ΕΑΜ*, Αθήνα, φ. 32, 1/12/1943, σ. 1. Μεταξύ άλλων αναφέρεται: «...Στην Ήπειρο οι γερμανοί ενόθησαν σε πολλά σημεία με τους Εδεσίτες και εκτόπησαν τον ΕΛΑΣ μαζί...»

¹²¹ Ι. Παπαφλωράτος, *ΕΔΕΣ Αγνώστες πτυχές από την ιστορία της Οργάνωσης*, Αθήνα, Περισκόπιο, 2007, σ.92 .

¹²² Θ. Σαμπατακάκης, *Ταυτότητες πρακτόρων και κωδικά ονόματα. Η δραστηριότητα των βρετανικών υπηρεσιών πληροφοριών στην Ελλάδα 1939-1944*, Αθήνα, Φιλίστωρ, 2006, σ. 52.

¹²³ Ι. Σκαλιδάκης, «Η Αθήνα ενάντια στην ύπαιθρο. Η εκστρατεία των Ταγμάτων Ασφαλείας από την Αθήνα στην Εύβοια», *Ο Πολίτης*, τ. 163, Φεβρουάριος 2008.

¹²⁴ Χ. Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2009, σσ. 22-25.

¹²⁵ Μ. Λυμπεράτος, *Οι οργανώσεις της Αντίστασης*, στο: *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, Μέρος Β, Κατοχή- Αντίσταση, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007, σ. 39.

εγκαθίδρυση Λαοκρατούμενης Δημοκρατίας¹²⁶. Στρατιωτική εκπροσώπηση της οργάνωσης υπήρξε το 5/42 Σύνταγμα Ευζώνων, με στρατιωτικό υπεύθυνο¹²⁷ τον απότακτο αξιωματικό Δημήτριο Ψαρρό και έδρα την περιοχή της Δωρίδας.¹²⁸ Η οργάνωση αριθμούσε 1000 μαχητές και εκπροσωπείτο στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο Ανταρτών μαζί με τον ΕΔΕΣ και τον ΕΛΑΣ για την από κοινού τους δράση εναντίον του εχθρού¹²⁹. Ωστόσο, στην οργάνωση προσχώρησαν πολλά φιλοβασιλικά και αντιΕαμικά στοιχεία¹³⁰, όπως ο ταγματάρχης Γιώργος Καπετζώνης και ο λοχαγός Θύμιος Δεδούσης, γνωστός αντικομμουνιστής, υπέρμαχος της ρήξης με το ΕΑΜ και με ενεργό συμμετοχή στα Τάγματα Ασφαλείας στη συνέχεια¹³¹.

Τον Οκτώβριο του 1941 ιδρύθηκε η ΠΕΑΝ (Πανελλήνια Ένωση Αγωνιζόμενων Νέων) από μια ομάδα βενιζελικών και κεντρώων στελεχών, με ηγετικό στέλεχος τον αξιωματικό αεροπορίας Κώστα Περρίκο και πολιτικό αρχηγό τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο. Στην ιδρυτική τους διακήρυξη έκαναν εκτενή αναφορά στους λόγους για τους οποίους κρίθηκε επιβεβλημένη η δημιουργία της, όπως ο αγώνας για την δημιουργία μιας δικαιότερης κοινωνίας που να εξασφαλίζει την αξιοπρεπή διαβίωση όλων¹³² και αυτοπροσδιοριζόταν ως «...μια οργάνωση αρχών, βασισμένη στην απόλυτη ισοτιμία και αλληλεγγύη των μελών, με πίστη στα ιδανικά και αυταπάρνηση στους αγώνες που θα χρειαστούν...». Αριθμούσε λίγα μέλη κι επιδόθηκε σε πράξεις δολιοφθοράς¹³³ και σαμποτάζ εναντίον του εχθρού, με κορυφαία την ανατίναξη των γραφείων της εθνικοσοσιαλιστικής φασιστικής οργάνωσης ΕΣΠΟ¹³⁴, που στρατολογούσε Έλληνες για λογαριασμό των Waffen SS, με πολλούς νεκρούς και τραυματίες¹³⁵.

Άξια αναφοράς ήταν και η οργάνωση 3Α (Αγώνας, Απελευθέρωση, Ανεξαρτησία), που συγκροτήθηκε τον Οκτώβριο του 1942 από τον κεντροαριστερό Νεόκοσμο Γρηγοριάδη

¹²⁶ Κ. Πυρομάλογλου, *Πεπραγμένα, ο Γεώργιος Καρτάλης και η εποχή του 1934-1957*, σσ. 151-152

¹²⁷ Θ. Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε*, Αθήνα, Δωρικός, 1983, σ. 110.

¹²⁸ Δ. Δημητρίου, *Αντάρτης στα βουνά της Ρούμελης*, Αθήνα, Δ. Δημητρίου, 1965, τ. Γ, σ. 186.

¹²⁹ Δ. Χαριτόπουλος, *Άρης ο αρχηγός των Ατάκτων*, ό. π., σσ.416-418.

¹³⁰ Τ. Σακελλαρόπουλος, *Τα σώματα των Ελλήνων αξιωματικών στο πόλεμο και την πολιτική*, στο: *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Τ.3^α, Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, Κατοχή, Αντίσταση 1940-1945*. Επιμ. Χρήστος Χατζηιωσήφ, Προκόπης Παπαστράτης, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007, σ. 285-367.

¹³¹ Γ. Φαράκος, *Άρης Βελουχιώτης: Το χαμένο αρχείο, άγνωστα κείμενα. Η στάση της ηγεσίας του ΚΚΕ απέναντι στον Άρη Βελουχιώτη, 1941-1945*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1998, σ. 254.

¹³² Π.Ε.Α.Ν, *Τι πιστεύουμε*, Αθήνα, 1942, σ. 4.

¹³³ «Οι εθνικές οργανώσεις κτυπούν τους κερδοσκόπους», *Η Μάχη*, Έκδοσις Εθνικής Δράσεως, φ. 44, 11/03/1944, σ. 6. Στο φύλο αυτό αναφέρεται «...Την 6^η τρέχοντος, περί τας 11.15 νέοι του ΠΕΑΝ έκαναν επίθεση εντός της Στοάς του Χρηματιστηρίου κι εξυλοκόπησαν διάφορους χρηματιστάς και άλλους κερδοσκόπους και έσπασαν τις μύστρες γνωστών γραφείων που αποτελούν κέντρα των « κόλπων της λίρας ».

¹³⁴ «Έκρηξη στα γραφεία της ΕΣΠΟ» *Η Μαχόμενη Ελλάς*, φ. 4, 1/10/1942, σ. 5.

¹³⁵ Ε. Χατζηβασιλείου, *ΠΕΑΝ (1941-1945), Πανελλήνιος Ένωση Αγωνιζόμενων Νέων*, Αθήνα, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, 2004, σ. 114.

και διοικείται από πενταμελή επιτροπή. Είχε αντιβασιλικό χαρακτήρα και εξέφραζε τις αγωνιστικές διαθέσεις των πιο δημοκρατικών στοιχείων της φιλελεύθερης μερίδας της αστικής τάξης, τα οποία μετέπειτα είτε συνεργάστηκαν με το ΕΑΜ είτε προσχώρησαν σε αυτό¹³⁶. Επεδίωκε την συνεργασία με τις άλλες δημοκρατικές οργανώσεις¹³⁷ ώστε να καταστεί μία πανδημοκρατική και πολιτικοστρατιωτική οργάνωση, έχοντας ως υπέρτατο σκοπό τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα κατά των κατακτητών, την αποκατάσταση των λαϊκών ελευθεριών και την τιμωρία των υπευθύνων από την δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου κι έπειτα¹³⁸.

Την ίδια περίοδο έκαναν την εμφάνισή τους και οι εθνικιστικές, αντικομμουνιστικές,¹³⁹ αντιστασιακές οργανώσεις, κυρίως στη Δυτική και Κεντρική Μακεδονία, όπου παρατηρήθηκαν και τροφοδοτήθηκαν αυτονομιστικές διαθέσεις. Κοινή συνισταμένη η εξουδετέρωση κάθε ξενικής προπαγάνδας, που απέβλεπε στην απόσπαση τμημάτων της Ηπείρου, Μακεδονίας και Θράκης, και η διατήρηση και εξύψωση του εθνικού φρονήματος¹⁴⁰. Εκεί δραστηριοποιήθηκαν η ΥΒΕ (Υπερασπισταί Βορείου Ηπείρου), προάγγελος της ΠΑΟ (Πανελλήνιος Απελευθερωτική Οργάνωση) με αρχηγό τον συνταγματάρχη Γεώργιο Πούλο¹⁴¹, η ΕΟΕΑ (Εθνικές Ομάδες Ελλήνων Ανταρτών) με επικεφαλής τον Αντώνιο Φωστηρίδη ή Τσαούς Αντών και η ΕΕΣ (Εθνικός Ελληνικός Στρατός) με γενικό αρχηγό τον Κυριάκο Παπαδόπουλο, γνωστό με το προσωνύμιο Κισσά Μπατλάκ. Οι ομάδες αυτές, είτε οργανώθηκαν είτε εξοπλίστηκαν¹⁴² από τις δυνάμεις κατοχής, για την από κοινού καταδίωξη των ανταρτών του ΕΛΑΣ.

Το εκπαιδευτικό σύστημα την περίοδο της κατοχής.

Ο Μεταξάς κάτω από τον φόβο επαναφοράς του κοινοβουλευτισμού και μίας πιθανής, όπως έλεγε, κατάληψης της εξουσίας από τους κομμουνιστές, είχε επιβάλει στη χώρα καθεστώς στυγνής δικτατορίας. Κατάργησε βασικές διατάξεις του Συντάγματος¹⁴³, που κατοχύρωναν τις ατομικές ελευθερίες και τα δικαιώματα του πολίτη, καθώς και κάθε είδους πολιτική

¹³⁶ Συλλογικό, *Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης 1940-1945 δοκίμιο*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1979, σ. 99.

¹³⁷ Σ. Σαράφης, *ο ΕΛΑΣ...*, ό. π., σ. 60.

¹³⁸ Ο. π., σ. 59.

¹³⁹ Ι. Κολιόπουλος, *Λεηλασία φρονημάτων «Πάσα η χώρα εσιδηροφόρει»*, Αθήνα, Βάνιας, 1995, τ. Α, σ. 71.

¹⁴⁰ Π. Παπαθανασίου, *Για τον Ελληνικό Βορρά. Μακεδονία, 1941-1944: Αντίσταση και τραγωδία*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1997, τ. Α, σ. 29.

¹⁴¹ Α. Χρυσόχου, *Η Κατοχή εν Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη, Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, 1962, τ. 5^ο, σ. 402.

¹⁴² «Τα έγγραφα της προδοτικής συμφωνίας Τσαούς Αντών και Βουλγάρων», *Ριζοσπάστης*, φ. 19, 03/11/1944, σ. 2.

¹⁴³ Κ. Στεργιάδου, *Η εξέλιξη των συνταγματικών ρυθμίσεων για θέματα ανώτατης εκπαίδευσης στην Ελλάδα από το 1821 έως σήμερα*, Αθήνα, Αντ. Ν. Σακκουλά, 1993, σ. 117.

ελευθερία, εξαπολύοντας παράλληλα διώξεις ενάντια σε οποιαδήποτε φωνή αντίθετη στο καθεστώς¹⁴⁴, με συλλήψεις, φυλακίσεις, βασανιστήρια και εκτοπίσεις αριστερών, προοδευτικών και δημοκρατών¹⁴⁵. Η επιβολή λογοκρισίας στον τύπο και σε κάθε είδους πολιτική ή καλλιτεχνική έκφραση αποτελούσε πάγια τακτική της δικτατορίας. Μετέβαλε και το εκπαιδευτικό σύστημα, όπως είχε διαμορφωθεί από την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929¹⁴⁶, αποσκοπώντας στον ιδεολογικό και πολιτικό έλεγχο όλων των βαθμίδων της εκπαίδευσης. Με εγκύκλιο που εξέδωσε, χαρακτήριζε τις προηγούμενες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις ως προσπάθεια, ώστε το σχολείο να καταστεί το μέσο προπαρασκευής της κομμουνιστικής επιβολής¹⁴⁷ με μεγάλο τμήμα του εκπαιδευτικού σώματος από τη στοιχειώδη έως και την Ανώτατη εκπαίδευση να έχει διαφθαρεί. Η εκπαιδευτική πολιτική, όπως είχε διαμορφωθεί, ήταν υπό την «αυξάνουσαν επίδρασιν των ερυθρών οργάνων του κομμουνισμού» και αποτελούσε έργο του «υπαρχηγού του κομμουνιστικού κόμματος»¹⁴⁸ [του Δημήτρη Γληνού] με καταστροφική επίδραση στη νεολαία του έθνους¹⁴⁹.

Κύρια επιδίωξη του Μεταξικού καθεστώτος ήταν η δημιουργία λαϊκού ερείσματος και ευρείας λαϊκής αποδοχής, η χειραγώγηση της νεολαίας και η μετατροπή της σε πειθήνιο όργανο του καθεστώτος¹⁵⁰. Προς την κατεύθυνση της συγκρότησης μιας κοινωνικής βάσης που να συμμερίζεται τους πολιτικούς του στόχους στράφηκε προς τη νεολαία την οποία επιχείρησε ανεπιτυχώς, μέσα από έναν οργανωμένο προπαγανδιστικό μηχανισμό, να την πάρει με το μέρος του. Το ρόλο του κύριου μηχανισμού προώθησης της ιδεολογίας της 4ης Αυγούστου είχε αναλάβει η Εθνική Οργάνωση Νεολαίας (ΕΟ.Ν.)¹⁵¹, στα πρότυπα των ναζιστικών Ταγμάτων Εφόδου της Ballila και της Hitlerjugend, η οποία με εγκύκλιο του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων ενσωματώθηκε στον κρατικό μηχανισμό και

¹⁴⁴ Ν. Αναστασόπουλος, *Παραβατικές Συμπεριφορές και καταστολή στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο: το παράδειγμα του Νομού Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, 2012, σ. 12.

¹⁴⁵ Γρ. Ψαλλίδας, «Τομές και συνέχειες στην επεξεργασία στρατηγικής από τους Έλληνες σοσιαλιστές στις δεκαετίες του '30 και του '40», στο: Χ. Φλάϊσερ (επιμ): *Η Ελλάδα 1936-1949: Δικτατορία-Κατοχή-Εμφύλιος: Συνέχειες και Ασυνέχειες*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2003, σ. 166-198.

¹⁴⁶ *Ε τ Κ*, Ν. 4397, «Περί στοιχειώδους εκπαίδευσως», (24/8/1929), φ. 309, τ. Α', σ. 2679.

¹⁴⁷ Α. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, Αθήνα, Εστία, 1973, τ. Β', σ.184.

¹⁴⁸ Χ. Κάτσικας και Κ. Θεριανός, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης: από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2004*, Αθήνα, 2004, Σαββάλας, σ. 136.

¹⁴⁹ Α. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (Τεκμήρια ιστορίας)*, Αθήνα, Ερμής, 1987, τ. Β, σ. 184.

¹⁵⁰ *Ο Κομμουνισμός στην Ελλάδα*, Αθήνα, Εθνική Εταιρεία, 1937, σ. 81.

¹⁵¹ Γ. Βελουδής, *Αναφορές*, Αθήνα, Φιλιππότης, 1983, σ. 95.

χρηματοδοτείτο από τον κρατικό προϋπολογισμό, ενώ στην πορεία κατέστη υποχρεωτική η ένταξη όλων των μαθητών στους σχηματισμούς της¹⁵².

Η εισβολή των δυνάμεων κατοχής και η κατάρρευση της κρατικής μηχανής ήλθε να ολοκληρώσει την αποδυνάμωση του μορφωτικού αγαθού καθώς η Εκπαίδευση λειτούργησε πλημμελώς. Στα χωριά της υπαίθρου τα δημοτικά σχολεία παρέμειναν κλειστά σχεδόν σε όλη την περίοδο. Στα σχολεία που λειτουργούσαν, περικόπτονταν οι ώρες διδασκαλίας ενώ ταυτόχρονα δόθηκε το δικαίωμα της κατ' οίκον διδασκαλίας¹⁵³. Πολλά από αυτά επιτάχθηκαν από τις δυνάμεις κατοχής και χρησιμοποιήθηκαν ως αποθήκες, νοσοκομεία και χώροι στρατωνισμού¹⁵⁴. Άλλα καταστράφηκαν από βομβαρδισμούς πυρκαγιές, κατεδαφίσαις ή υπολειπούνταν από το φόβο αντιποίνων λόγω της εξάπλωσης της Εθνικής Αντίστασης¹⁵⁵. Οι ελλείψεις αφορούσαν και το έμψυχο δυναμικό, καθώς πολλοί από τους δασκάλους είχαν χάσει τη ζωή τους στο Αλβανικό Μέτωπο, άλλοι είχαν επιστρατευθεί, ή είχαν ενταχθεί στην Εθνική Αντίσταση, ενώ άλλοι βρίσκονταν φυλακισμένοι¹⁵⁶. Επιπλέον, πολλοί εκπαιδευτικοί προκειμένου να αντιμετωπίσουν το επισιτιστικό τους πρόβλημα, είχαν αποσπαστεί στις πόλεις, όπου λειτουργούσαν συσσίτια και υπήρχε οργανωμένο δίκτυο διανομής προϊόντων¹⁵⁷. Το σχολικό έτος 1940-1941, τα σχολεία λειτούργησαν μόνο τρεις μήνες, ενώ την επόμενη χρονιά μόνον είκοσι (20) ημέρες¹⁵⁸. Υπολογίζεται πως, κατά τη διάρκεια της κατοχής, περίπου 600.000 παιδιά δεν φοίτησαν καθόλου στο σχολείο, άλλα τόσα περίπου έχασαν τη ζωή τους από την πείνα, 400.000 έμειναν ορφανά, ενώ περίπου 130.000 αντιμετώπισαν σοβαρά προβλήματα υγείας¹⁵⁹. Η δωσίλογη κυβέρνηση του Γ. Τσολάκογλου επανέφερε το εξατάξιο δημοτικό και γυμνάσιο, κατέστησε υποχρεωτική την διδασκαλία της γερμανικής και της ιταλικής γλώσσας σε όλες τις τάξεις του γυμνασίου¹⁶⁰ και κατήργησε τα επαγγελματικά σχολεία. Επιπλέον, με μια σειρά νόμων επιχείρησε να θέσει υπό τον έλεγχό της την Ανώτατη Εκπαίδευση, υπονομεύοντας την λειτουργία του

¹⁵² Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, *Μορφές της ελληνικής γης*, Αθήνα, Γραφείο Πνευματικών Υπηρεσιών, 1937, σσ. 59-60.

¹⁵³ Χ. Νούτσος, *Ο δρόμος της καμήλας και το σχολείο*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2004, σ. 26.

¹⁵⁴ Κ. Καλαντζής, *Η παιδεία εν Ελλάδι 1935-1951*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2002, σ. 106

¹⁵⁵ Ο.π., σ. 102.

¹⁵⁶ Π. Κυπριανός, *Συγκριτική ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2004, σ. 249.

¹⁵⁷ Σ. Καρύδης, *Όψεις της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης στα χρόνια της Κατοχής*, Αθήνα, 2^ο Πρότυπο Πειραματικό Γενικό Λύκειο, 2013, σ. 23.

¹⁵⁸ Α. Δημαράς, *Η Μεταρρύθμιση που δεν έγινε...*, ό. π., σ. 85.

¹⁵⁹ Χ. Σακελλαρίου, *Η Παιδεία στην Αντίσταση*, Αθήνα, Φιλιππότη, 1984, σ. 29.

¹⁶⁰ Κ. Στεργιάδου, *Η εξέλιξη των συνταγματικών ρυθμίσεων για θέματα ανώτατης εκπαίδευσης στην Ελλάδα...*, ό. π., σ. 117.

πανεπιστημίου, παρεμβαίνοντας στην εκλογή των ακαδημαϊκών λειτουργών¹⁶¹, προβαίνοντας σε μαζικές απολύσεις και περιστέλλοντας τις κοινωνικές παροχές στους φοιτητές. Παράλληλα, καταργήθηκαν οι εισαγωγικές εξετάσεις, αυξήθηκαν οι εισακτέοι¹⁶² και η απόκτηση των συγγραμμάτων γινόταν με την καταβολή αντιτίμου. Ωστόσο, σε κάποιες περιπτώσεις η Εκπαίδευση ελεγχόταν και, ασκούσαν, από τις δυνάμεις κατοχής. Αυτό συνέβαινε στα Επτάνησα από τους Ιταλούς και στη Μακεδονία και στη Θράκη από τους Βούλγαρους. Κοινή συνισταμένη και των δύο, η προσπάθεια γλωσσικής και πολιτισμικής αφομοίωσης των κατοίκων των περιφερειών τους. Βασικά τους όπλα η προπαγάνδα και η τρομοκρατία.

Μετά την κατάληψη της Επτανήσου τον Απρίλιο του 1941, την διοίκησή της ανέλαβε ο Piero Parini, υψηλόβαθμο στέλεχος του ιταλικού φασιστικού κόμματος και γνώστης της ελληνικής πραγματικότητας¹⁶³. Σε ό,τι αφορά την εκπαίδευση, βασικός του στόχος ήταν ο έλεγχος και η εποπτεία της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης¹⁶⁴, προκειμένου να χειραγωγήσουν το μαθητικό δυναμικό και να το εξιταλίσουν¹⁶⁵. Διόρισαν γενικό επόπτη τον Ιταλό εκπαιδευτικό και ελληνιστή Κάρολο Μπριγκέντι, ο οποίος απομάκρυνε όλους τους διευθυντές των σχολείων¹⁶⁶ και τους αντικατέστησε με σχολικούς επόπτες διορισμένους από τη Ρώμη και οι οποίοι προχώρησαν σε ριζικές αλλαγές των αναλυτικών προγραμμάτων¹⁶⁷. Στο στόχαστρό τους βρέθηκε το μάθημα της Ιστορίας, το οποίο καταργήθηκε, καθώς επίσης και τα Αρχαία Ελληνικά, σταματώντας τη διδασκαλία του Επιτάφιου του Περικλή. Ταυτόχρονα, ενισχύθηκε η διδασκαλία των Λατινικών, και παρατάθηκε το ωράριο λειτουργίας των γυμνασίων σε έξι (6) ώρες με ένα μόνο διάλειμμα. Επέβαλαν το φασιστικό χαιρετισμό¹⁶⁸, κατάργησαν το Ορθόδοξο Εορτολόγιο και τις εθνικές επετείους και καθιέρωσαν αντίστοιχα τον εορτασμό των φασιστικών και των καθολικών. Στις σχολικές αίθουσες αντικαταστάθηκαν οι φωτογραφίες των ηρώων του 1821 με εκείνες του Μουσολίνι.

¹⁶¹ Κ. Παπαπάνος, *Χρονικό- ιστορικό της Ανωτάτης μας Εκπαιδεύσεως*, Αθήνα, Αμερικάνικο Κολλέγιο Θηλέων, 1970, σσ. 265-266.

¹⁶² Δ. Τζήκα, Η εκπαίδευση στην περίοδο της Κατοχής, στο: Σ. Μπουζάκης (επιμ.), *Πανόραμα Ιστορίας της Εκπαίδευσης: Όψεις και Απόψεις, τ. Β': Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-2010)*, Αθήνα, Gutenberg, 2011, σσ. 198-209.

¹⁶³ Δ. Μοσχόπουλος, «Η ιταλική διοίκηση των Επτανήσων (1941-1943) και οι κυβερνήσεις Συνεργασίας των Αθηνών (1941-1944)» *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, τ.13, Αργοστόλι, 2012, σ. 232.

¹⁶⁴ Σ. Λουκάτος, *Τα χρόνια της Ιταλικής και Γερμανικής Κατοχής και της Εθνικής Αντίστασης στην Κεφαλονιά και Ιθάκη*, Αθήνα, ΟΔΕΒ, 1987, τ. Α, σ. 79.

¹⁶⁵ Ο.π., σ. 81.

¹⁶⁶ Κ. Δαφνής, «Χρόνια Πολέμου και Κατοχής, Κέρκυρα 1940-1944», *Κερκυραϊκά Χρονικά*, Κέρκυρα, 1966, τ. XII, σ. 162.

¹⁶⁷ Σ. Κατσαρός, *Ιστορία της Κέρκυρας*, Κέρκυρα, Μέλλον, 2003, σ. 120.

¹⁶⁸ «Οι «προστάτες» του πολιτισμού», *Φλόγα*, Όργανο του Συμβουλίου της ΕΠΟΝ Φοιτητών, φ. 2, 1/4/1943, σ. 2.

Οι Ιταλοί ακολούθησαν την τακτική του εξευμενισμού¹⁶⁹, των μικρών μαθητών με προπαγανδιστικά μέτρα για την προβολή της φασιστικής πρόνοιας. Τα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια αντικαταστάθηκαν από ιταλικά ενώ η ιταλική γλώσσα καθιερώθηκε ως επίσημη¹⁷⁰ και οι Έλληνες εκπαιδευτικοί υποχρεώθηκαν να μάθουν ιταλικά σε τμήματα που λειτούργησαν υπό την επίβλεψη της Σχολικής Εποπτείας κάθε νησιού¹⁷¹. Οι εκπαιδευτικοί που αντιτάσσονταν σε αυτές τις πρακτικές, συλλαμβάνονταν και φυλακίζονταν ή εκτοπίζονταν και αντικαθίσταντο από Ιταλούς ομόλογούς τους¹⁷².

Η εμπλοκή της Βουλγαρίας στις πολεμικές επιχειρήσεις του Β' Παγκόσμιου πολέμου στο πλευρό των δυνάμεων του Άξονα¹⁷³, αν και διακήρυσσε την «απελευθέρωση» των εδαφών¹⁷⁴ που της είχαν δέχθεν «αποσπαστεί» κατά τη διάρκεια των βαλκανικών πολέμων, αποτελούσε, ωστόσο, μία επιτακτική ανάγκη εθνικού αυτοπροσδιορισμού της και συσπείρωσης του πληθυσμού που κατοικούσε εντός των νέων συνόρων της βουλγαρικής επικράτειας, με τη γλώσσα να αποτελεί το ιδεολογικό πλαίσιο και τον συνεκτικό δεσμό πάνω στον οποίο θα πατούσε ο βουλγαρικός εθνικισμός για τον επαναπροσδιορισμό της ταυτότητάς του¹⁷⁵.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο διαμορφώθηκε και η εκπαιδευτική πολιτική του Βουλγαρικού Υπουργείου Εθνικής Παιδείας, η οποία υπήρξε ενιαία και κοινή για όλα τα «*Νέα Εδάφη*» [εννοείται: η Βουλγαρική ζώνη Κατοχής στην ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη] και αφορούσε τα σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Κύριος στόχος αποτελούσε η «κρατικό - πολιτική και εθνική διαπαιδαγώγηση διαμέσω της πολιτιστικής – παιδευτικής δραστηριότητας», που θα οδηγούσε στην πνευματική και ηθική εξύψωση του βουλγαρικού έθνους¹⁷⁶. Κάποια μέτρα προς την κατεύθυνση αυτή ήταν η δημιουργία λαϊκών αναγνωστηρίων¹⁷⁷ τα «читалище», η ίδρυση βουλγαρικών σωματείων και οργανώσεων και

¹⁶⁹ «Το άνοιγμα των σχολείων», *Νέα Κεφαλληνία*, φ. 18, 29/9/1941, σ. 1.

¹⁷⁰ Ν. Βαλσαμόπουλος, *Ιστορία του δασκαλικού συνδικαλισμού*, Αθήνα, Εκπαιδευτική Επικοινωνία, 1983, σσ.168-169.

¹⁷¹ «Γνωστοποίησης», *Νέα Κεφαλληνία*, φ. 34, 17/1/1942, σ. 2.

¹⁷² Δ. Μοσχόπουλος, «Οι δημόσιοι υπάλληλοι των Επτανήσων κατά τη διάρκεια της ιταλικής και γερμανικής κατοχής (1941-1944). Νομικά και ηθικά διλήμματα», Εισήγηση στο *1' Πανιώνιο Συνέδριο* (Κέρκυρα 1914, Πρακτικά υπό δημοσίευση).

¹⁷³ *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 2000, τ. ΙΣΤ, σ. 64.

¹⁷⁴ Σ. Σφέτας, *Όψεις του Μακεδονικού Ζητήματος στον 20^ο αιώνα*, Αθήνα, Βάνιας, 2010, σ. 82.

¹⁷⁵ Κ. Καλαντζής, *Η Παιδεία εν Ελλάδι...*, ό. π., σ. 102.

¹⁷⁶ Ξ. Κοτζαγεώργη, «Η αφομοιωτική πολιτική των βουλγαρικών αρχών στους τομείς της εκπαίδευσης, της γλώσσας και του πολιτισμού στην ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη». Στο: Κοτζαγεώργη- Ζυμάρη, Ξανθίπη (επιμ.), *Η βουλγαρική κατοχή στην ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη 1941-1944*, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 2002, σσ. 83-95.

¹⁷⁷ *Uchilisten Pregled*, (Σχολική Επιθεώρηση-περιοδική έκδοση του Υπουργείου Παιδείας της Βουλγαρίας), 4/7/1941, σ. 876.

η διεξαγωγή σεμιναρίων βουλγαρογνωσίας¹⁷⁸ υπό τον έλεγχο του Υπουργείου μέσω των επαρχιακών σχολικών επιθεωρητών. Τα εγχειρίδια που κυκλοφόρησαν αφορούσαν κάθε διδακτικό αντικείμενο κάθε τάξης, όπως των θρησκευτικών, της βουλγαρικής γλώσσας, της βουλγαρικής ιστορίας, της βουλγαρικής γεωγραφίας και της αγωγής του πολίτη¹⁷⁹. Η χρήση τους υπήρξε υποχρεωτική και επεκτάθηκε σε όλες της βαθμίδες εκπαίδευσης, στα εθνικά και ιδιωτικά σχολεία, τα μειονοτικά και τα σχολεία των ιεραποστολών καθώς επίσης στα τεχνικά και επαγγελματικά¹⁸⁰

Η συγκρότηση της Π.Ε.Ε.Α.

Η Αντίσταση κατάφερε να συσπειρώσει τις πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις που δεν είχαν θέση στη ναζιστική «Νέα Ευρώπη». Ωστόσο, δεν ήταν εύκολη υπόθεση, δεδομένης της υπεροπλίας του εχθρού αλλά και της ύπαρξης δωσιλογικών κυβερνήσεων στα κατεχόμενα εδάφη, που μεταχειρίστηκαν κάθε μέσο, προκειμένου να συντρίψουν κάθε μορφή αντίστασης. Η σύνθεση των πολιτικών δυνάμεων, με προεξάρχον το κομμουνιστικό κόμμα, αλλά και των κοινωνικών στρωμάτων που συμμετείχαν ή υποστήριζαν την Αντίσταση, καθιστούσαν σαφές πως τα πολιτικά τους σχέδια για τη μεταπολεμική εποχή θα ήταν ρηξικέλευθα¹⁸¹ και οι κοινωνικές αλλαγές ριζοσπαστικές¹⁸², είτε στο επίπεδο των ουσιαστικών μεταρρυθμίσεων είτε και σε εκείνο, ακόμη, του επαναστατικού, κοινωνικού μετασχηματισμού. Συνεπώς, οι σχέσεις των αντιστασιακών κινημάτων με τους Συμμάχους¹⁸³, αλλά και τους άλλους πολιτικούς παράγοντες όπως οι εξόριστες κυβερνήσεις, εμφάνιζαν συγκλίσεις και αποκλίσεις, αποκλείοντας, εκ των πραγμάτων, την επιστροφή στο προπολεμικό status quo¹⁸⁴.

Ο αγώνας για εθνική και κοινωνική απελευθέρωση δημιούργησε διάφορες μορφές πολιτικής οργάνωσης, που εντάσσονταν στο γενικότερο πλαίσιο των μεταβατικών μορφών εξουσίας¹⁸⁵. Στο ιστορικό αυτό πλαίσιο εντάσσεται και η περίπτωση της ΠΕΕΑ (Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης). Ωστόσο, το ζήτημα του διοικητικού κενού και η ανάγκη

¹⁷⁸ *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 2000, σ. 67.

¹⁷⁹ *Ο.π.*, σ. 68.

¹⁸⁰ Ξ. Κοτζαγεώργη, «Η αφομοιωτική πολιτική των βουλγαρικών αρχών...», *ό.π.*, σσ. 103-106.

¹⁸¹ Γ. Ζεύγος, ΠΕΕΑ, η πρώτη λαϊκοδημοκρατική κυβέρνηση, *ΚΟΜΕΠ*, φ. 4, 1/4/1946, σ. 162.

¹⁸² *Ο.π.*, σ. 163.

¹⁸³ Φ. Ν. Γρηγοριάδης, *Βρεταννοί, το Αντάρτικο, Απελευθέρωσις*, Αθήνα, Νεόκοσμος, 1974, τ. 8, σ. 410.

¹⁸⁴ *Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης...*, *ό.π.*, σ.61.

¹⁸⁵ *Εθνικό Συμβούλιο (Κορυσχάδες 14-27 Μάη 1944)*, Κορυσχάδες, Κοινότητα Κορυσχάδων Ευρυτανίας, 1992, σ. 43.

κάλυψής του¹⁸⁶ είχε έλθει στο προσκήνιο ήδη από το 1941, με την επί της ουσίας «αυτονόμηση» μίας μεγάλης ορεινής, κυρίως, ζώνης¹⁸⁷ από την κατοχική εξουσία. Το ζήτημα της οργάνωσης αυτού του χώρου έπρεπε να συμβαδίζει με τις ανάγκες του αγώνα και μιας κλειστής, αλλά αυτάρκους οικονομίας. Τυπικά παραδείγματα αποτέλεσαν η «Επιτροπή Επίλυσης Προβλημάτων»¹⁸⁸, που λειτουργούσε στο χωριό Κλειτσός Ευρυτανίας¹⁸⁹ και η «Συμβιβαστική Επιτροπή»¹⁹⁰ στα χωριά Καροπλέσι και Μαυρομάτα Ευρυτανίας. Επιπλέον, διατυπώθηκε και το πρώτο θεσμικό πλαίσιο της νέας Λαϊκής Αυτοδιοίκησης και Λαϊκής Δικαιοσύνης¹⁹¹, ο «Κώδικας Ποσειδών», ο οποίος έθεσε σε κίνηση την αυτενέργεια των αγροτικών πληθυσμών πάνω σε μία αμεσοδημοκρατική βάση¹⁹². Συγκροτήθηκαν λαϊκές συνελεύσεις και εξελέγησαν κοινοτικές επιτροπές¹⁹³, στις οποίες ανατέθηκε η διεκπεραίωση ζητημάτων που αφορούσαν την τήρηση της τάξεως, την απονομή δικαιοσύνης, την λειτουργία των σχολείων, την διανομή των τροφίμων¹⁹⁴ κ. α..

Στην πορεία ακολούθησε η σύνταξη του Κώδικα Αυτοδιοίκησης και Λαϊκής Δικαιοσύνης για τη Στερεά Ελλάδα¹⁹⁵, βασιζόμενος στον *Κώδικα Ποσειδώνα*, με βασικές όμως διαφοροποιήσεις. Αποτέλεσε μια πιο συστηματική προσπάθεια αντιμετώπισης των προβλημάτων της λαϊκής εξουσίας¹⁹⁶, καθορίζοντας την εκλογή και τη συγκρότηση των οργάνων Αυτοδιοίκησης, τον τρόπο λειτουργίας, τις αρμοδιότητες και τα καθήκοντά τους. Από το Μάρτιο του 1944 μέχρι το τέλος της Κατοχής η ανάπτυξη των λαοκρατικών θεσμών απέκτησε κεντρική δομή με τη δημιουργία της Π.Ε.Ε.Α.¹⁹⁷ στις 10 Μαρτίου 1944 στο χωριό

¹⁸⁶ «Για τη λευτεριά-για τη λαϊκή κυριαρχία», *Ρούμελη, Όργανο της Κ.Ε. του Ε.Α.Μ Στερεάς*, φ.11, 5/4/1944, σ. 1.

¹⁸⁷ Η «Ελεύθερη Ελλάδα» ξεκινούσε από τα ελληνοαλβανικά σύνορα και κατέληγε έξω από την Αθήνα. Περιλάμβανε ολόκληρη την περιοχή της Πίνδου καθώς και τις ορεινές περιοχές του Τυμφρηστού, των Βαρδουσίων, της Γκιώνας, του Παρνασσού, του Καλλίδρομου, του Ελικώνα και της Πάρνηθας. Ελεύθερες περιοχές είχαν επίσης δημιουργηθεί στον Όλυμπο, στον Κίσσαβο, στο Πήλιο και στα Χάσια στη Θεσσαλία. Στη Νεμέρτσικα, στον Κασιδιάρη, στη Μουργκάνα και στο Σούλι στην Ήπειρο. Στα Πιέρια και στο Βέρμιο στην Κεντρική Μακεδονία. Σε ορισμένα μέρη της Ανατολικής Μακεδονίας. Στον Παναχαϊκό, στον Πάρνωνα, στον Ταΰγετο, στη Ζήρεια και στο Μαίναλο στην Πελοπόννησο, καθώς επίσης και στην Κρήτη, στην Εύβοια και στη Σάμο. Όπως, επίσης, πολλά χωριά, κωμοπόλεις ακόμα και πόλεις, όπως η Καρδίτσα, η Καλαμπάκα, η Άγιά, το Καρπενήσι, η Αταλάντη, το Λιδωρίκι, το Μέτσοβο, η Κόνιτσα, το Δελβινάκι, τα Γρεβενά, η Δεσκάτη, η Σιάτιστα κ.α..

¹⁸⁸ Χ. Τυροβούζης, *Αυτοδιοίκηση και «Λαϊκή» Δικαιοσύνη 1942-1945*, Αθήνα, Προσκήνιο, 1961, σ. 49.

¹⁸⁹ Κ. Λήμνου, *Πολιτικές και Κοινωνικές αλλαγές στην Ελεύθερη Ελλάδα των Ανταρτών, Μαρξιστική Επιθεώρηση*, Νο 17-18, Αθήνα, 1979, σ. 22.

¹⁹⁰ Θ. Τσουπαρόπουλος, *Οι Λαοκρατικοί θεσμοί της Εθνικής Αντίστασης*, Αθήνα, Γλάρος, 1989, σ. 21.

¹⁹¹ Γ. Μπέικος, *ΕΑΜ και Λαϊκή Αυτοδιοίκηση*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1976, τ. 1, σ. 5.

¹⁹² Κ. Λάμπος, *Άμεση δημοκρατία και αταξική κοινωνία*, Αθήνα, Αθήνα, Νησίδες, 2012, σσ. 225-230.

¹⁹³ Δ. Ζέπος, *Λαϊκή Δικαιοσύνη*, Αθήνα, 1986, σ. 3.

¹⁹⁴ Γ. Μπέικος, *Η Λαϊκή Εξουσία στην Ελεύθερη Ελλάδα*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1979, τ. Β', σ. 23.

¹⁹⁵ Θ. Τσουπαρόπουλος, *Οι Λαοκρατικοί θεσμοί...*, ο. π., σσ. 139-179.

¹⁹⁶ *Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης...*, ο. π., σ. 176-177.

¹⁹⁷ «Η Ιστορική απόφαση του Έθνους», *Ρούμελη, Όργανο της Κ.Ε. του Ε.Α.Μ Στερεάς*, φ. 15, 4/6/1944, σ. 1.

Βίνιανη της Ευρυτανίας. Είχε προηγηθεί έκκληση της Κεντρικής Επιτροπής του ΕΑΜ προς όλα τα κόμματα, σε επιφανείς πολιτικούς και κοινωνικούς παράγοντες καθώς επίσης και στην κυβέρνηση, που είχε σχηματισθεί από μέλη του πολιτικού κόσμου στο Κάιρο (την οποία και δεν αποδέχτηκε)¹⁹⁸, για το σχηματισμό κυβέρνησης εθνικής ενότητας¹⁹⁹.

Στην ιδρυτική της διακήρυξη καθορίζεται ως *κύριος και πρωταρχικός σκοπός* της ο συντονισμός και η διεξαγωγή, με όλα τα μέσα, του αγώνα ενάντια στους κατακτητές, στο πλευρό των συμμάχων, για την ολοκληρωτική εθνική απελευθέρωση και για την κατοχύρωση της ανεξαρτησίας και ακεραιότητας της χώρας²⁰⁰. Αποφασίστηκε επίσης, η αποκατάσταση της λαϊκής κυριαρχίας²⁰¹ και η σύγκλιση Εθνικού Συμβουλίου που θα αποτελούσε το ανώτατο όργανο. Προκηρύχθηκαν εκλογές για την ανάδειξη των λαϊκών αντιπροσώπων σε ολόκληρη σχεδόν τη χώρα, οι οποίες διεξήχθησαν στις 25 Απριλίου του 1944. Έτσι, εκλέχτηκαν 206 εθνοσύμβουλοι, συμπεριλαμβανομένων 24 βουλευτών της Βουλής που διέλυσε ο Μεταξάς²⁰² και αντιπροσωπεύτηκαν όλα τα κοινωνικά στρώματα²⁰³, ενώ για πρώτη φορά δόθηκε δικαίωμα ψήφου και στις γυναίκες.

Η ΠΕΕΑ ανασχηματίστηκε και διευρύνθηκε με εαμικούς και εξωεαμικούς παράγοντες²⁰⁴ τριανταεννιά μέρες μετά την αρχική συγκρότησή της. Στη διευρυμένη σύνθεσή της πρόεδρος έγινε ο Καθηγητής του Συνταγματικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, Α. Σβώλος²⁰⁵, αντιπρόεδρος ο Ε. Μπακιρτζής, Γραμματέας της Δικαιοσύνης ο Η. Τσιριμώκος, Γραμματέας των Εσωτερικών ο Γ. Σιάντος, Γραμματέας των Στρατιωτικών ο Ε. Μάντακας, Γραμματέας Συγκοινωνίας ο Ν. Ασκούτσης, Γραμματέας των Οικονομικών ο Α. Αγγελόπουλος, Υγείας – Πρόνοιας και Παιδείας ο Καθηγητής Π. Κόκκαλης, Γεωργίας ο Κώστας Γαβριηλίδης και Εθνικής Οικονομίας ο Σ. Χατζήμπεης²⁰⁶.

¹⁹⁸ *Ιστορία της Εθνικής...*, ό. π., σ. 208.

¹⁹⁹ Γ. Ζεύγος, ΠΕΕΑ, η πρώτη λαϊκοδημοκρατική κυβέρνηση...ό. π. σ. 160.

²⁰⁰ ΚΕ του ΚΚΕ, *Σύντομη Ιστορία του ΚΚΕ*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1988, σ. 199.

²⁰¹ «Το κείμενο της Ιστορικής Ιδρυτικής Πράξης της Π.Ε.Ε.Α.», *Νέα Ελλάδα, Δεκαπενθήμερη πολιτική επιθεώρηση της Κ.Ε. του ΕΑΜ*, φ. 6, 3/1944, σ. 1.

²⁰² Οι βουλευτές ήταν Ν. Ασκούτσης, Λ. Βελόπουλος, Κ. Γέσιος, Κ. Γκότσης, Ν. Γρηγοριάδης, Δημόπουλος Σ. (Ζάχος), Κ. Θέος, Ι. Ιωαννίδης, Λ. Καραμαούνas, Π. Καρασεβδάς, Α. Λούλης, Δ. Μενύχτας, Ι. Μιχαήλ, Φ. Παπαδόπουλος, Δ. Παρτσαλίδης, Α. Πέγιος, Μ. Πορφυρογέννης, Γ. Σιάντος, Μ. Σινάκος, Α. Τζήμας, Η. Τσερώνης, Η. Τσιριμώκος, Σ. Χατζήμπεης, Δ. Ψιάρης.

²⁰³ Εκλέχτηκαν καθηγητές Πανεπιστημίου, στρατηγούς, εργάτες, δημόσιοι και ιδιωτικοί υπάλληλοι, γιατροί, δικηγόροι, στρατιωτικοί, κληρικοί, γεωπόνοι, παιδαγωγοί, δάσκαλοι, καθηγητές, δικαστές και επαγγελματίες.

²⁰⁴ Γ. Ανδρικόπουλος, *Κρίσιμη Χρονιά 1944*, Αθήνα, Διογένης, 1974, τ. Α', σ. 68.

²⁰⁵ Τ. Βουρνάς, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδος. Πόλεμος 1940-1941- Κατοχή- Εθνική Αντίσταση- Απελευθέρωση- Δεκέμβριος 1944- Βάρκιζα*, Αθήνα, Τολίδης, 1980, σσ. 372-374.

²⁰⁶ *Εθνικό Συμβούλιο (Κορυσάδες 14-27 Μάη 1944)...*, ό. π., σ. 45.

Το νομοθετικό και διοικητικό της έργο υπήρξε πολυδιάστατο και αξιοσημείωτο²⁰⁷, καθώς επιχειρήθηκε να αντιμετωπιστούν τα φλέγοντα κοινωνικά ζητήματα που για χρόνια παρέμεναν άλυτα²⁰⁸, όπως η Αυτοδιοίκηση, η Λαϊκή Δικαιοσύνη, το επισιτιστικό, η κοινωνική πρόνοια, το αγροτικό, το οικονομικό, η εθνική οικονομία, η παιδεία και η λαϊκή διαφώτιση. Το Εθνικό Συμβούλιο συνήλθε στις Κορυσχάδες Ευρυτανίας από τις 14 έως τις 27 Μαΐου 1944. Κλείνοντας τις εργασίες του εξέδωσε ψήφισμα αποτελούμενο από 15 άρθρα, όπου καθορίστηκε ο τρόπος άσκησης όλων των εξουσιών στην Ελεύθερη Ελλάδα. Σύμφωνα με αυτό «...όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το λαό και ασκούνται από το λαό», «...η Αυτοδιοίκηση και η Λαϊκή Δικαιοσύνη αποτελούν θεμελιώδεις θεσμούς του δημοσίου βίου των Ελλήνων» και «Οι λαϊκές ελευθερίες είναι ιερές και απαραβίαστες». Η Αυτοδιοίκηση βασιζόταν στη ενεργό παρουσία του λαού, στην άσκηση του έργου της διοίκησης με τη λαϊκή συμμετοχή και το λαϊκό έλεγχο, που κορυφωνόταν με τη Γενική Συνέλευση²⁰⁹.

Ο στρατός και οι δυνάμεις ασφαλείας²¹⁰ τέθηκαν στην υπηρεσία του λαού, οι γυναίκες απέκτησαν τα ίδια δικαιώματα με τους άνδρες²¹¹, καθιερώθηκε η δημοτική, η γλώσσα δηλαδή του λαού, σε όλες τις εκδηλώσεις του δημόσιου βίου και σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης²¹². Παράλληλα, λήφθηκαν μέτρα για την εξυγίανση και την ενίσχυση του συνεταιριστικού κινήματος, ενώ τα κτήματα των τσιφλικιών και των μοναστηριών αποδόθηκαν στους ακτήμονες αγρότες²¹³. Επιπλέον, η εργασία ανακηρύχθηκε βασική κοινωνική λειτουργία καθώς επίσης και το δικαίωμα για την απόλαυση όλων των αγαθών της ζωής²¹⁴. Ο κρατικός μηχανισμός που δημιουργήθηκε διέφερε από τον προηγούμενο, αν και διατηρήθηκαν οι αστικές σχέσεις και το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, η αυτονομία της Εκκλησίας και η διατήρηση των κυριότερων θεσμών του οικογενειακού δικαίου²¹⁵. Το νομοθετικό έργο της ΠΕΕΑ περιλαμβάνεται ολόκληρο στο Δελτίο Πράξεων και αποφάσεων που επέιχε θέση της Εφημερίδας της Κυβέρνησης και οι οποίες εκδίδονταν, κατόπιν ψηφοφορίας, από την αντιπροσωπεία του Εθνικού Συμβουλίου²¹⁶.

²⁰⁷ *Ιστορία της Εθνικής...*, ό. π., σ. 210.

²⁰⁸ ό. π., σ. 211.

²⁰⁹ Γ. Ζεύγος, ΠΕΕΑ, η πρώτη λαϊκοδημοκρατική κυβέρνηση... ό. π., σσ. 162-163.

²¹⁰ Β. Γραβιάς, *Στ' άρματα!*..., ό. π., σ. 25.

²¹¹ Κ. Τσουκαλάς, *Η Ελληνική τραγωδία*, ό. π., σ. 201.

²¹² Θ. Τσουπαρόπουλος, *Οι Λαοκρατικοί θεσμοί...*, ό. π., σ. 83.

²¹³ ό. π., σ. 88.

²¹⁴ ό. π., σ. 89.

²¹⁵ ό. π., σ. 91.

²¹⁶ Κ. Καραγιώργης, «Επίδαυρος Κορυσχάδες», *ΚΟΜΕΠ*, φ. 35, 3/1944, σ. 603.

Κεφάλαιο 2

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ «ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΕΛΛΑΔΑ»

Την περίοδο της Κατοχής το σύνολο των κρατικών θεσμών, συμπεριλαμβανομένου του ευαίσθητου και πολύπαθου χώρου της παιδείας, αποδιοργανώθηκαν πλήρως²¹⁷. Τα σχολεία, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, παρέμειναν κλειστά, ενώ όσα ήταν ανοικτά λειτουργούσαν υποτυπωδώς²¹⁸. Υπό αυτές τις συνθήκες ο αναλφαβητισμός και η αμάθεια πήραν μεγάλες διαστάσεις²¹⁹. Ωστόσο, με την παγίωση ενός ενιαίου ελεύθερου χώρου και την καθιέρωση των Εαμικών οργανώσεων²²⁰ τέθηκε, μεταξύ άλλων, και το ζήτημα της εκπαιδευτικής ανασυγκρότησης. Οι προοδευτικές ιδέες από τις οποίες διεπόταν το ΕΑΜ και το κατέστησαν κίνημα όχι μόνο αντιστασιακό αλλά ταυτόχρονα κοινωνικό, καθόρισαν τη φυσιογνωμία και της εκπαιδευτικής πολιτικής του²²¹.

Με πρωτοβουλία κυρίως της Εθνικής Αλληλεγγύης και της Επιμελητείας του Αντάρτη (ΕΤΑ) ιδρύθηκαν παιδικοί σταθμοί²²² σε πολλές απελευθερωμένες πόλεις και χωριά για την περίθαλψη και σίτιση των παιδιών. Στη συνέχεια, η ΠΕΕΑ, με γραμματέα της Παιδείας τον Καθηγητή Π. Κόκκαλη²²³, προχώρησε στην επεξεργασία ενός «Σχεδίου Λαϊκής Παιδείας», προκειμένου να λυθεί ολοκληρωτικά το πρόβλημα του αστικού εκσυγχρονισμού του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος σε προοδευτική βάση²²⁴ που θα παρεχόταν δωρεάν σε όλους και το οποίο θα συνδεόταν και θα ανταποκρινόταν στις ανάγκες της κοινωνίας. Επρόκειτο για μία συστηματοποίηση και υλοποίηση, σε τοπικό επίπεδο, των εκπαιδευτικών αρχών για τη Λαϊκή Παιδεία, όπως αυτές ορίστηκαν με την Προγραμματική Διακήρυξη «Λαοκρατία και Σοσιαλισμός»²²⁵. Η επεξεργασία του προγράμματος έφερε την υπογραφή του Δ. Γληνού²²⁶, ενώ μετά το θάνατό του τη μελέτη ανέλαβαν οι επιτροπές για θέματα

²¹⁷ Γ. Κατσαντώνη, *Οι Δάσκαλοι στους Αγώνες για ψωμί – παιδεία – ελευθερία*, Αθήνα, 1981, Σύγχρονη Εποχή, σ. 128.

²¹⁸ Θ. Δ. Χατζηστεφανίδης, *Ιστορία της Νεοελληνικής εκπαίδευσης*, Αθήνα, Παπαδήμας, 1986, σ. 281

²¹⁹ Χ. Σακελλαρίου, *Η Παιδεία στην Αντίσταση*, Αθήνα, Φιλιππότης, 1984, σσ. 33-34.

²²⁰ «Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης», *Νέοι Δρόμοι, Μηνιαίο Όργανο του Επαρχιακού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ Ερμιονίδας και Τροιζηνίας*, φ. 2, 4/1944, σ. 2.

²²¹ Ο. π.

²²² «Παιδικοί σταθμοί», *Ιερολοχίτης, Όργανο του Συμβουλίου περιοχής Θεσσαλίας της Ε.Π.Ο.Ν.*, φ. 10, 13/5/1944, σ. 2.

²²³ Γ. Φαράκος, *Ο ΕΛΑΣ και η εξουσία*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2000, τ. 2ος, σ. 324.

²²⁴ Ρ. Ιμβριώτη, «Ο Αγωνιστής», *Ελεύθερα Γράμματα*, τ. 32-33, 21/12/1945, σ. 35.

²²⁵ ΠΕΕΑ, Πράξη 44, *Δελτίο Πράξεων ΠΕΕΑ*, 15/9/1944, σ. 23.

²²⁶ Χ. Γκόντζος – Κ. Αναστασάκος, *Οι Εκπαιδευτικοί στην Εθνική Αντίσταση*, Αθήνα, Δίπτυχο, 1985, σ. 61.

Παιδείας του ΕΑΜ²²⁷ και της ΕΠΟΝ²²⁸ και συντάκτες του «Σχεδίου» υπήρξαν οι παιδαγωγοί Κ. Σωτηρίου, Ρ. Ιμβριώτη, Σ. Μαυροειδή-Παπαδάκη, Μ. Παπαμαύρος²²⁹ κ. ά.

Το Σχέδιο Λαϊκής Παιδείας της Π.Ε.Ε.Α.

Κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής του Εθνικού Συμβουλίου στις Κορυτσάδες Ευρυτανίας τον Μάιο του 1944²³⁰, ο Γραμματέας της Παιδείας Π. Κόκκαλης έκανε λόγο για την αναγκαιότητα μιας εκπαιδευτικής αναδιοργάνωσης, φιλολαϊκά προσανατολισμένης, ασκώντας παράλληλα οξεία κριτική²³¹ στον αντιλαϊκό και αντιεπιστημονικό χαρακτήρα του έως τότε ισχύοντος εκπαιδευτικού συστήματος που ενίσχυε την ποσοτική και όχι την ποιοτική μόρφωση²³², που καλλιεργούσε τον ατομισμό και τον ραγιαδισμό²³³.

Προτεραιότητα του Σχεδίου ήταν η προστασία της νέας γενιάς, καθώς, επίσης, ο σκοπός και οι προϋποθέσεις για μια λαϊκή παιδεία²³⁴ η οποία θεωρείτο ως «η σπουδαιότερη κοινωνική λειτουργία ταγμένη στην υπηρεσία του Λαϊκού Συνόλου» με βασική αρχή «ένας λαός, μία Παιδεία»²³⁵. Υπό αυτό το πρίσμα, η Παιδεία, από την κατώτατη ως την ανώτατη βαθμίδα, δεν θα αποτελούσε προνόμιο των λίγων αλλά θα απευθυνόταν σε όλους, ανεξαιρέτως κοινωνικής θέσης και οικονομικής επιφάνειας²³⁶, με μόνο κριτήριο την ικανότητα και τη φυσική κλίση του καθενός²³⁷. Θα αποτελούσε το πρώτιστο μέλημα της οργανωμένης Λαϊκής Πολιτείας²³⁸ και δεν θα μπορούσε να γίνει αντικείμενο ιδιωτικής εκμετάλλευσης και συνδιαλλαγής²³⁹. Βασικός σκοπός της θα αποτελούσε η «πνευματική, ηθική και υλική ανύψωση του εργαζόμενου λαού»²⁴⁰, που μέσω της εκπαιδευτικής

²²⁷ «Για τη νίκη και το μέλλον μας», *Νέα Γενιά*, Όργανο του Κ. Σ. της ΕΠΟΝ, 12/6/1944, σ. 2.

²²⁸ Κ. Καραγιώργης, «Δημήτρης Γληνός», *ΚΟΜΕΠ*, φ. 44, 12/1945, σ. 30.

²²⁹ Χρ. Κάτσικας – Κ. Θεριανός, *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης: από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2007*, Αθήνα, Σαββάλας, 2007, σ. 181.

²³⁰ «Η απόφαση του Συμβουλίου», *Ελεύθερη Ελλάδα*, Όργανο της Κ.Ε. του Ε.Α.Μ., φ. 45, 28/4/1944, σ. 1.

²³¹ «Η Γραμματεία Παιδείας καταστρώνει τις βάσεις για μια πλατιά λαϊκή εκπαιδευτική μεταρρύθμιση», *Ελεύθερη Ελλάδα*, Όργανο της Κ.Ε. του Ε.Α.Μ., φ. 47, 23/5/1944, σ. 1.

²³² «Η εισήγηση του Π. Κόκκαλη», *Ελεύθερη Ελλάδα*..., ό. π., φ. 47, 23/5/1944, σ. 2.

²³³ Α. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, Αθήνα, Ερμής, 1986, τ. Β', σ. 207.

²³⁴ «Η μόρφωση του λαού μας», *Λαϊκή Κυριαρχία*, Έκδοση Πανθεσσαλικής Επιτροπής του ΕΑΜ, φ. 1, 12/1/1944, σ. 1.

²³⁵ «Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας, Εισήγηση του ΕΑΜ και της ΕΠΟΝ στη Γραμματεία Παιδείας της ΠΕΕΑ», *Ελληνικά Θέματα*, τ. 10, 1944, σ. 1.

²³⁶ «Η Λαϊκή Δημοκρατία για τη Νέα Γενιά», *Αγώνας*, όργανο του Επαρχιακού Συμβουλίου της Ε.Π.Ο.Ν. Ευρυτανίας, φ. 8, 23/2/1944, σ. 2.

²³⁷ «Ο δωδεκάλογος της νεολαίας της Ελλάδος», *Νέα Γενιά*, Όργανο του Κ.Σ. της ΕΠΟΝ, τ. 56, 5/9/1945, σ. 4.

²³⁸ *Εκπαιδευτική – Μεταρρύθμιση, ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ – ΚΡΙΣΕΙΣ – ΑΠΟΨΕΙΣ, 1956 – 1965. Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας Π. Ε. Ε. Α. (Έκδοση του τμήματος Παιδείας της Ε. Δ. Α.)*, Αθήνα, Προοδευτική Παιδεία, 1966, σ. 37.

²³⁹ Κ. Σωτηρίου, «Το εκπαιδευτικό μας πρόβλημα», *Φλόγα*, 15ήμερο περιοδικό του Νομαρχιακού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ Δράμας, τ. 1, 1/1/1945, σ. 2.

²⁴⁰ «Αρχίζουμε το χτίσιμο της καινούργιας Ελλάδας», *Νέα Γενιά*..., ό. π., τ. 6, 30/6/1943, σ. 2.

διαδικασίας, θα αποκτούσε τη δυνατότητα να προαγάγει τον πνευματικό πολιτισμό και να διαμορφώσει έναν πραγματικά ελεύθερο λαό²⁴¹. Επιπλέον, το σχολείο όφειλε να αφουγκράζεται τις σύγχρονες ανάγκες και προβλήματα, διαμορφώνοντας ένα Αναλυτικό Πρόγραμμα προς όφελος των μαθητών²⁴².

Σκοπός της εκπαίδευσης ήταν να φέρει το παιδί σε επαφή με τον πολιτισμό και τα επιτεύγματα του ανθρώπου στο πέρασμα των χρόνων και τον αντίκτυπο που είχαν στην ποιότητα της ζωής του²⁴³. Η παιδεία, με τη δημοκρατική οργάνωση των σχολείων, απέβλεπε στη συγκρότηση δημιουργικών μαθητών – πολιτών²⁴⁴, που θα διακατέχονταν από ψυχική ελευθερία και με βαθιά επίγνωση της αποστολής τους²⁴⁵, όπως η προάσπιση των λαϊκών κατακτήσεων, της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας, της οικονομικής ανεξαρτησίας και της Εθνικής Ελευθερίας, ικανών να συνεργάζονται ως μέλη του ίδιου συνόλου. Ταυτόχρονα θα έθετε στην υπηρεσία τους την επιστημονική και τεχνική γνώση²⁴⁶, ώστε να αξιοποιήσουν και να αναπτύξουν τις πλουτοπαραγωγικές δυνάμεις που εμπεριέχονται στο φυσικό περιβάλλον²⁴⁷. Επιπλέον, θα τους έφερνε σε επαφή με τις Καλές Τέχνες και τη Λαϊκή Τέχνη²⁴⁸ ενώ, για πρώτη φορά η σωματική αγωγή και υγεία²⁴⁹ βρέθηκαν στο κέντρο του ενδιαφέροντος. Η παιδεία, αν και εθνική, όφειλε να μην είναι μισαλλόδοξη και να σέβεται την διαφορετικότητα καλλιεργώντας το πνεύμα συνεργασίας²⁵⁰ ανάμεσα στους λαούς για την πρόοδο του πολιτισμού.

Για την υλοποίηση αυτού του σχεδίου απαιτούνταν ορισμένες προϋποθέσεις που αφορούσαν αφενός το δάσκαλο, αφετέρου το μαθητή²⁵¹. Οι δημοδιδάσκαλοι προβλεπόταν να φοιτούν σε Παιδαγωγικές Ακαδημίες, τετραετούς φοίτησης²⁵², ενώ οι καθηγητές Μέσης Παιδείας στις διδασκαλικές σχολές του Πανεπιστημίου ή σε ειδικές Ανώτατες Σχολές²⁵³

²⁴¹ «Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας...», ό. π., σσ. 1-2.

²⁴² ΕΠΟΝ, *Το παλιό και το καινούργιο σχολείο*, Μυτιλήνη, Αντιφασίστα, 1944, σ. 8.

²⁴³ Ο. π., σ. 2.

²⁴⁴ «Η Παιδεία σε σωστό δρόμο», *Φλόγα, Όργανο του Κ.Σ., της Ε.Π.Ο.Ν.*, φ. 26, 3/7/1944, σ. 1.

²⁴⁵ *Εκπαιδευτική – Μεταρρύθμιση, ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ – ΚΡΙΣΕΙΣ – ΑΠΟΨΕΙΣ, 1956 – 1965. Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας Π. Ε. Ε. Α...*, ό. π.

²⁴⁶ Κ. Σωτηρίου, «Το Εθνικό Συμβούλιο και η Παιδεία», *Επιθεώρηση Τέχνης*, τ. 87-88, σσ. 300-302.

²⁴⁷ ΕΠΟΝ, *Το παλιό και το καινούργιο σχολείο...*, ό. π., σ. 9.

²⁴⁸ *Εκπαιδευτική – Μεταρρύθμιση, ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ – ΚΡΙΣΕΙΣ – ΑΠΟΨΕΙΣ, 1956 – 1965. Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας Π. Ε. Ε. Α...*, ό. π.

²⁴⁹ «Οι νέοι και ο αθλητισμός σήμερα», *Ιερολοχίτης, Όργανο του Συμβουλίου περιοχής Θεσσαλίας της Ε.Π.Ο.Ν.*, φ. 10, 13/5/1944, σ. 1.

²⁵⁰ Κ. Σωτηρίου, «Το εκπαιδευτικό πρόβλημα», *Λεύτερα Νιάτα, Όργανο του Συμβουλίου της Ε.Π.Ο.Ν. περιοχής Μακεδονίας*, φ. 29, 17/12/1944, σ. 1.

²⁵¹ *Εκπαιδευτική – Μεταρρύθμιση, ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ – ΚΡΙΣΕΙΣ – ΑΠΟΨΕΙΣ, 1956 – 1965. Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας Π. Ε. Ε. Α...*, ό. π., σ. 39.

²⁵² Ο. π.

²⁵³ Ο. π., σ. 40.

προκειμένου να ειδικευτούν σε κάποιο αντικείμενο (μουσική, γυμναστική, ξένες γλώσσες κ.ά.). Οριζόταν ως υποχρεωτική η μετεκπαίδευση τους, είτε στο εξωτερικό, είτε στο εσωτερικό σε Παιδαγωγικές Ακαδημίες και Διδασκαλεία Μέσης Εκπαίδευσης, ενώ καθίστατο υποχρεωτική η συμμετοχή τους σε ένα τουλάχιστον εκπαιδευτικό συνέδριο το χρόνο. Παράλληλα, παρεχόταν η δυνατότητα να λαμβάνουν μέρος σε εκπαιδευτικές εκδρομές στο εξωτερικό, τα έξοδα των οποίων θα καλύπτονταν από τον κρατικό προϋπολογισμό²⁵⁴. Στους εκπαιδευτικούς και των δύο βαθμίδων θα δινόταν η δυνατότητα επαγγελματικής σταδιοδρομίας στο δημόσιο τομέα με ίσες ευκαιρίες και δικαιώματα²⁵⁵ με τους Δημοσίους Υπαλλήλους και εξομοιώνοντάς τους μισθολογικά με τους αξιωματικούς του ΕΛΑΣ²⁵⁶.

Όσον αφορά τους μαθητές λήφθηκαν κάποια προστατευτικά μέτρα, όπως η κατάργηση του τέλους εγγραφής και η χορήγηση δωρεάν βιβλίων, ιματισμού και γραφικής ύλης, καθώς επίσης και η παροχή συσσιτίου²⁵⁷ τριών γευμάτων. Επιπλέον, αποφασίστηκε η ίδρυση ορφανοτροφείων²⁵⁸, η σύσταση φροντιστηρίων για την κάλυψη των κενών²⁵⁹ και οικοτροφείων²⁶⁰, υπό την επίβλεψη ειδικών, για όσα παιδιά φοιτούσαν μακριά από τον τόπο διαμονής τους και προβλεπόταν χορήγηση υποτροφιών, εντός κι εκτός Ελλάδος, για την πραγματοποίηση ανώτερων σπουδών²⁶¹. Η νοσοκομειακή περίθαλψη και η υγιεινή αποτελούσαν ζητήματα υψίστης σημασίας, γι αυτό κάθε σχολείο θα έπρεπε να έχει γιατρό και νοσοκόμα. Ταυτόχρονα έπρεπε να διαμορφωθούν παιδικές χαρές²⁶², λουτρά, αναρρωτήρια, Ειδικά Σχολεία και νοσοκομεία. Ωστόσο, λήφθηκαν και κάποια μέτρα που αφορούσαν τη φοίτηση, όπως η συνεκπαίδευση αγοριών και κοριτσιών²⁶³, με μέγιστο αριθμό 30 μαθητών ανά τάξη.

²⁵⁴ Ο. π.

²⁵⁵ «Συνέδριο δασκάλων», *Λαϊκή Πάλη, Όργανο του Θεσσαλικού Γραφείου της Κ. Ε. της Ε.Α.Δ.*, φ. 4, 1/6/1944, σ. 2.

²⁵⁶ «Η ΠΕΕΑ ανοίγει τα σχολεία», *Ιερολοχίτης, Όργανο του Πανθεσσαλικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ*, φ. 14, 9/9/1944, σ. 2.

²⁵⁷ «ΠΕΕΑ: Ο μεγάλος φίλος της νέας γενιάς», *Σουλιωτοπούλα Όργανο της ΕΠΟΝ Άρτας Πρέβεζας*, φ.5, χ.χ., σ. 5.

²⁵⁸ «Σχέδιο μίας Λαϊκής Παιδείας...», ό. π., σ. 7.

²⁵⁹ Κ. Σωτηρίου, «Το εκπαιδευτικό πρόβλημα»..., ό.π.

²⁶⁰ «Η ζεστή φωλιά των μαθητών», *Εκπαιδευτικά Νέα, Μηνιαίο Όργανο των εκπαιδευτικών Νομού Έβρου*, 12/1944, σ. 4.

²⁶¹ Χρ. Κάτσικας – Κ. Θεριανός, *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης...*, ό.π., σσ. 181 - 183.

²⁶² «Τ' αετόπουλα και οι παιδικές χαρές», *Νεανική Φλόγα, Όργανο του Κ.Σ. της ΕΠΟΝ*, 23/2/1944, σ. 4.

²⁶³ «Σχέδιο μίας Λαϊκής Παιδείας...», ό. π., σ. 4.

Απαραίτητη προϋπόθεση για την επίτευξη αυτού του Σχεδίου θα αποτελούσε η εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας²⁶⁴ και του μονοτονικού συστήματος σε όλες τις βαθμίδες της Εκπαίδευσης²⁶⁵ καθώς και η κατάργηση των πνευμάτων, των διπλών συμφώνων και της ιστορικής ορθογραφίας²⁶⁶. Η χρήση της δημοτικής γλώσσας καθιερώθηκε ως υποχρεωτική στην προφορική διδασκαλία, στις σχολικές εργασίες, στις εκθέσεις και στα σχολικά βιβλία²⁶⁷. Στα σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης η διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών θα γίνονταν από μεταφράσεις στη δημοτική²⁶⁸, ενώ στις δύο ανώτερες τάξεις του γυμνασίου, τα αναγνωστικά θα περιείχαν και λογοτεχνικά κείμενα γραμμένα στην καθαρεύουσα συνοδευόμενα από σχόλια για την ορθή κατανόησή τους²⁶⁹.

Μέριμνα λήφθηκε και για τα σχολικά κτίρια αποσκοπώντας στην ανέγερση σχολείων που θα ανταποκρίνονταν στις πρακτικές ανάγκες και θα περιείχαν ευρύχωρες αίθουσες και αυλές, γυμναστήρια, λουτρά, αποχωρητήρια²⁷⁰, μορφωτικές λέσχες²⁷¹, αναγνωστήρια, βιβλιοθήκες²⁷² και διαμόρφωση κατοικίας για το δάσκαλο. Για την υλοποίησή τους προχώρησαν στη δημιουργία Τοπικής Υπηρεσίας Σχολικών Κτιρίων (ΤΥΣΚ)²⁷³ σε κάθε έδρα Δήμου ή Κοινότητας. Η κάθε Τ.Υ.Σ.Κ. απαρτιζόταν από αιρετά μέλη και πιο συγκεκριμένα, από ένα δημοδιδάσκαλο, έναν καθηγητή (εάν στην περιοχή υπήρχε Γυμνάσιο), έναν αντιπρόσωπο κάθε τύπου σχολείου, από έναν εκπρόσωπο του Δήμου ή της Κοινότητας και από 2-3 αντιπροσώπους των γονέων και κηδεμόνων²⁷⁴. Ήταν υπό την εποπτεία της Υπηρεσίας Σχολικών Κτιρίων του Περιφερειακού Εκπαιδευτικού

²⁶⁴ «Για μια πραγματική εκπαιδευτική αναγέννηση», *Ελεύθερη Ελλάδα, Όργανο της Κ.Ε. του ΕΑΜ*, φ. 69, 26/11/1944, σ. 2.

²⁶⁵ «Η κατοχύρωση των λαϊκών ελευθεριών», *Ελεύθερη Ελλάδα, Όργανο της Κ.Ε. του ΕΑΜ*, φ. 49, 28/5/1944, σ. 2.

²⁶⁶ Γ. Λαμπρινός, «Το πρόβλημα της γλώσσας», *Πρωτοπόροι, Μηνιαίο φύλλο τέχνης και διανόησης*, φ. 1, 6/1943, σ. 2.

²⁶⁷ «8χρονο Δημοτικό Σχολείο και να λείπει η καθαρεύουσα», *Λεύτερα Νιάτα, ... ό. π.*, φ. 27, 21/11/1944, φ. 1, σ. 1.

²⁶⁸ *Εκπαιδευτική – Μεταρρύθμιση, ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ – ΚΡΙΣΕΙΣ – ΑΠΟΨΕΙΣ, 1956 – 1965. Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας Π. Ε. Ε. Α...*, ό. π., σ. 41.

²⁶⁹ Μ. Τζανή- Τ. Παμουκτσόγλου, *Το Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα: «Ταυτόν και αλλοτριμορφοδίαιτον»*, Αθήνα, Ερωδιός, 1998, σσ. 140-141.

²⁷⁰ Γ. Γεωργιάδης, *Η νεολαία μας χτίζει το μέλλον της*, Αθήνα, Νέα Γενιά, 1945, σ. 9.

²⁷¹ «Απ' τον αγώνα των νέων της περιφέρειάς μας», *Νεανικός Παλμός, Όργανο του Συμβουλίου Νομού Λάρισας της ΕΠΟΝ*, φ. 1, 5/12/1943, σ. 4.

²⁷² Απόφαση της 33 Συνεδρίασης της ΠΕΕΑ στις 24 Ιουνίου 1944, Αρχείο της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης, Πρακτικά Συνεδριάσεων, Αθήνα, 1990, σ. 115.

²⁷³ *Εκπαιδευτική – Μεταρρύθμιση, ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ – ΚΡΙΣΕΙΣ – ΑΠΟΨΕΙΣ, 1956 – 1965. Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας Π. Ε. Ε. Α...*, ό. π., σ. 41.

²⁷⁴ Ο. π.

Συμβουλίου, που αποτελούνταν από έναν αντιπρόσωπο της Νομαρχίας, ένα σχολίατρο κι ένα Νομομηχανικό²⁷⁵.

Η λαϊκή παιδεία περιελάμβανε *προσχολική εκπαίδευση* έως το έκτο (6) έτος ηλικίας των παιδιών και στην οποία εντάσσονταν οι παιδικοί σταθμοί, τα νηπιαγωγεία, οι παιδικές εξοχές²⁷⁶ και οι συμβουλευτικοί σταθμοί²⁷⁷. Η *Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση* από 7-14 χρονών αφορούσε το δημοτικό σχολείο και τα περισχολικά ιδρύματα²⁷⁸. Η *Μέση Εκπαίδευση* από 15-18 ετών²⁷⁹ αφορούσε τα Γυμνάσια, τις Τεχνικές Σχολές, τις Εικαστικές και τις Σχολές Επιμόρφωσης²⁸⁰ και, τέλος, η *Ανώτατη Εκπαίδευση*²⁸¹ στις οποίες εντάσσονταν το Πανεπιστήμιο, οι Πολυτεχνικές Σχολές, οι Παιδαγωγικές, οι Γεωργικές και οι Στρατιωτικές Σχολές. Επίσης προβλέπονταν Ειδικά σχολεία για παιδιά με ειδικές ανάγκες²⁸².

Η προσχολική εκπαίδευση

Η *προσχολική Εκπαίδευση* χωρίζονταν σε τρεις περιόδους, της ενδομήτριας ζωής του παιδιού, της βρεφικής και της νηπιακής ηλικίας²⁸³. Το πρώτο στάδιο αφορούσε το διάστημα από τη σύλληψη του παιδιού έως τον τοκετό. Λαμβάνοντας υπ' όψιν τη σπουδαιότητα αυτής της περιόδου για την διαμόρφωση ενός υγιούς παιδιού, ήταν απαραίτητη η συγκρότηση λαϊκών ή κοινοτικών ιατρείων²⁸⁴ που θα παρακολουθούσαν τις επίτοκες γυναίκες ώστε να τους εξασφαλίσουν έναν ασφαλή τοκετό²⁸⁵. Επιβεβλημένη κρίθηκε η ίδρυση «*Συμβουλευτικών Σταθμών*» για τους γονείς με κύρια αρμοδιότητα την ενημέρωση τους σε θέματα υγείας, ευγονίας και αντιμετώπισης οικογενειακών προβλημάτων²⁸⁶. Επιπλέον, κρίθηκε απαραίτητη η παρουσία επισκέπτριας νοσοκόμας προσφέροντας συμβουλές και φροντίδα στις υποψήφιες μητέρες καθ' όλη τη διάρκεια της κύησης αλλά και κατά την περίοδο της

²⁷⁵ Ο. π.

²⁷⁶ «Παιδικές χαρές», *Νεανική Φλόγα, Όργανο Επαρχιακού Συμβουλίου Δομοκού-Λαμίας-Ανατ. Φθιώτιδας*, φ. 7, χ.χ., σ. 3.

²⁷⁷ Ο. π., σ. 42.

²⁷⁸ «Σχέδιο μίας Λαϊκής Παιδείας...», ό. π., σ. 6.

²⁷⁹ Θ. Σταύρου, «Η Μέση Παιδεία», *Νέα Γενιά ...* ό. π., τ. 49, 5/5/1945, σ. 3.

²⁸⁰ «Τα ιδανικά και το πρόγραμμά μας», *Νέα Γενιά ...* ό. π., τ. 56, 5/9/1945, σ. 2.

²⁸¹ Ρ. Ιμβριώτη, «Λαός και Ανώτερη Παιδεία», *Ελεύθερα Γράμματα...*, ό. π., τ.1, 5/5/1945, σ. 4.

²⁸² Χρ. Κάτσικας – Κ. Θεριανός, *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης...*, ό. π., σσ. 146-147.

²⁸³ *Εκπαιδευτική – Μεταρρύθμιση, ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ – ΚΡΙΣΕΙΣ – ΑΠΟΨΕΙΣ, 1956 – 1965. Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας...*, ό. π.

²⁸⁴ Ο. π.

²⁸⁵ Ο. π.

²⁸⁶ Ο. π.

λοχείας²⁸⁷. Σε περίπτωση που οι συνθήκες διαβίωσης κρίνονταν επιβλαβείς, τόσο για τη μητέρα όσο και για το βρέφος, θα έπρεπε να μεταβαίνουν σε «άσυλα»²⁸⁸ ειδικά διαμορφωμένα για τη λεχώνα και το βρέφος. Ωστόσο, σε περίπτωση που μία μητέρα κρίνονταν ακατάλληλη να αναθρέψει το παιδί της, είτε λόγω υγείας (αλκοολική, φυματική) είτε λόγω ηθικής (εμπλεκόμενη σε πορνεία) θα έπρεπε να υπάρξει νομοθετική ρύθμιση για την απομάκρυνση του παιδιού και τη μεταφορά του σε «παιδικό άσυλο»²⁸⁹.

Στους παιδικούς σταθμούς θα είχαν πρόσβαση τα παιδιά από 3 μηνών έως 4 ετών και θα «χωρίζονταν» σε δύο τμήματα, όπου το πρώτο θα αφορούσε τα βρέφη έως δύο (2) ετών υπό την αυστηρή επίβλεψη ειδικού, προκειμένου να εξασφαλιστεί η ομαλή σωματική διάπλαση και διαπαιδαγώγησή²⁹⁰ τους, καθώς σ' αυτή την ηλικία δεν είναι σε θέση να λειτουργήσουν αυτόνομα. Το δεύτερο τμήμα απευθυνόταν σε παιδιά από 2 ετών, ηλικία που το παιδί αρχίζει να εξερευνά το περιβάλλον²⁹¹, να ανεξαρτητοποιείται και μέσω του παιχνιδιού να κοινωνικοποιείται²⁹². Γι αυτό ο κάθε παιδικός σταθμός θα έπρεπε να διαθέτει κήπο²⁹³ γεμάτο δέντρα, λουλούδια και ζώα, όπου το παιδί θα μάθαινε, όχι μόνο να περπατά αλλά να εξασκεί τις αισθήσεις του, υπό την εποπτεία και όχι παρέμβαση του υπεύθυνου βρεφοκόμου, ο οποίος θα διέθετε τις απαραίτητες γνώσεις παιδαγωγικής, ψυχολογίας και υγιεινής²⁹⁴, ώστε να συμβάλλει στη διάπλαση του χαρακτήρα του²⁹⁵. Όσα βρέφη αντιμετώπιζαν προβλήματα υγείας θα έπρεπε να μεταφέρονται σε αναρρωτήρια²⁹⁶, ειδικά διαμορφωμένα γι αυτά, σε εξοχικές επαύλεις όπου και θα διέμεναν για 4-5 εβδομάδες²⁹⁷. Υπολογίζεται πως η ΕΠΟΝ σε συνεργασία με την Εθνική Αλληλεγγύη δημιούργησε 113 παιδικούς σταθμούς στην Θεσσαλία, 35 στην Ευρυτανία, 70 στην Ανατολική Στερεά²⁹⁸, 80 στη Δυτική Στερεά²⁹⁹, 20 στην Ανατολική Μακεδονία, 1 στην

²⁸⁷ «Εισήγηση της συν. Μαρίας Αγριγιανάκη μέλους της γραμματείας της Πανθεσσαλικής ΕΑΜ», *Ρήγας, Όργανο*, φ. 45, 3/8/1944, σ. 1.

²⁸⁸ «Ιδρύθηκε στη Καβάλα οργανισμός προστασίας παιδιού», *Νεανική Φωνή Όργανο του Κ.Σ. της ΕΠΟΝ Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης*, σ. 2

²⁸⁹ «Σχέδιο μίας Λαϊκής Παιδείας...», ό. π., σσ. 6-7.

²⁹⁰ Γ. Γεωργαλάς, *Η νεολαία μας χτίζει το μέλλον της...*, ό. π., σ. 6.

²⁹¹ «Σχέδιο μίας Λαϊκής Παιδείας...», ό. π., σσ. 8-12.

²⁹² Ξ. Ξενίδη, «Το στήσιμο ενός παιδικού σταθμού», *Επιθεώρηση Τέχνης*, τ. 87-88, 3-4/1962, σ. 407.

²⁹³ Ο. π.

²⁹⁴ Ο. π.

²⁹⁵ «Για την προστασία της παιδικής ηλικίας», *Φωνή των Νέων, Όργανο Συμβουλίου της ΕΠΟΝ περιοχής Στερεάς Ελλάδας*, φ. 11, 15/10/1944, σ. 1.

²⁹⁶ Ο. π.

²⁹⁷ «Παλεύοντας για τη ζωή και μόρφωση. Πάνω από 100 συσσίτια και παιδικές κατασκηνώσεις», *Ιερολοχίτης*, ό. π., φ. 14, 9/9/1944, σ. 2.

²⁹⁸ Υπεύθυνη για την περιοχή Στερεάς, Θεσσαλίας και Ηπείρου ήταν η δασκάλα Ναυσικά Φλέγγα-Παπαδάκη.

Κατερίνη, όπου βρήκαν καταφύγιο συνολικά 1200 παιδιά, 1 στο Λιτόχωρο³⁰⁰ και 1 στα Γρεβενά³⁰¹. Επιπλέον, 8 στο Αγρίνιο, 6 στη επαρχία Μεσολογγίου, 45 στην επαρχία Ναυπακτίας, 38 στην επαρχία Ξηρομέρου, 13 στην επαρχία Βάλτου, 110 στην Αιτωλοακαρνανία³⁰² και 100 στη Πελοπόννησο³⁰³, στους οποίους φοίτησαν πάνω από 12.000 παιδιά³⁰⁴.

Το έργο των παιδικών σταθμών συνεχιζόταν στα νηπιαγωγεία, θεσμός για τον οποίο η επίσημη πολιτεία, έως τότε, είχε αδιαφορήσει πλήρως, καθώς τα νήπια, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, παρέμεναν αβοήθητα, έρμια της πείνας και των κακουχιών³⁰⁵. Ωστόσο, ο ρόλος τους θα ήταν καθοριστικός, καθώς θα συνέβαλαν στην μείωση της παιδικής θνησιμότητας και στη βελτίωση της υγείας των παιδιών, προσφέροντας τους θαλπωρή, ζεστασιά και τροφή³⁰⁶. Εκεί, θα τους δινόταν η ευκαιρία να αποκτήσουν αγωγή και να διαμορφώσουν το χαρακτήρα και την προσωπικότητά τους. Καθοριστικό στοιχείο θα αποτελούσε το «*αυτοδημιούργητο παιχνίδι*»³⁰⁷, που αποτελεί την κύρια και πιο σημαντική ενασχόληση του παιδιού, την κινητήρια δύναμη που θα ενδυναμώσει το σώμα του, θα ανέπτυξε τη φαντασία του και θα προέβαλε την αναγκαιότητα της συνεργασίας στα πλαίσια της ομάδας³⁰⁸ και κατ' επέκταση την ένταξή του στο κοινωνικό σύνολο και το σεβασμό στους ηθικούς νόμους και κανόνες που το διέπουν³⁰⁹. Θα αποτελούσε την αφετηρία και το μέσο για να αποκτήσει εμπειρίες και αυτοπειθαρχία, να προαγάγει τον διανοητικό και συναισθηματικό του κόσμο, να αναπτύξει πρωτοβουλίες και δεξιότητες³¹⁰. Ο ρόλος του δασκάλου ήταν εξίσου πολύ σημαντικός, αφού θα έπρεπε να αφουγκράζεται τις ανάγκες των παιδιών, να συμμερίζεται τις ανησυχίες τους, να συμμετέχει στα παιχνίδια τους διακριτικά³¹¹ και να προσπαθεί να τους εμπνεύσει και να τους καλλιεργήσει το σεβασμό στις κοινωνικές αρετές, ώστε να τις καταστήσει αυτονόητες και όχι εξαναγκασμό³¹².

²⁹⁹ *Η νεολαία χτίζει το μέλλον της*, Αθήνα, Νέα Γενιά, 1945, σσ. 9-10.

³⁰⁰ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, «Εκθεση δουλειάς Οκτώβρη 1944», κωδ. Τεκμ. 004.01.010.00229.

³⁰¹ Ζωίδης, *Τα αντιστασιακά*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1985, σ. 94.

³⁰² ΑΣΚΙ, Αρχείο, ΕΠΟΝ, «Κείμενο ομιλίας στο Α' Συνέδριο για το παιδί», κωδ. Τεκμ. 004.01.012.00437.

³⁰³ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, «Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων (ΕΠΟΝ)», κωδ. Τεκμ. 001.30.006.00207.

³⁰⁴ Χ. Σακελλαρίου, *Η παιδεία στην...*, ό. π., σ. 34.

³⁰⁵ «Παλεύοντας για τη ζωή και μόρφωση. Πάνω από 100 συσσίτια και παιδικές κατασκηνώσεις...», ό. π.

³⁰⁶ «Η γυναίκα και το παιδί», *Λεύτερα Νιάτα, Όργανο του Συμβουλίου Περιοχής Ηπείρου*, φ. 12, 15/1/1944, σ. 3.

³⁰⁷ «Σχέδιο μίας Λαϊκής Παιδείας...», ό. π.

³⁰⁸ *Εκπαιδευτική – Μεταρρύθμιση, ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ – ΚΡΙΣΕΙΣ – ΑΠΟΨΕΙΣ, 1956 – 1965. Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας...*, ό. π., σ. 45.

³⁰⁹ ό. π., σ. 47.

³¹⁰ Ο. π.

³¹¹ «Σχέδιο μίας Λαϊκής Παιδείας...», ό. π.

³¹² *Εκπαιδευτική – Μεταρρύθμιση, ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ – ΚΡΙΣΕΙΣ – ΑΠΟΨΕΙΣ, 1956 – 1965. Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας...*, ό. π., σ. 47.

Τα νηπιαγωγεία θα έπρεπε να διαθέτουν αυλή πλακόστρωτη ή ασφαλτοστρωμένη, κήπο κατάλληλα διαμορφωμένο, με δέντρα, τρεχούμενο νερό και ζώα και μία αίθουσα «χειμωνιάτικη» για τις δραστηριότητες που δεν θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν στην ύπαιθρο κατά τους χειμερινούς μήνες³¹³. Επιπλέον, θα εξοπλίζονταν με σκεύη, έπιπλα, εικονογραφημένα βιβλία, γραφική ύλη (χαρτιά, μολύβια, κιμωλίες), μικρά μουσικά όργανα για τζαζ – μπαντ, τύμπανα, τρίγωνα, καστανιέτες, ξυλαράκια, οδοντογλυφίδες και όσπρια χρωματισμένα για τις ανάγκες των παιχνιδιών³¹⁴. Επίσης, γλάστρες και αφίσες για την αισθητική βελτίωση του χώρου και επιτραπέζια παιχνίδια από πρόχειρα υλικά που θα στόχευαν στην ανάπτυξη των αισθήσεων³¹⁵.

Αρωγός στο έργο του Νηπιαγωγείου θα αποτελούσε ο γιατρός και η νοσοκόμα που θα παρακολουθούσαν την υγεία και τη διατροφή των παιδιών³¹⁶ (θα καθόριζαν την ποσότητα των γευμάτων και την μεσημεριανή ανάπαυση) και θα προσπαθούσαν να τα προστατέψουν από τις μεταδοτικές ασθένειες που μάστιζαν τη χώρα³¹⁷. Επιπλέον, τα παιδιά που διαβιούσαν σε περιοχές κοντά σε εργοστάσια ή κάτω από άθλιες συνθήκες θα είχαν τη δυνατότητα να μεταβαίνουν στις «Παιδικές Εξοχές»³¹⁸. Με αυτόν τον τρόπο θα εξασφάλιζαν στην εργαζόμενη μητέρα ένα ασφαλές περιβάλλον για τη φροντίδα και την ανατροφή του παιδιού της³¹⁹.

Η Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση

Ο πρώτος βαθμός παιδείας αφορούσε τα παιδιά ηλικίας 7-14 ετών³²⁰ και αποσκοπούσε στην παροχή γενικής και στοιχειώδους μόρφωσης. Η φοίτηση θα έπρεπε να καταστεί υποχρεωτική και δωρεάν, ενώ το σχολείο αυτής της βαθμίδας όφειλε να είναι ενιαίο, αυτοτελές και με κτάχρονη διάρκεια³²¹. Το νέο Αναλυτικό Πρόγραμμα θα επιχειρούσε να παρουσιάσει διάφορες όψεις και πτυχές της ανθρώπινης δραστηριότητας, να εντάξει τα παιδιά στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο³²² και να προβάλλει τα ιδανικά της ελευθερίας, της δημοκρατίας της ειρήνης και της αλληλεγγύης ανάμεσα στους λαούς. Επιπλέον, θα συνέδεε την

³¹³ Ο. π.

³¹⁴ Ο. π.

³¹⁵ Ο. π., σ. 48.

³¹⁶ Ο. π.

³¹⁷ «Απ' τον αγώνα των νέων της περιφέρειάς μας», *Νεανικός Παλμός...*, ό. π., σ. 4.

³¹⁸ Κ. Σωτηρίου, «Το εκπαιδευτικό μας πρόβλημα», *Φλόγα...*, ό. π.

³¹⁹ «Όλα τα σχολεία ανοιχτά», *Ιερολοχίτης...*, ό. π. σ. 3.

³²⁰ Κ. Σωτηρίου, «Το εκπαιδευτικό μας πρόβλημα», *Νέα Γενιά*, τ. 39, 20/11/1944, σ. 2.

³²¹ «Σχέδιο μίας Λαϊκής Παιδείας...», ό. π., σ. 14.

³²² Κ. Σωτηρίου, «Η ηθική και κοινωνική διαπαιδαγώγηση της νεολαίας», *Ελεύθερα Γράμματα*, ό. π., τ. 2, 12/5/1945, σ. 2.

επιστημονική γνώση με την τεχνογνωσία³²³, στηριζόμενο στις «*αρχές της εργασίας, της άμεσης πραγματικότητας και της αυτοδιοίκησης*»³²⁴ οι οποίες, παράλληλα, θα διαμόρφωναν τη σχολική και εξωσχολική ζωή του παιδιού. Ο μαθητής θα γινόταν αποδέκτης και κοινωνός νέων ιδεών, μαθαίνοντας πώς να οργανώνει τη ζωή του μέσα στο σχολικό περιβάλλον³²⁵ και πώς να αντιμετωπίζει και να διαχειρίζεται τις διαπροσωπικές του σχέσεις, τόσο με τους συμμαθητές του όσο και με τους ενήλικες³²⁶. Η εσωτερική πειθαρχία θα αποτελούσε το ζητούμενο³²⁷, αφού έτσι θα εξέλειπαν οι βαριές τιμωρίες και οι ατομιστικές αμοιβές³²⁸.

Ωστόσο, για την υλοποίηση αυτού του σχεδίου θα έπρεπε να ληφθεί μέριμνα και για τη σωματική υγεία του παιδιού. Συνεπώς, επιβαλλόταν μία ριζική αναδιάρθρωση και αναδιοργάνωση της *σχολιατρικής υπηρεσίας*³²⁹, με αυστηρά επιστημονικές προδιαγραφές, η οποία θα ήταν υπεύθυνη για τη σύσταση ιατρείων και παιδικών νοσοκομείων, καθώς επίσης και για τη δημιουργία συσσιτίων για τα άπορα και άρρωστα παιδιά. Ένα άλλο θέμα, που έως τότε δεν είχε λάβει την δέουσα προσοχή, ήταν η σωματική αγωγή και εξάσκηση³³⁰ καθώς θα καλλιεργούσε το πνεύμα της υγιούς άμιλλας, της ομαδοσυνεργατικότητας³³¹ και του αθλητισμού³³². Βασικός μοχλός για την ορθή και αποτελεσματική λειτουργία του σχολείου θα αποτελούσε ο δάσκαλος, ο οποίος θα έπρεπε να διαθέτει πολύπλευρη μόρφωση με υψηλό αίσθημα ευθύνης του ρόλου και του λειτουργήματος που υπηρετεί³³³. Γι αυτό η Πολιτεία είχε υποχρέωση να του εξασφαλίσει διδακτήριο κατάλληλα εξοπλισμένο με τα απαιτούμενα εποπτικά μέσα και μία ζωή ελεύθερη, απαλλαγμένη από κάθε οικονομικό, ηθικό και πνευματικό καταναγκασμό³³⁴.

Το δημοτικό σχολείο θα ήταν οκτατάξιο και θα διαιρούνταν σε δύο κύκλους των τεσσάρων τάξεων. Στον πρώτο κύκλο θα φοιτούσαν παιδιά 7-10 ετών τα οποία θα είχαν την

³²³ Κ. Σωτηρίου, «Το Εθνικό Συμβούλιο και η Παιδεία», *Επιθεώρηση Τέχνης, μηνιαίο περιοδικό γραμμάτων και τεχνών*, τ. 87-88, 4-5/1962, σ. 302.

³²⁴ «Τα ιδανικά και το πρόγραμμά μας», *Νέα Γενιά...* ό. π., τ. 56, 5/9/1945, σ. 2.

³²⁵ Δ. Πανδής, «Εσωτερική ζωή του σχολείου», *Ελεύθερα Γράμματα Περιοδικό της ζωντανής σκέψης*, τ. 11, 20/7/1945, σ. 3.

³²⁶ Κ. Μαρίνης, «Σχολείο και κοινωνία», *Ελεύθερα Γράμματα...*, ό. π.

³²⁷ «Ο δωδεκάλογος της νεολαίας της Ελλάδας», *Ρήγας...*, ό. π.

³²⁸ «Πρέπει να είμαστε πειθαρχικοί», *Τ' αητόπουλο, Επαρχιακό Όργανο ΕΠΟΝ Θεσσαλίας*, φ. 2, 18/2/1944, σ. 1.

³²⁹ *Εκπαιδευτική – Μεταρρύθμιση, ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ – ΚΡΙΣΕΙΣ – ΑΠΟΨΕΙΣ, 1956 – 1965. Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας...*, ό. π., σ. 50.

³³⁰ Ό. π.

³³¹ Π. Γεωργόπουλος, «Η σωματική αγωγή στα σχολεία», *Νέα Γενιά, Όργανο του Συμβουλίου*, τ. 67, 1/3/ 1945, σ. 3.

³³² Ό. π.

³³³ Ρ. Ιμβριώτη, «Για μια πραγματικά λαϊκή παιδεία», ό. π.

³³⁴ «Σχέδιο μιας λαϊκής παιδείας...», ό. π., σ. 4.

ευκαιρία να αναπτύξουν τις πνευματικές και σωματικές τους δεξιότητες³³⁵, να καλλιεργήσουν το ταλέντο και την φυσική κλίση που διέθεταν, ώστε το σχολείο να προετοιμάσει τα «κατάλληλα άτομα» για τις «κατάλληλες θέσεις»³³⁶. Με αυτόν τον τρόπο θα εξασφαλιζόταν η μέγιστη απόδοση στην εργασία συντελώντας στη βελτίωση της υλικής και πνευματικής παραγωγής του τόπου³³⁷.

Παράλληλα με το αναλυτικό διδακτικό πρόγραμμα σχεδιάζονταν και προγράμματα που αφορούσαν τη διδασκαλία της γλώσσας, της λογοτεχνίας, των αρχαίων ελληνικών και της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας³³⁸, τα οποία, όμως, δεν ολοκληρώθηκαν λόγω του εμφυλίου. Σύμφωνα με το αναλυτικό πρόγραμμα, στην α' και β' τάξη του πρώτου κύκλου η διδακτέα ύλη χωρίζονταν σε εννιά διδακτικές ενότητες, από τις οποίες δύο ή τρεις αποκαλούνταν «ευκαιριακές»³³⁹ καθώς στη διάρκεια αυτών πραγματοποιούνταν οι εορτασμοί των Χριστουγέννων της Αποκριάς και του Πάσχα³⁴⁰. Η κάθε μία από τις υπόλοιπες ενότητες αντιστοιχούσε σε κάθε μήνα, με την ύλη να διαμορφώνεται ανάλογα³⁴¹. Το παιδί μάθαινε να αντιλαμβάνεται το χώρο στον οποίο ζει και κινείται, να προσανατολίζεται, να αναγνωρίζει τα καιρικά φαινόμενα και πώς να προφυλάσσεται από αυτά, να παρατηρεί το φυσικό περιβάλλον και να το σέβεται, να προβληματίζεται και να πειραματίζεται³⁴². Η διδασκαλία συνοδευόταν από επισκέψεις σε διάφορους χώρους (λαϊκή αγορά, ύπαιθρος, χώροι εργασίας) προκειμένου ο μαθητής να διαμορφώσει ολοκληρωμένη και εμπειριστατωμένη άποψη για τα όσα μάθαινε στο σχολείο³⁴³. Η προετοιμασία και η διεξαγωγή των εορταστικών εκδηλώσεων θα του έδιναν τη δυνατότητα να διερευνήσει και να κατανοήσει την ιστορία και τη λαϊκή παράδοση του τόπου στον οποίο ζούσε και μεγάλωνε³⁴⁴. Στο τέλος της σχολικής περιόδου γινόταν ένας απολογισμός και μία αποτίμηση του διδακτικού έργου όλης της χρονιάς.

Η γ' και δ' τάξη περιελάμβανε από επτά διδακτικές ενότητες αντίστοιχα, εμπλουτισμένες με τη διδασκαλία νέων αντικειμένων όπως η γεωγραφία, η φυσική και η

³³⁵ Ο.π.

³³⁶ Κ. Σωτηρίου, «Το εκπαιδευτικό μας πρόβλημα», *Φλόγα, Δεκαπενθήμερο περιοδικό του Νομαρχιακού Συμβουλίου ΕΠΟΝ Δράμας*, τ. 1, 1/1/1945, σ. 1.

³³⁷ Γ. Ζωίδης, «Η εκπαιδευτική πολιτική και πράξη του ΚΚΕ, του ΕΑΜ και της ΠΕΕΑ στα χρόνια της Αντίστασης», *Εθνική Αντίσταση*, τ. 72, Σεπτέμβριος 1991, σσ. 27-34.

³³⁸ *Εκπαιδευτική – Μεταρρύθμιση, ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ – ΚΡΙΣΕΙΣ – ΑΠΟΨΕΙΣ, 1956 – 1965. Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας...*, ό. π., σ. 52.

³³⁹ Ο. π., σ. 53.

³⁴⁰ Ο. π., σσ. 52-56.

³⁴¹ Ο. π., σ. 54.

³⁴² Ο. π.

³⁴³ Ο. π., σ. 57.

³⁴⁴ «Σχέδιο μιας λαϊκής παιδείας...», ό. π., σ. 5.

ιστορία³⁴⁵. Ο μαθητής μάθαινε όχι μόνο να αναγνωρίζει όσα συμβαίνουν γύρω του αλλά να τα ερμηνεύει πολυδιάστατα και να τα κατανοεί. Διαμόρφωνε μια πιο ολοκληρωμένη αντίληψη των πραγμάτων σε ένα ευρύτερο χώρο και χρόνο ξεφεύγοντας από τον μικρόκοσμό του, χωρίς να τον απορρίπτει αλλά εντάσσοντάς τον μέσα στο όλον³⁴⁶. Η σχολική περίοδος ολοκληρωνόταν με μία επανάληψη εφ' όλης της ύλης, ενώ θα πραγματοποιούνταν μία γενική κατάταξη του μαθητικού δυναμικού, θα συντάσσονταν διαγράμματα και στατιστικά στοιχεία και θα παρουσιάζονταν εργασίες και εκθέσεις των μαθητών³⁴⁷.

Στην Ε' και ΣΤ' τάξη, εκτός των άλλων, ο μαθητής αντιλαμβανόταν τη σπουδαιότητα της τοπικής ιστορίας και τη συμβολή της στο ευρύτερο κοινωνικό γίγνεσθαι, ενώ για πρώτη φορά γινόταν λόγος για τις έννοιες «κοινότητα» και «έθνος»³⁴⁸. Στο επίκεντρο της διδασκαλίας ετίθετο η οργάνωση και η διοίκηση της χώρας, οι οικονομικοί της πόροι, ο παραδοσιακός πολιτισμός, ο τρόπος ζωής, οι συνήθειες των κατοίκων κατά περιφέρειες, τα κέντρα εμπορίου, βιομηχανίας και ναυτιλίας σε συνδυασμό με μία πολυήμερη εκπαιδευτική εκδρομή³⁴⁹. Επιπλέον, ιδιαίτερη βαρύτητα δινόταν στην ιστορία του σύγχρονου πολιτισμού και στην σχέση του με τον αρχαίο, μέσα από την παρουσίαση της ιστορίας της ανθρώπινης εργασίας³⁵⁰, τις μορφές εκμετάλλευσης της γης, τη διαμόρφωση της αγροτικής κοινωνίας και του τρόπου ζωής της κατά την Μινωϊκή, Μυκηναϊκή και Ομηρική Εποχή³⁵¹. Άλλα ζητήματα που εξετάζονταν ήταν η θέση της γυναίκας, η μόρφωση, η κατανομή της εργασίας, η δημιουργία των κοινωνικών τάξεων, τα πολιτεύματα, τα καθεστώτα, οι αποικιακοί πόλεμοι, η τέχνη και ο πολιτισμός³⁵².

Στις δύο τελευταίες τάξεις του πρωτοβάθμιου σχολείου, η διδασκαλία επικεντρωνόταν στον ίδιο τον άνθρωπο, την καταγωγή του, τη θέση του στον εργασιακό τομέα, τις συνθήκες εργασίας και τους κινδύνους που αυτή ενείχε³⁵³. Επιπλέον, θα εξετάζονταν οι εμπορικές, οικονομικές και πολιτικές σχέσεις της Ελλάδας με τους υπόλοιπους λαούς, οι παγκόσμιοι δρόμοι εμπορίου και η παγκόσμια παραγωγή³⁵⁴. Το μάθημα της Ιστορίας στην προτελευταία τάξη θα πραγματευόταν τον πολιτισμό της χώρας

³⁴⁵ *Εκπαιδευτική – Μεταρρύθμιση, ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ – ΚΡΙΣΕΙΣ – ΑΠΟΨΕΙΣ, 1956 – 1965. Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας...*, ό. π., σ. 58.

³⁴⁶ Ο. π.

³⁴⁷ Ο. π., σ. 59.

³⁴⁸ Ο. π.

³⁴⁹ Ο. π.

³⁵⁰ Ο. π.

³⁵¹ «Σχέδιο μιας λαϊκής παιδείας...», ό. π.

³⁵² *Εκπαιδευτική – Μεταρρύθμιση, ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ – ΚΡΙΣΕΙΣ – ΑΠΟΨΕΙΣ, 1956 – 1965. Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας...*, ό. π.

³⁵³ Ο. π., σ. 60.

³⁵⁴ Ο. π.

μας κατά την Ρωμαϊκή και Μεσαιωνική εποχή, τον ρόλο κλειδί της λεκάνης της Μεσογείου στη διεξαγωγή του εμπορίου και τη μετατόπιση των αγορών. Επίσης, γινόταν λόγος για το ρωμαϊκό πολιτισμό, την πτώση του αρχαίου κόσμου, το χριστιανισμό, το βυζάντιο και το θεοκρατικό του χαρακτήρα, τη μεταρρυθμιστική προσπάθεια, τους αγώνες των χωρικών και των συντεχνιών καθώς και την πολιτιστική ανάπτυξη³⁵⁵. Στην τελευταία τάξη, αντικείμενο μελέτης υπήρξε η ιστορία των νεότερων χρόνων σε παγκόσμια κλίμακα και πιο συγκεκριμένα η περίοδος της Αναγέννησης και των μεγάλων θαλασσοπόρων, η εμφάνιση του έθνους-κράτους, η δημιουργία της αστικής τάξης, η βιομηχανική ανάπτυξη, οι παραγωγικές δυνάμεις και οι οικονομικοί ανταγωνισμοί. Η Ελληνική Επανάσταση, ο ρόλος των ξένων δυνάμεων και η επέμβασή τους για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους, η απελευθέρωση, η μοναρχία, η πολιτική του ξένου παρεμβατισμού, οι Βαλκανικοί πόλεμοι, οι Αστικές Δημοκρατίες, η Οκτωβριανή Επανάσταση, ο Κομμουνισμός, ο Φασισμός παγκόσμια και στην Ελλάδα, οι δύο Παγκόσμιοι Πόλεμοι και οι επιπτώσεις τους και τέλος τα νέα προτάγματα και οι προοπτικές του σύγχρονου κράτους³⁵⁶. Ο πρώτος βαθμός εκπαίδευσης ολοκληρωνόταν με μια σειρά εκπαιδευτικών ταξιδιών καθ' όλη τη διάρκεια του σχολικού έτους προκειμένου οι μαθητές να γνωρίσουν τον τόπο τους και τον πολιτισμό του σε όλες τις εκφάνσεις του³⁵⁷.

Η Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση

Η *Μέση Παιδεία* όφειλε να θέσει τις υπηρεσίες της στις ανάγκες και τις απαιτήσεις της σύγχρονης εποχής³⁵⁸ και να επιτελέσει ενεργό ρόλο στην ανοικοδόμηση της χώρας, προσφέροντας στους μαθητές την απαραίτητη επιστημονική γνώση και τις τεχνικές μεθόδους, ώστε να γίνει ορθή διαχείριση της υλικής και πνευματικής παραγωγής³⁵⁹ δημιουργώντας πολίτες φορείς και θεματοφύλακες των ιδανικών και των θεσμών της λαϊκής δημοκρατίας. Η δευτεροβάθμια εκπαίδευση θα ήταν τετρατάξια, ενιαία και αυτοτελής με ζητούμενο την επαγγελματική μόρφωση, ενώ απαραίτητη προϋπόθεση θα ήταν η κρατική επιχορήγηση ώστε να εξασφαλιστεί η βιωσιμότητά της³⁶⁰. Η Μέση Εκπαίδευση θα χωριζόταν σε διάφορες κατηγορίες που θα καθορίζονταν από τα ενδιαφέροντα των μαθητών, τον τόπο διαμονής τους, τις ασχολίες των κατοίκων και τις ανάγκες που έπρεπε να

³⁵⁵ Ο. π.

³⁵⁶ Ο. π.

³⁵⁷ Ο. π.

³⁵⁸ Κ. Σωτηρίου, «Το Εθνικό Συμβούλιο και η Παιδεία»..., ό. π., σ. 303.

³⁵⁹ Ο. π.

³⁶⁰ Χ. Κάτσικας – Κ. Θεριανός, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης*..., ό. π., σσ. 147-148.

καλύψει, αναφορικά με την βιομηχανία, την τέχνη, τη γεωργία, τη ναυτιλία και το εμπόριο³⁶¹.

Με κινητήριο μοχλό την «*αρχή της εργασίας*» η διδασκαλία θα αποκτούσε νέα μορφή σύμφυτη με τη δημιουργική και παραγωγική εργασία³⁶², η οποία θα αποτελούσε αφετηρία για την κοινωνική διαπαιδαγώγηση και την επαγγελματική προπαρασκευή του μαθητή³⁶³, καθιστώντας το σχολείο τμήμα της κοινωνικής ζωής και όχι αποκομμένο από αυτήν³⁶⁴. Η μόρφωση που θα πρόσφερε δεν θα ήταν στείρα εγκυκλοπαιδική αλλά θα έδινε την κατάλληλη επαγγελματική και επιστημονική κατάρτιση³⁶⁵, καθώς οι μαθητές θα είχαν την ευκαιρία να εργαστούν σε εργοστάσια, σε αγροκτήματα ή στο λιμάνι προκειμένου να σχηματίσουν ολοκληρωμένη άποψη για τη γεωγραφική, οικονομική, φυσική, λαογραφική, ιστορική θέση και τη «δυναμικότητα» μιας περιοχής³⁶⁶. Με αυτόν τον τρόπο, ο μαθητής δεν θα ήταν ένα άβουλο και παθητικό υποκείμενο, αλλά μία ύπαρξη δημιουργική με οξεία κρίση και αντίληψη. Ωστόσο, αυτό προϋπόθετε αλλαγή της διδακτέας ύλης αποβάλλοντας τον «ιστορισμό»³⁶⁷, προτάσσοντας ζητήματα που συνδέονταν με τη ζωή και την «*άμεση πραγματικότητα*»³⁶⁸ και την προβολή της αλληλουχίας ανάμεσα στα γεγονότα και στα φαινόμενα, ώστε να κατανοηθούν και να φωτισθούν όλες οι πτυχές της ζωής³⁶⁹. Συνεπώς, ο μαθητής θα συνειδητοποιούσε ότι μέσα στο σχολικό πρόγραμμα δεν υπάρχουν ασύνδετοι κλάδοι, αλλά επιμέρους ενότητες, τις οποίες και θα έπρεπε να μάθει να επεξεργάζεται³⁷⁰.

Για την υλοποίηση αυτού του σχεδίου θα διατυπώνονταν ένα «*πλάνο εργασίας*»³⁷¹, στο οποίο θα καθοριζόταν η οργάνωση, η μέθοδος διδασκαλίας³⁷², οι στόχοι³⁷³ και ο τρόπος διεξαγωγής του (*μέθοδος σχεδιασμένης δουλειάς*³⁷⁴). Το κάθε θέμα ή κάθε κύκλος θεμάτων θα

³⁶¹ Ο. π.

³⁶² Κ. Σωτηρίου, «Το Εθνικό Συμβούλιο και η Παιδεία»..., ό. π., σ. 304.

³⁶³ *Εκπαιδευτική – Μεταρρύθμιση, ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ – ΚΡΙΣΕΙΣ – ΑΠΟΨΕΙΣ, 1956 – 1965. Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας...*, ό. π.

³⁶⁴ *Το παλιό και το καινούργιο σχολείο*, Μυτιλήνη, Αντιφασίστα, 1944, σ. 9.

³⁶⁴ Ο. π.

³⁶⁵ Ο. π.

³⁶⁶ Ο. π.

³⁶⁷ *Εκπαιδευτική – Μεταρρύθμιση, ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ – ΚΡΙΣΕΙΣ – ΑΠΟΨΕΙΣ, 1956 – 1965. Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας...*, ό. π., σσ. 61-63.

³⁶⁸ Ο. π.

³⁶⁹ Ο. π., σ. 65.

³⁷⁰ Ο. π.

³⁷¹ *Σχέδιο μιας λαϊκής παιδείας...*, ό. π., σσ. 28-32.

³⁷² *Εκπαιδευτική – Μεταρρύθμιση, ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ – ΚΡΙΣΕΙΣ – ΑΠΟΨΕΙΣ, 1956 – 1965. Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας...*, ό. π., σ. 66.

³⁷³ Ο. π.

³⁷⁴ Ο. π.

πραγματεύονταν εικόνες από την κοινωνική ζωή και την άμεση πραγματικότητα³⁷⁵, όχι μεμονωμένα αλλά με εσωτερική συνάφεια, σε μία σχέση αιτίας αποτελέσματος³⁷⁶. Δομικό στοιχείο που έπρεπε να ληφθεί σοβαρά υπ' όψιν ήταν το μορφωτικό επίπεδο των μαθητών καθώς και ο λόγος που επιλέχθηκε το συγκεκριμένο θέμα³⁷⁷. Με αυτό τον τρόπο θα καταρτιζόταν ένα συνθετικό πρόγραμμα μαθημάτων, που θα υλοποιούνταν στη διάρκεια του έτους και που θα αποτελούσε την βάση του σχεδίου εργασίας³⁷⁸. Στο τέλος της σχολικής χρονιάς οι σύλλογοι των καθηγητών θα αξιολογούσαν τα προγράμματα που εφαρμόστηκαν και θα γινόταν μία γενικότερη αποτίμηση προκειμένου να καταρτιστεί ένα ευρύτερο πρόγραμμα³⁷⁹.

Ωστόσο, κάποια μαθήματα, όπως οι ξένες γλώσσες³⁸⁰, η γυμναστική, η μουσική και τα εικαστικά, τα οποία, αν και δεν εντάσσονταν στο γενικό πλαίσιο, θα μπορούσαν, μέσω των σχεδίων εργασίας, να αποτελέσουν επιμέρους ενότητες των βασικών κύκλων των φυσικομαθηματικών και των φιλολογικών μαθημάτων³⁸¹, ώστε στο τέλος να συνδεθούν εκ νέου σε μία ολοκληρωμένη ενότητα³⁸². Ο χρόνος, ο τρόπος και η έκταση τους θα καθορίζονταν ανά δίμηνο ή τρίμηνο από το Σύλλογο και εφ' όσον είχε προηγηθεί απολογισμός του εκπαιδευτικού έργου³⁸³. Μέσα από αυτή τη διαδικασία θα προέκυπταν νέα ζητήματα και προβληματισμοί, που θα αποτελούσαν αντικείμενο νέων εργασιών, στις οποίες θα προβάλλονταν ξεκάθαρα η αλληλουχία και η αλληλεξάρτησή τους³⁸⁴.

Η επαγγελματική εκπαίδευση

Ο υπερεκτιμημένος «εγκυκλοπαιδισμός» και η «ειδολογική μόρφωση» που προέβαλε το «παλιό σχολείο»³⁸⁵ αποδεικνύονταν αναχρονιστικές μέθοδοι, υποδηλώνοντας ταυτόχρονα και τη «χρεοκοπία» της Μέσης Παιδείας³⁸⁶. Προκειμένου η *τεχνικοεπαγγελματική εκπαίδευση* να αποκτήσει και να επιτελέσει ουσιαστικό ρόλο με αντίκρισμα στην κοινωνία³⁸⁷, κατέστη

³⁷⁵ Ο. π., σ. 66.

³⁷⁶ Ο. π.

³⁷⁷ Ο. π.

³⁷⁸ *Το παλιό και το καινούργιο σχολείο...*, ό. π., σ. 11.

³⁷⁹ *Εκπαιδευτική – Μεταρρύθμιση, ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ – ΚΡΙΣΕΙΣ – ΑΠΟΨΕΙΣ, 1956 – 1965. Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας...*, ό. π.

³⁸⁰ Ο. π.

³⁸¹ Ο. π., σ. 68.

³⁸² Ο. π.

³⁸³ Ο. π.

³⁸⁴ *Το παλιό και το καινούργιο σχολείο...*, ό. π., σ. 12.

³⁸⁵ Ο. π., σ. 7.

³⁸⁶ Ο. π.

³⁸⁷ «Τα ιδανικά και το πρόγραμμά μας», *Νέα Γενιά...*, ό. π., φ. 56, 5/9/1945, σ. 3.

αναγκαίο να οργανωθεί σε επαγγελματικά σχολεία³⁸⁸ (αγροτικά, βιομηχανικά-βιοτεχνικά, εμπορικά, και ναυτικά) ανάλογα αφ' ενός, με τις εκπαιδευτικές ανάγκες των περιφερειών στις οποίες θα λειτουργούσαν και όπως θα προσδιορίζονταν από τον «εκπαιδευτικό χάρτη»³⁸⁹, αφ' ετέρου με τα ενδιαφέροντα των παιδιών και τις ασχολίες που θα καλούνταν να εξασκήσουν³⁹⁰. Το αναλυτικό τους πρόγραμμα ήταν πολύπλευρο, ενώ ζητούμενο αποτελούσε η εφαρμογή της επιστήμης σε κάθε επάγγελμα ή σε ομοειδή επαγγέλματα³⁹¹ σε συνεργασία με τις αντίστοιχες επαγγελματικές οργανώσεις, τους εκπαιδευτικούς και την οικονομική συνδρομή του κρατικού μηχανισμού.

Στις αγροτικές περιφέρειες το σχολείο έπρεπε να καταστεί το μέσο για μία ολοκληρωμένη μελέτη της επιστημονικής, οικονομικής και κοινωνικής σημασίας της αγροτικής ζωής μέσα από την ενασχόληση με τη γη. Η περίοδος λειτουργίας του έπρεπε να συνάδει με την εποχή που διεξάγονται οι αγροτικές εργασίες, όπως το καλοκαίρι και το φθινόπωρο³⁹². Η καλλιέργεια της γης αν και αποτελούσε επίπονη και πολύπλοκη διαδικασία, αν γινόταν με επιστημονικό τρόπο θα δημιουργούσε πολλαπλές ανάγκες³⁹³. Για παράδειγμα, η χρήση γεωργικών μηχανών θα διευκόλυνε τον αγρότη, ωστόσο θα χρειαζόνταν τεχνίτες για την συντήρηση και την επισκευή τους. Μακροπρόθεσμα θα αναπτύσσονταν βιοτεχνίες και βιομηχανίες που θα μεταποιούσαν, θα επεξεργάζονταν και θα διακινούσαν τα αγροτικά προϊόντα³⁹⁴. Αυτή η διαδικασία προϋπόθετε την ανάπτυξη των συγκοινωνιών, του οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου³⁹⁵.

Για να ασχοληθούν με τη γη επιβαλλόταν να μελετήσουν και να γνωρίσουν ό,τι είχε σχέση με το έδαφος και την ποιότητά του προκειμένου να εξασφαλίσουν αποδοτικές καλλιέργειες και την κατάλληλη επιλογή λιπάσματος³⁹⁶. Αυτά θα αποτελούσαν αντικείμενα της εφαρμοσμένης εδαφολογίας και της χημείας. Επιπλέον, άλλα μαθήματα που θα συμπεριλαμβάνονταν στο αναλυτικό πρόγραμμα θα ήταν η βοτανική³⁹⁷, η δενδροκομία, η ζωολογία και η ζωοτεχνία που θα πρόσφεραν επαρκείς γνώσεις για τις περιοδικές και μη

³⁸⁸ «Σχέδιο μιας λαϊκής παιδείας...», ό. π., σ. 34.

³⁸⁹ Ο.π.

³⁹⁰ Ο.π.

³⁹¹ Π.β. *Εκπαιδευτική – Μεταρρύθμιση, ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ – ΚΡΙΣΕΙΣ – ΑΠΟΨΕΙΣ, 1956 – 1965. Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας...*, ό. π., σ. 69.

³⁹² «Αγροτικά Σχολεία», *Αγροτόπαιδο, Αγροτικό Δελτίο για τα αγροτόπαιδα της Ηπείρου*, 6/1944, σ. 2.

³⁹³ *Εκπαιδευτική – Μεταρρύθμιση, ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ – ΚΡΙΣΕΙΣ – ΑΠΟΨΕΙΣ, 1956 – 1965. Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας...*, ό. π., σ. 70.

³⁹⁴ Ο. π.

³⁹⁵ Ο. π., σ. 71.

³⁹⁶ Ο. π.

³⁹⁷ Ο. π.

καλλιέργειες, για την υγιεινή των ζώων³⁹⁸ και τη διατροφή τους, για τη συντήρηση και διατήρηση των αγροτικών και κτηνοτροφικών προϊόντων³⁹⁹. Ωστόσο, οι λογαριασμοί, η διοίκηση, η διαχείριση και η διάθεση των προϊόντων απαιτούσαν στοιχειώδεις γνώσεις λογιστικής και εμπορίου⁴⁰⁰. Ο μαθητής, εκτός από την τεχνογνωσία που θα αποκόμιζε, θα διδάσκονταν, επιπλέον, ιστορία, γεωγραφία, φιλοσοφία και φιλολογία⁴⁰¹.

Οι αγρότες και οι τοπικές επαγγελματικές οργανώσεις θα ήταν αρωγοί στη διαμόρφωση του προγράμματος σπουδών κάθε σχολείου⁴⁰², καθώς θα έδιναν πληροφορίες για τις εργασίες που εκτελούνταν ετησίως⁴⁰³, ανά εποχή και ανά μήνα και θα έδιναν κατευθυντήριες γραμμές για την άμεση εφαρμογή των μαθημάτων στο χώρο εργασίας⁴⁰⁴. Στην αίθουσα θα συζητούσαν και θα ανέλυαν τα ζητήματα που θα προέκυπταν και θα σχετίζονταν με τη σπορά, την καλλιέργεια⁴⁰⁵, την οργάνωση της δουλειάς, την αγροτική οικονομία και τη νομοθεσία. Ταυτόχρονα θα οργανώνονταν μορφωτικές επιστημονικές διαλέξεις και λαϊκές γιορτές που απώτερο στόχο θα είχαν τη διαφώτιση, την πολιτική και κοινωνική διαπαιδαγώγηση⁴⁰⁶.

Στις περιοχές με εργοστάσια ή βιοτεχνίες θα δημιουργούνταν και τα αντίστοιχα σχολεία⁴⁰⁷, τα οποία θα έδιναν τη δυνατότητα στους μαθητές να εφαρμόσουν στο χώρο εργασίας⁴⁰⁸ και παραγωγής τα όσα έμαθαν⁴⁰⁹, διαμορφώνοντας ταυτόχρονα εργατική συνείδηση, εκτιμώντας και όχι απαξιώνοντας την εργασία⁴¹⁰. Η επιστήμη με τους φυσικούς νόμους που την διέπουν (νόμος της βαρύτητας, υδροστατική, ηλεκτρισμός κ. α.), θα συνέβαλλε στη βελτίωση και ανάπτυξη της βιομηχανίας, της αρωματοποιίας, της φαρμακευτικής, της τυπογραφίας, της διακοσμητικής, της γεφυροποιίας, της οδοποιίας κ. α.),

³⁹⁸ «Για τα αγροτόπαιδα της Ηπείρου», *Αγροτόπαιδο, Συμβούλιο περιοχής Ηπείρου, Γεωπονικό Τμήμα Μόρφωσης και Διαφώτισης*, φ. 2, 15-31/5/1944, σ. 2.

³⁹⁹ Ο. π.

⁴⁰⁰ *Εκπαιδευτική – Μεταρρύθμιση, ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ – ΚΡΙΣΕΙΣ – ΑΠΟΨΕΙΣ, 1956 – 1965. Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας...*, ό. π.

⁴⁰¹ Ρ. Ιμβριώτη, «Για μια πραγματική Λαϊκή Παιδεία», *Νέα Γενιά*, ό. π., τ. 48, 20/4/1945, σ. 2.

⁴⁰² «Τα αγροτόπαιδα», *Νέα Ζωή, Όργανο του Συμβουλίου της ΕΠΟΝ περιοχής Πελοποννήσου*, 4/11/1944, σ. 2.

⁴⁰³ «Αγροτικά Σχολεία»..., ό. π.

⁴⁰⁴ «Ο σχολικός μας κήπος», *Το αγροτόπαιδο, Όργανο του Κ. Σ. της ΕΠΟΝ Θεσσαλίας*, φ. 5, χ.χ., σ. 2.

⁴⁰⁵ Ο. π.

⁴⁰⁶ *Εκπαιδευτική – Μεταρρύθμιση, ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ – ΚΡΙΣΕΙΣ – ΑΠΟΨΕΙΣ, 1956 – 1965. Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας...*, ό. π., σ. 70.

⁴⁰⁷ «Τα ιδανικά και το πρόγραμμά μας», *Νέα Γενιά*..., ό. π., τ. 56, 5/9/1945, σ. 3.

⁴⁰⁸ Δ. Πανδής, «Εσωτερική ζωή του σχολείου», *Ελεύθερα Γράμματα*..., ό. π.

⁴⁰⁹ Κ. Σωτηρίου, «Για μια πραγματική εκπαιδευτική αναγέννηση», *Ελεύθερη Ελλάδα, Όργανο της Κ.Ε. του ΕΑΜ*, φ. 69, 26/11/1944, σ. 1.

⁴¹⁰ *Εκπαιδευτική – Μεταρρύθμιση, ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ – ΚΡΙΣΕΙΣ – ΑΠΟΨΕΙΣ, 1956 – 1965. Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας...*, ό. π., σ. 72.

αλλά και στον καταμερισμό της εργασίας και την βελτίωση των δεξιοτήτων που προϋποθέτει⁴¹¹.

Μέσα σε αυτό το φάσμα δράσης που καλούνταν η μαθητιώσα νεολαία να ειδικευθεί, η επιστημονική σκέψη (θεωρία) και πράξη θα αλληλοσυμπληρώνονταν⁴¹², καθώς τα μαθηματικά, η μηχανική και η γεωμετρία δοσμένα με απλό τρόπο θα εφαρμόζονταν άμεσα στην παραγωγή⁴¹³. Για την επίτευξη της προόδου στη γνώση και στην εργασία θα έπρεπε να δημιουργηθούν πρότυπα εργαστήρια και να επιλεγούν εργοστάσια⁴¹⁴, που θα εξασφάλιζαν την υλοποίηση του προγράμματος σπουδών σε συνεργασία με τις εκάστοτε επαγγελματικές οργανώσεις, τους καθηγητές και την οικονομική συνδρομή του κράτους⁴¹⁵.

Στα *Επαγγελματικά Σχολεία* εντάσσονταν κι εκείνα που πρόσφεραν εμπορική⁴¹⁶, ναυτική, κλασική και καλλιτεχνική μόρφωση. Στα εμπορικά σχολεία, η μαθητεία θα λάμβανε χώρα στο γραφείο ενός λογιστηρίου ή ενός συνεταιρισμού⁴¹⁷, όπου και θα μετουσίωναν σε πράξη τη θεωρία που διδάχθηκαν. Η οικονομική γεωγραφία θα τους βοηθούσε να γνωρίσουν τις αγορές και τα προϊόντα κάθε περιοχής, ενώ η χρήση των ξένων γλωσσών θα ήταν καθοριστική για την διαφήμιση και διακίνηση των προϊόντων καθώς και για τις οικονομικές και χρηματιστηριακές συναλλαγές⁴¹⁸.

Η *Ναυτική Εκπαίδευση* θα διεξάγονταν στις ναυτικές σχολές, στο ναυπηγείο, στο πλοίο και στο λιμάνι⁴¹⁹. Τα μαθήματα που θα εμπεριέχονταν στο αναλυτικό πρόγραμμα ήταν: η ωκεανογραφία, η κοσμογραφία, η μετεωρολογία, η φυσική και η γεωγραφία. Ταυτόχρονα, θα παρέχονταν και γενική μόρφωση⁴²⁰ αποσκοπώντας στην κατανόηση και ερμηνεία των πολιτισμών σε παγκόσμιο επίπεδο. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσονταν η διδασκαλία της ιστορίας, των ξένων γλωσσών, του θεάτρου, της μουσικής, της φιλολογίας και της φυσικής αγωγής⁴²¹.

⁴¹¹ Ο. π.

⁴¹² Θρ. Σταύρου, «Η Μέση Παιδεία», *Νέα Γενιά, Όργανο του Κ.Σ. της ΕΠΟΝ*, τ. 49, 5/5/1945, σ. 2.

⁴¹³ *Εκπαιδευτική – Μεταρρύθμιση, ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ – ΚΡΙΣΕΙΣ – ΑΠΟΨΕΙΣ, 1956 – 1965. Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας...*, ό. π.

⁴¹⁴ Ο. π.

⁴¹⁵ Σχέδιο μιας λαϊκής παιδείας..., ό. π.

⁴¹⁶ «Νυχτερινή Εμπορική Σχολή», *Το Σάλπισμα, Όργανο του Συμβουλίου Νομού Ηλείας της ΕΠΟΝ*, φ. 13, 7/10/1944, σ. 1.

⁴¹⁷ Ο. π.

⁴¹⁸ *Εκπαιδευτική – Μεταρρύθμιση, ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ – ΚΡΙΣΕΙΣ – ΑΠΟΨΕΙΣ, 1956 – 1965. Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας Π. Ε. Ε. Α...*, ό. π.

⁴¹⁹ Ο. π.

⁴²⁰ «Τα ιδανικά και το πρόγραμμά μας», *Νέα Γενιά...*, ό. π.

⁴²¹ «Σχέδιο μιας λαϊκής παιδείας...», ό. π.

Δίπλα στους παραπάνω τύπους σχολείων θα λειτουργούσαν και τα κλασικά σχολεία με ένα πρόγραμμα σπουδών απαλλαγμένο από την προγονοπληξία και την παθητική και στεία μόρφωση⁴²², προσαρμοσμένο όμως στην κλίση και τα προσόντα των μαθητών⁴²³. Έτσι, η διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών και των λατινικών θα αποσκοπούσε σε μία εκβαθών γνώση και ανάλυση του αρχαίου πνεύματος και πολιτισμού και τον αντίκτυπό του στο σημερινό. Οι αρχαιολογικοί χώροι, τα μουσεία, τα μνημεία και οι επισκέψεις στα αρχαία θέατρα θα αποτελούσαν αναπόσπαστο τμήμα του προγράμματός τους.

Τα Επιμορφωτικά σχολεία

Θεσμικό πλαίσιο υπήρξε και για τα παιδιά που αδυνατούσαν να λάβουν δευτεροβάθμια εκπαίδευση χωρίς, ωστόσο, να αποκλείονται από τη μορφωτική διαδικασία⁴²⁴. Για την επίτευξη αυτού του στόχου έπρεπε να υπάρξει νομοθετική ρύθμιση για πεντάωρη απασχόληση των ανηλίκων⁴²⁵, ώστε να τους δίνεται η ευκαιρία να παρακολουθήσουν μαθήματα θεωρητικά συνοδευόμενα από πρακτική εξάσκηση για την τέχνη που επέλεξαν. Τα μαθήματα θα διεξάγονταν το απόγευμα μέσα στο ίδιο σχολικό περιβάλλον που χρησιμοποιούσαν και οι άλλοι τύποι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, από τους ίδιους καθηγητές και με τα ίδια εποπτικά μέσα διδασκαλίας. Σε κάθε περιφέρεια ή στις μεγάλες πόλεις θα λειτουργούσαν όλοι οι τύποι σχολείων, ενώ σε όσα χωριά δεν υφίστατο σχολείο θα λειτουργούσε ένα Επιμορφωτικό, που θα προσέλκυε μαθητές και από τις γύρω περιοχές.

Ωστόσο, κατά τη διάρκεια του πολέμου και δεδομένου του μεγάλου αριθμού κλειστών, επιταγμένων ή και κατεστραμμένων σχολείων, πολλά επιμορφωτικά σχολεία λειτούργησαν στους χώρους που στεγάζονταν οι επονίτικες Λέσχες (βλ. κεφάλαιο 3) καθώς η πρακτική μόρφωση αποτέλεσε αντικείμενο των μορφωτικών τους συνεργειών. Πιο αναλυτικά, στα Μέθανα λειτούργησε μία σχολή κεντήματος, στην Κοντοβάζαινα μία σχολή κοπτικής⁴²⁶ ενώ στην Κυνουρία, μία σχολή οικοκυρικής, μία που έδινε μαθήματα υγιεινής και μία μορφωτική σχολή που παρείχε μαθήματα γεωπονικής και συστηματικής καλλιέργειας⁴²⁷. Στην Αργολίδα συστήθηκαν έξι πρακτικές σχολές ραπτικής, τέσσερις νοσοκόμων, στην Πάτρα μία πρακτικής γεωργικής μόρφωσης, ενώ στο τμήμα Αρήνης, μία

⁴²² Κ. Σωτηρίου, «Το εκπαιδευτικό μας πρόβλημα», *Νέα Γενιά...*, ό. π., τ. 39, 20/11/1944, σ. 2.

⁴²³ *Το παλιό και το καινούργιο σχολείο...*, ό. π., σ. 9.

⁴²⁴ *Εκπαιδευτική – Μεταρρύθμιση, ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ – ΚΡΙΣΕΙΣ – ΑΠΟΨΕΙΣ, 1956 – 1965. Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας Π. Ε. Ε. Α...* ό. π., σ. 74.

⁴²⁵ *Το παλιό και το καινούργιο σχολείο...*, ό. π., σ. 7.

⁴²⁶ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.01.011.00275, «Ημερολόγιο δράσης ΕΠΟΝ Πελοποννήσου από την Α' Συνδιάσκεψη (Σεπτέμβρης 1943-Μάης 1944)».

⁴²⁷ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. . 004.01.011.00276, «Ημερολόγιο δράσης ΕΠΟΝ Πελοποννήσου Αρκαδίας».

νοσοκόμων, μία για τη μητέρα και το παιδί και μία αγροτικού περιεχομένου⁴²⁸. Παρόμοιες δράσεις έγιναν και σε άλλες περιοχές όπως στη Στερεά (σχολές οικοκυρικής, νοσοκόμων και κοπτικής)⁴²⁹ στη Κρήτη⁴³⁰, στη Θεσσαλία, στη Μακεδονία (στην Κατερίνη⁴³¹ δημιουργήθηκαν 10 σχολές πρακτικών νοσοκόμων), κ. ά.

Τα Σχολεία Αναλφάβητων

Στα σχολεία, που ιδρύθηκαν για τους αναλφάβητους⁴³² σε διάφορες περιοχές⁴³³, φοιτούσαν παιδιά άνω των 15 ετών καθώς και ενήλικες, οι οποίοι δεν γνώριζαν γραφή και ανάγνωση⁴³⁴. Δίδασκαν κυρίως επονίτες ή επονίτισσες⁴³⁵ και τα μαθήματα διεξάγονταν την Κυριακή⁴³⁶ ή τα βράδια⁴³⁷ στις αίθουσες που στεγάζονταν οι Λέσχες και χρησιμοποιούσαν εφημερίδες και βιβλία που έκαναν λόγο για τη χώρα μας και για τα άλλα κράτη, για το σύμπαν, για τη χλωρίδα και πανίδα, για τους μύθους, τους θρύλους και τις παραδόσεις των λαών⁴³⁸. Ταυτόχρονα, όσοι τα παρακολουθούσαν, αποκτούσαν γνώσεις για διάφορες καθημερινές ή εποχιακές ασχολίες, όπως για το κλάδεμα, την περιποίηση των κήπων και των αμπελιών και τη φροντίδα των οικόσιτων ζώων⁴³⁹.

Στην αρχή η συμμετοχή ήταν περιορισμένη, αλλά αργότερα τα πλαισίωσαν μαζικά. Αξίζει να αναφερθεί ό,τι πενήντα (50) τέτοια σχολεία λειτούργησαν στην Πελοπόννησο, (στους Μολάους⁴⁴⁰, στην Αμαλιάδα, στην Πηνειά (Ηλείας)⁴⁴¹, στην Κορινθία, στο Ναύπλιο⁴⁴², στη Γορτυνία, σε χωριά της επαρχίας της Πάτρας και στην Τόγια Ολυμπίας⁴⁴³), αν και σε κάποιες περιοχές συστήθηκαν και ξεχωριστά σχολεία για κορίτσια, αφού ο συντηρητισμός της επαρχίας δεν ενέκρινε τη συνεκπαίδευση αγοριών και κοριτσιών, όπως

⁴²⁸ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. . 004.01.011.00276, «Ημερολόγιο κινητοποιήσεων-ημερολόγιο δράσης».

⁴²⁹ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.01.010.00232, «Απόφαση 2^{ης} Συνδιάσκεψης ΕΠΟΝ Στερεάς».

⁴³⁰ «Εργαστήρι Επονίτισσας», *Η Εξόρμηση, Όργανο του Συμβουλίου της ΕΠΟΝ Χανίων*, φ. 2, χ.χ., σ. 2.

⁴³¹ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.01.010.00229, «Εκθεση δουλειάς μήνας Οκτώβρης 1944».

⁴³² Γ. Γεωργιάδης, *Η νεολαία μας χτίζει το μέλλον της...*, ό. π., σ. 11.

⁴³³ Ο. π., σ. 12.

⁴³⁴ «Τα σχολεία», *Οδηγητής, Όργανο του Γραφείου της Κ.Ε. Στερεάς του ΚΚΕ*, φ. 1, 5/9/1943, σ. 1.

⁴³⁵ «Έγινε η Α' Πανθεσσαλική Σύσκεψη κοριτσιών στελεχών της Ε.Π.Ο.Ν.», *Ιερολοχίτης, Όργανο του Συμβουλίου Περιοχής Θεσσαλίας της Ε.Π.Ο.Ν.*, φ. 12, 27/7/1944, σ. 1.

⁴³⁶ «Σχολεία αναλφάβητων», *Λεύτερα Νιάτα, Όργανο του Συμβουλίου Περιοχής Ηπείρου της ΕΠΟΝ*, φ. 1, 24/12/1943, σσ. 1, 5.

⁴³⁷ «Η Π.Ε.Ε.Α., για τη μόρφωση των νέων», *Νέα Γενιά, Όργανο του Κ.Σ. της ΕΠΟΝ*, τ. 32, 6/7/1944, σ. 2.

⁴³⁸ *Τα αετόπουλα*, Ελεύθερη Ελλάδα, 1944, σ. 44.

⁴³⁹ Ο. π.

⁴⁴⁰ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.01.011.00279, «Ημερολόγιο δράσης ΕΠΟΝ Πελοποννήσου».

⁴⁴¹ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.01.011.00280, «Ημερολόγιο δράσης ΕΠΟΝ Πελοποννήσου/Ηλείας».

⁴⁴² ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.01.011.00273, «Εκθεση Συμβουλίου ΕΠΟΝ περιοχής Πελοποννήσου 23/2/1943-23/2/1944».

⁴⁴³ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.01.011.00285, «Ημερολόγιο κινητοποιήσεων-ημερολόγιο δράσης».

στη Λάλα Ηλείας⁴⁴⁴ και στους Γαργαλιάνους⁴⁴⁵. Επιπλέον, πολλά δημιουργήθηκαν στη Στερεά (Επαρχία Λιβαδειάς, Θήβας)⁴⁴⁶, πενήντα (50) στη Θεσσαλία (Αγιά, Λεχώγια)⁴⁴⁷ καθώς επίσης στην Καστοριά, στα Γρεβενά, στη Χρούπιστα (η σημερινή κωμόπολη Άργος Ορεστικό στην Περιφερειακή Ενότητα Καστοριάς), στα Χάσια και στις ορεινές περιοχές της Πίνδου⁴⁴⁸.

Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών Ε.Λ.Α.Σ

Μέσα στην πολεμική συγκυρία η στελέχωση του Ε.Λ.Α.Σ από εκπαιδευμένους αξιωματικούς κρίθηκε ως ζήτημα επιτακτικής σημασίας. Έτσι, την 1^η Αυγούστου 1943 σε ένα χωριό στις πλαγιές της Πίνδου, στο Περούλι, δημιουργήθηκε η Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών του ΕΛΑΣ⁴⁴⁹ και άρχισαν τα μαθήματα της 1^{ης} σειράς⁴⁵⁰ που αποτελείτο από 138 δόκιμους⁴⁵¹. Διοικητής της Σχολής ανέλαβε ο επιτελάρχης του Γ.Σ. Πετρουλάκης, διευθυντής σπουδών ο Ταγματάρχης Σ. Αρέθας και εκπαιδευτές οι μόνιμοι ανθυπολοχαγοί πεζικού Γ. Τσικαρδώνης, Α. Γρυμπογιάννης, Ε. Σκαμπαρίνας, Μ. Δολγίρας, Β. Παπαδημητρίου, οι έφεδροι ανθυπολοχαγοί Κ. Νασούκας, Κ. Καρκούζας, ο υπολοχαγός Α. Παπαγεωργίου και ο ανθυπολοχαγός Γ. Βασιλός⁴⁵². Καπετάνιος ορίστηκε ο Α. Παπαγεωργίου και πολιτικός καθοδηγητής ο δάσκαλος Σεραφείμ Στρατίκης.⁴⁵³ Οι μαθητές διέμεναν σε σπίτια κατά ομάδες και χρησιμοποιούσαν πολυγραφημένες σημειώσεις. Τα μαθήματα αφορούσαν την τακτική, τη διοίκηση και τη χρήση όπλων ευθυτενούς και καμπύλης τροχιάς. Ωστόσο, λόγω των δύσκολων συνθηκών και των εχθρικών επιδρομών, της έλλειψης χρόνου και μέσων η διδασκαλία υπήρξε περιορισμένη⁴⁵⁴. Έτσι, για τους όλμους και τα πολυβόλα ελάχιστα διδάχτηκαν, ενώ οι ασκήσεις μάχης αφορούσαν κυρίως τις κατά ομάδες και κατά διμοιριών, ενώ διεξήχθη μόνο μία κατά λόχους⁴⁵⁵. Επιπλέον, η τοπογραφία δεν μελετήθηκε

⁴⁴⁴ Ο. π.

⁴⁴⁵ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.01.011.00280, «Ημερολόγιο δράσης ΕΠΟΝ Πελοποννήσου/Μεσσηνίας».

⁴⁴⁶ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, «Απόφαση 2^{ης} Συνδιάσκεψης ΕΠΟΝ Στερεάς»..., ό. π.

⁴⁴⁷ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ.004.01.006.00232, «Εκθεση δράσης ΕΠΟΝ Θεσσαλίας».

⁴⁴⁸ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ.004.01.010.00232, «Σχολεία, παιδικό κίνημα, Οργάνωση ΕΠΟΝ Δυτικής Μακεδονίας».

⁴⁴⁹ «Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης 1940-1945», Αθήνα, Αυλός, 1979, τ. 2, σσ. 845-848.

⁴⁵⁰ Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών Ε.Λ.Α.Σ, Ελεύθερη Ελλάδα, 1944, σ. 3.

⁴⁵¹ Ο.π.

⁴⁵² Ε. Σταυράκη, Φ. Κρικζώνης, *Άγραφα: Οδοιπορικό στο χρόνο και ο ιστορικός Δήμος Ρεντίνας*, Αθήνα, Ιδιωτική, 2008, σσ. 170-176.

⁴⁵³ Σύμφωνα με τους όρους οργάνωσης της ιεραρχίας, η διοίκηση ασκούσαν από τριμελή επιτροπή, όπου ο πρώτος εκπροσωπούσε το λαϊκό στοιχείο και αποκαλούνταν «καπετάνιος», ο δεύτερος ήταν ο στρατιωτικός διοικητής του τμήματος και ο τρίτος ο αντιπρόσωπος του ΕΑΜ, ο πολιτικός επίτροπος.

⁴⁵⁴ Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών Ε.Λ.Α.Σ..., ό. π. σ. 3.

⁴⁵⁵ Ο.π.

ενδεδειγμένα⁴⁵⁶ και από τα πολιτικά μαθήματα πραγματοποιήθηκαν μόνο δύο διαλέξεις⁴⁵⁷ με κύριο θέμα το κράτος, ως θεσμός και πως «προσδιορίζονται» στις αστικές κοινωνίες⁴⁵⁸. Στις 30 Σεπτεμβρίου ολοκληρώθηκε η εκπαίδευση και στις 3 Οκτωβρίου πραγματοποιήθηκε η ορκωμοσία⁴⁵⁹ παρουσία, μεταξύ άλλων, του Άρη Βελουχιώτη, του Στρατηγού Σ. Σαράφη, του Μητροπολίτη Κοζάνης Ιωακείμ⁴⁶⁰ και του βρετανού αντιπροσώπου της συμμαχικής αποστολής Κρις Γουντχάουζ⁴⁶¹.

Στις 4 Οκτωβρίου 1943 άρχισαν τα μαθήματα της Δεύτερης Σειράς στα λουτρά Σμοκόβου. Στρατιωτικός Διοικητής ανέλαβε ο Ι. Παπαθανασίου διαδεχόμενος το Συνταγματάρχη Δ. Καραγιάννη και το στρατηγό Δ. Οπούντιο με τη συνδρομή του καπετάνιου Δ. Αστέρη. Η κατάρτιση υπήρξε πιο συστηματική, ενώ δόθηκε μία σειρά από διαλέξεις στα πλαίσια του μαθήματος της νεοελληνικής ιστορίας εστιάζοντας στα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο σύγχρονος Έλληνας⁴⁶². Ορισμένα μαθήματα πραγματοποιήθηκαν σε μεγάλο ξενοδοχείο της περιοχής, όπου η Σχολή στεγάσθηκε για κάποιες μέρες, ωστόσο, εξαιτίας των μετακινήσεων για τη διεξαγωγή των πολεμικών επιχειρήσεων, τα θεωρητικά μαθήματα γίνονταν σε σχολεία, εκκλησίες ή σπίτια, στις περιοχές που κατέλυαν⁴⁶³. Οι εξετάσεις πραγματοποιήθηκαν στα τέλη Φεβρουαρίου 1944 ενώπιον επιτροπής αποτελούμενη από τους Ι. Παπαθανασίου, Δ. Αστέρη και Κ. Παπαγεωργίου. Από τους 246 υποψηφίους πέτυχαν οι 239. Η τελετή ορκωμοσίας έλαβε χώρα στη Δυτική Φραγκίστα Ευρυτανίας⁴⁶⁴.

Στις 6 Μαρτίου 1944 στη Ρεντίνα Καρδίτσας⁴⁶⁵ άρχισε τις εργασίες της η Τρίτη Σειρά σε συνθήκες διαφορετικές, καθώς είχε, ήδη, διαμορφωθεί ένα τμήμα «Ελευθέρης Ελλάδας» υπό τη δικαιοδοσία της Π.Ε.Ε.Α.⁴⁶⁶ με τον ΕΛΑΣ να μετατρέπεται σε τακτικό στρατό⁴⁶⁷. Διευθυντής Σπουδών αναλαμβάνει ο Συνταγματάρχης Γκικόπουλος που είχε

⁴⁵⁶ Ο. π.

⁴⁵⁷ Ο. π.

⁴⁵⁸ Αρχείο ΕΑΜ Καρδίτσας Παλαμά (ΕΛΙΑ), φ. 2.

⁴⁵⁹ «Οι νέοι αξιωματικοί του ΕΛΑΣ», *Ελευθέρη Ελλάδα, Όργανο της Κ. Ε. του Ε.Α.Μ.*, φ. 32, 1/12/1943, σ. 1.

⁴⁶⁰ Χ. Γιαννακόπουλος, *Και διηγώντας τα μην κλαις – αναμνήσεις ενός ανθυπολοχαγού του ΕΛΑΣ*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1994, σσ. 52-57.

⁴⁶¹ Ν. Πάικος, «Οι πρώτοι αξιωματικοί του ΕΛΑΣ» στο *Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1994, τ. 5, σσ. 2004-2008.

⁴⁶² *Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών Ε.Λ.Α.Σ...*, ό. π., σ. 5

⁴⁶³ Αρχείο ΕΑΜ Καρδίτσας Παλαμά (ΕΛΙΑ), φ. 2.

⁴⁶⁴ *Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών Ε.Λ.Α.Σ...*, ό. π., σ. 8.

⁴⁶⁵ Δ. Μάλλιος, Μουσείο Εθνικής Αντίστασης στη Ρεντίνα, *Ριζοσπάστης*, 1/11/2002

⁴⁶⁶ «Η Α' Σύνοδος του Εθνικού Συμβουλίου», *Λαϊκή Πάλη*, φ. 4, 1/6/1944, σ. 2.

⁴⁶⁷ «Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών Ε.Λ.Α.Σ...», ό. π., σ. 6.

αποφοιτήσει από τη Σχολή Πολέμου και καπετάνιος ο Φ. Χριστούλιας⁴⁶⁸, ενώ η εκπαίδευση συστηματοποιείται και γίνεται πιο πολύπλευρη. Η τεχνική κατάρτιση αφορούσε όλα τα όπλα του Πεζικού και από πρακτικής εξάσκησης πραγματοποιήθηκαν αφ' ενός, ασκήσεις μάχης Λόχου και Τάγματος, αφ' ετέρου, εκείνες που έλαβαν χώρα σε κατοικημένες περιοχές ή σε δάση καθώς και ασκήσεις ανταρτοπόλεμου. Αυξήθηκαν τα μαθήματα τοπογραφίας, πολυβόλων, όλμων και καταστροφών. Τα πολιτικά μαθήματα ενισχύθηκαν και εστίασαν σε ποικίλα θέματα όπως η πολιτική της 4^{ης} Αυγούστου, ο Έλληνο-Ιταλικός πόλεμος, η κατοχή υπό των Δυνάμεων του Άξονα, η δημιουργία του Ε.Α.Μ., η εξέλιξη του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα και η στάση των κομμάτων και των οργανώσεων μέχρι την συγκρότηση της Π.Ε.Ε.Α.⁴⁶⁹ Τα μαθήματα παρακολούθησαν για πρώτη φορά και δύο γυναίκες⁴⁷⁰, η Τιτίκα Τσάντζιου, δασκάλα από το χωριό Βλάστη και η Λίζα Θεοδωρίδου, τελειόφοιτη του γυμνασίου Κοζάνης. Αξιοσημείωτη υπήρξε η εκπολιτιστική δράση και ψυχαγωγία καθώς ανέβηκαν θεατρικές παραστάσεις⁴⁷¹, και πραγματοποιήθηκαν διαλέξεις, όπου μεταξύ άλλων, προβάλλονταν ο ρόλος και η θέση της γυναίκας στην κοινωνία⁴⁷². Οι εξετάσεις διενεργήθηκαν στις 9-11 Ιουνίου και από τους 295 υποψηφίους πέτυχαν οι 289. Στα μέσα αυτής της περιόδου λειτούργησε και η Γβ Σειρά⁴⁷³ απαρτιζόμενη από 40 Μωραΐτες και Αθηναίους μαθητές⁴⁷⁴ οι οποίοι αποφοίτησαν στις 25 Αυγούστου 1944.

Η Τέταρτη και τελευταία Σειρά άρχισε τα μαθήματα την 1^η Ιουλίου 1944 στη Ρεντίνα, ωστόσο, υπό το βάρος των εξελίξεων, ολοκληρώθηκαν νωρίτερα. Στο πρόγραμμα της εξετάστηκαν οι διάφορες φάσεις του επιθετικού και αμυντικού αγώνα που μπορούσε να τελέσει μία διμοιρία σε κατοικημένο οικισμό⁴⁷⁵, ενισχύθηκαν τα μαθήματα όλμων, πολυβόλων και τοπογραφίας. Επιπλέον, εξετάστηκαν αναλυτικά η νεοελληνική πολιτική ιστορία και τα σύγχρονα προβλήματα που χρήζουν επίλυση, όπως το εθνικό, το πολιτειακό, το αγροτικό, το εκπαιδευτικό κ.α.⁴⁷⁶ Τα μαθήματα ξεκινούσαν στις 6.00 το πρωί και τελείωναν στις 7.00 το βράδυ με ένα διάλειμμα 5 ωρών. Για τη ψυχαγωγία των μαθητών⁴⁷⁷, τα μέλη του καλλιτεχνικού θιάσου, ανέβαζαν παραστάσεις, ενώ διοργανώνονταν και αγώνες

⁴⁶⁸ Γ. Χουλιάρης (Περικλής), *Ο δρόμος είναι άσωτος*, Αθήνα, Οιδώνας, 2006, σσ. 98-100.

⁴⁶⁹ Αρχείο ΕΑΜ Καρδίτσας Παλαμά (ΕΛΙΑ), φ. 2.

⁴⁷⁰ «Οι γυναίκες στο βουνό», *Αυγή*, 30/5/2013, σ. 5.

⁴⁷¹ Ε. Σταυράκη, Φ. Κρικζώνης, *Άγραφα: Οδοιπορικό στο χρόνο...*, ό.π., σσ. 166-170.

⁴⁷² *Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών Ε.Λ.Α.Σ...*, ό.π., σ. 12.

⁴⁷³ Ο.π.

⁴⁷⁴ Γ. Βούλτεψης, *Συναγωνιστής Ακέλας*, ό.π., σ. 149.

⁴⁷⁵ Ο.π.

⁴⁷⁶ Αρχείο ΕΑΜ Καρδίτσας Παλαμά (ΕΛΙΑ), φ. 2.

⁴⁷⁷ *Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών Ε.Λ.Α.Σ...*, ό.π.

βόλειμπολ με ομάδες από μαθητές και αξιωματικούς⁴⁷⁸. Οι εξετάσεις διεξήχθησαν στα τέλη Σεπτεμβρίου 1944 ενώ στην εκδήλωση αποφοίτησης, που έγινε αμέσως μετά την απελευθέρωση, παρέστησαν οι υπουργοί της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας, Θ. Τσάτσος, Γ. Ζέβγος και Πασ. Κατσώτας⁴⁷⁹.

Σχολές μαθητείας του Ε.Λ.Α.Ν.

Η ιδιαίτερη αποστολή που έπρεπε να επιτελέσει ο ΕΛΑΝ⁴⁸⁰ απαιτούσε προσωπικό άρτια καταρτισμένο και εκπαιδευμένο, κάτι που δεν ήταν απόλυτα εφικτό, κυρίως μετά το καλοκαίρι του 1944, με την κλιμάκωση των πολεμικών επιχειρήσεων και τη ραγδαία αύξηση των εθελοντών⁴⁸¹, οι οποίοι στην πλειοψηφία τους δεν προέρχονταν από τους κόλπους του ναυτικού. Μέσα σε αυτό το κλίμα οι Μοίρες προχώρησαν στη σύσταση σχολών μαθητείας, με πρώτες εκείνες της Μακεδονίας και του Πηλίου⁴⁸². Αντικείμενο των σχολών αυτών υπήρξε η εκπαίδευση σε ειδικότητες σηματορών, επισκευαστών μηχανών, δυτών και οπλουργών⁴⁸³ και δίδασκαν κυρίως εμπειροτέχνες και ελάχιστοι αξιωματικοί και υπαξιωματικοί του Εμπορικού και Βασιλικού Ναυτικού. Οι σχολές αυτές λειτούργησαν μέχρι την αποστράτευση του ΕΛΑΝ το Φεβρουάριο του 1945⁴⁸⁴.

⁴⁷⁸ *Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών Ε.Λ.Α.Σ...*, ό. π., σ. 13.

⁴⁷⁹ Γ. Βούλτεψης, *Συναγωνιστής Ακέλας*, Αθήνα, Γλάρος, 1983, σ. 153.

⁴⁸⁰ Οι δυνάμεις του ΕΛΑΝ αρχικά ήταν διάσπαρτες και αντιμετώπιζαν πολλές δυσκολίες στην επικοινωνία τους με τη κεντρική διοίκηση, γι' αυτό η Π.Ε.Ε.Α. ανέλαβε την ανασυγκρότησή του διατάσσοντας την ίδρυση Ναυτικής Υπηρεσίας παρά τη Γραμματεία των Στρατιωτικών, που προχώρησε στη δημιουργία 6Μοιρών και 2 ανεξάρτητων.

⁴⁸¹ Δ. Παπαδόπουλος, «Ε.Λ.Α.Ν. Ελληνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Ναυτικό 1943-1945», *Πολεμικές Σελίδες*, 8-9/2017, σσ. 20-35.

⁴⁸² Ό.π., σ. 31.

⁴⁸³ Ό.π.

⁴⁸⁴ Π. Κόκκας, «Την 7.20 χθες υπεγράφη η συμφωνία μεταξύ της κυβέρνησης και του ΕΑΜ», *Ελευθερία*, 13/2/1945, φ. 137, σ. 1.

Κεφάλαιο 3

ΤΟ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΗΣ ΛΑΣΠΗΣ-ΤΑ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑ ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ ΚΑΙ ΣΧΟΛΕΣ ΜΑΘΗΤΕΙΑΣ

Στις 20 Ιουλίου 1944, στο χωριό Λάσπη Ευρυτανίας [το 1951 μετονομάστηκε σε Άγιο Νικόλαο], έξω από το Καρπενήσι, διεξήχθη Παιδαγωγικό Συνέδριο, το πρώτο οργανωτικό συνέδριο του ενιαίου εκπαιδευτικού κλάδου, μετά τη διάλυση των οργανώσεων από τη μεταξική δικτατορία και με θέμα τον ρόλο των εκπαιδευτικών στη Αντίσταση και την εκπαιδευτική ανασυγκρότηση της Ελεύθερης Ελλάδας⁴⁸⁵. Έλαβαν μέρος αντιπρόσωποι που είχαν εκλεγεί από τους Συλλόγους Δημοδιδασκάλων⁴⁸⁶, αντιπρόσωποι της Γραμματείας της Παιδείας της ΠΕΕΑ, του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ, του Εργατικού ΕΑΜ, των Δημοσίων Υπαλλήλων Στερεάς, όλων των εθνικοαπελευθερωτικών οργανώσεων⁴⁸⁷ καθώς και πλήθος παιδαγωγών, όπως της Ρόζας Ιμβριώτη, του Κώστα Σωτηρίου και του Μιχάλη Παπαμαύρου⁴⁸⁸. Μικρότερα συνέδρια είχαν πραγματοποιηθεί νωρίτερα⁴⁸⁹, αλλά και αργότερα, όπως στα Τρίκαλα, στη Καρδίτσα, στη Βέροια, στη Θεσσαλονίκη⁴⁹⁰, στην Κοζάνη, στην Ήπειρο, στη Μαντίνεια⁴⁹¹, στη Θήβα⁴⁹², στην Πιερία⁴⁹³ και στον Έβρο⁴⁹⁴.

Βασικό αντικείμενο της Συνδιάσκεψης στη Λάσπη υπήρξε η Οργάνωση των κεντρικών υπηρεσιών του υπουργείου Παιδείας και η Διοίκηση της Παιδείας⁴⁹⁵, ενώ εξετάστηκαν και επιμέρους ζητήματα όπως το περιεχόμενο, οι σκοποί και οι κατευθύνσεις της Παιδείας⁴⁹⁶, η Λαϊκή Διαφώτιση, τα σχολικά κτίρια και η θέση του διδακτικού

⁴⁸⁵ Στ' άρματα, στ' άρματα..., ό. π., σ. 110.

⁴⁸⁶ Αφορούσε τους Συλλόγους Ευρυτανίας, Φθιώτιδας, Παρνασσίδας, Λοκρίδας, Ναυπακτίας, Μεσολογγίου, Αγρινίου, Τρικάλων, Καρδίτσας, Λάρισας, Μαγνησίας και Ελασσόνας, ενώ λόγω των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων, δεν κατόρθωσαν να παρευρεθούν οι αντιπρόσωποι της Ηπείρου και της Δυτικής Μακεδονίας.

⁴⁸⁷ Κ. Σακελλαρίου, *Η παιδεία στην...*, ό. π., σ. 39.

⁴⁸⁸ Κ. Πίπας, «Η Πανελλαδική Συνδιάσκεψη των Εκπαιδευτικών στη Λάσπη Ευρυτανίας», *Επιθεώρηση Τέχνης*, τ. 87-88, 1962, 3-4/1962, σ. 408.

⁴⁸⁹ «Συνέδριο δασκάλων», *Νέος Αγωνιστής*, *Όργανο του Συμβουλίου της ΕΠΟΝ Νομού Μαγνησίας*, φ. 2, 16/1/1944, σ. 2.

⁴⁹⁰ Γ. Κατσαντώνης, *Οι δάσκαλοι στους αγώνες για ψωμί, παιδεία, ελευθερία*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1981, σελ. 131.

⁴⁹¹ «Το Εκπαιδευτικό Συνέδριο Μαντίνειας», *Πρωτοπόρα Νιάτα*, *Όργανο του Συμβουλίου Νομού Αρκαδίας της ΕΠΟΝ*, φ. 7, 16/9/1944, σ. 2.

⁴⁹² «Σχολεία και μόρφωση», *Φωνή των Νέων*, *Όργανο Συμβουλίου περιοχής ΕΠΟΝ Στερεάς Ελλάδας*, φ. 2, 28/10/1944, σ. 2.

⁴⁹³ «Απ' τη δράση της τοπικής αυτοδιοίκησης», *Λαϊκή Αυτοδιοίκηση*, *Δεκαήμερο Όργανο της Τοπικής Αυτοδιοίκησης Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας*, φ. 1, 10/10/1944, σ. 1.

⁴⁹⁴ Γ. Γκαγκούλιας, «Από τα συνέδρια των εκπαιδευτικών του νομού Έβρου», *Εκπαιδευτικά Νέα*, φ. 2, 12/1944, σ. 1.

⁴⁹⁵ *Ιστορία της Αντίστασης*, Αθήνα, Αυλός, 1979, σ. 1498.

⁴⁹⁶ Ο. π.

προσωπικού⁴⁹⁷. Επιπλέον, ελήφθησαν αποφάσεις για την επαναλειτουργία των σχολείων⁴⁹⁸, την καταπολέμηση του αναλφαβητισμού⁴⁹⁹, τη συγκρότηση σχολών Αναλφάβητων, ακόμη και για ενήλικες, προκειμένου να τους βοηθήσει να ενταχθούν στην παραγωγική και κοινωνική ζωή καθώς και για τη δημιουργία λαϊκών βιβλιοθηκών και αναγνωστηρίων⁵⁰⁰. Αναφορικά με το πρόβλημα της σχολικής διαρροής, που σημειωτέον ήταν πολύ υψηλή, αποφασίστηκε να συστηματοποιηθεί ο αγώνας για την υποχρεωτική εκπαίδευση, εξασφαλίζοντας στα παιδιά τις απαιτούμενες υποδομές και μέσα⁵⁰¹. Έτσι, δόθηκε εντολή στους δασκάλους και στις τοπικές σχολικές επιτροπές⁵⁰² να προχωρήσουν στην ίδρυση παιδικών σταθμών⁵⁰³ και κέντρων ψυχαγωγίας⁵⁰⁴, θεατρικών ομάδων⁵⁰⁵, στη διαφώτιση των γονιών⁵⁰⁶, στη διανομή μαθητικών συσσιτίων⁵⁰⁷ και στην παροχή ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης⁵⁰⁸. Ένα άλλο ζήτημα που απασχόλησε το Συνέδριο ήταν και η συνδικαλιστική οργάνωση των δασκάλων,⁵⁰⁹ γι αυτό και όρισαν προσωρινή διοικητική επιτροπή που θα μεριμνούσε για την επανασύσταση της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας⁵¹⁰, όταν το επέτρεπαν οι συνθήκες. Αποφασίστηκε, επίσης, ομόφωνα η εκκαθάριση του κλάδου από τα αντιδραστικά στοιχεία⁵¹¹ και η απομάκρυνση όσων δεν στάθηκαν στο ύψος των περιστάσεων. Πιο συγκεκριμένα, προτάθηκε να αφαιρεθεί το δικαίωμα της διδασκαλίας από εκείνους τους εκπαιδευτικούς (δάσκαλους και καθηγητές), οι οποίοι, αποδεδειγμένα, ανέπτυξαν αντεθνική δράση, συνεργαζόμενοι με τους κατακτητές ή με τους ντόπιους συνεργάτες τους. Επιπλέον, προτάθηκε και η επαναφορά των εκπαιδευτικών⁵¹², που είχαν διωχθεί για τα πολιτικά τους φρονήματα, αφού η ΠΕΕΑ με την υπ' αριθμ. 45 πράξη της⁵¹³ κατήργησε το «ιδιώνυμο» του

⁴⁹⁷ Κ. Πίπας, «Η Πανελλαδική Συνδιάσκεψη των Εκπαιδευτικών...», ό. π. σ. 409.

⁴⁹⁸ *Αρχείο της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (Π.Ε.Ε.Α.), Πρακτικά Συνεδριάσεων, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1990, σ. 115.*

⁴⁹⁹ *Στ' άρματα, στ' άρματα...*, ό. π., σ. 111.

⁵⁰⁰ «Να οργανώσουμε τη νέα ζωή», *Νέα Γενιά, Όργανο του Κ.Σ. της ΕΠΟΝ*, φ. 37, 28/9/1944, σ. 1.

⁵⁰¹ «Για τη σωτηρία του παιδιού», *Νεανική Φωνή, Όργανο του Συμβουλίου περιοχής Ανατολική Μακεδονία και Θράκης της ΕΠΟΝ*, φ. 1, 1/6/1944, σ. 1.

⁵⁰² «Κάτω απ' το μάτι της αλήθειας», *Λεύτερα Νειάτα, Όργανο του Συμβουλίου της περιοχής Μακεδονίας της ΕΠΟΝ*, φ. 22, 30/8/1944, σ. 1.

⁵⁰³ «Η ΠΕΕΑ για τη μόρφωση των νέων», *Νέα Γενιά...*, ό. π., φ. 32, 6/7/1944, σ. 1.

⁵⁰⁴ Ο. π.

⁵⁰⁵ Μ. Δημάκη-Ζώρα, «Συνέχειες και ρήξεις στην εξέλιξη του θεάτρου για ανήλικους θεατές στην Ελλάδα», στο: Κ. Δημάδης (επιμ.), *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014): οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία*, Αθήνα, Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, 2015, τ. 4^ο, σσ. 373-386.

⁵⁰⁶ Ο. π.

⁵⁰⁷ «Συσσίτιο θέλουμε», *Νεανική Φωνή...*, φ. 9, 26/11/1944, σ. 2.

⁵⁰⁸ Ο. π.

⁵⁰⁹ *Ιστορία της Αντίστασης...*, ό. π., σ. 1499.

⁵¹⁰ «Η προοπτική των αγώνων μας», *Διδασκαλικό Βήμα*, φ. 1, 1/12/1944, σ. 1.

⁵¹¹ *Ιστορία της Αντίστασης...*, ό. π., σ. 1501.

⁵¹² Ο. π.

⁵¹³ «Πράξη 45, Κατάργηση του ιδιώνυμου», *Αρχείο Εθνικής Αντίστασης, Ελεύθερη Ελλάδα*, φ. 16, 5/8/1944, σ. 94.

Ελ. Βενιζέλου⁵¹⁴ και κάθε άλλο μέτρο, που περιόριζε τις ατομικές και συνδικαλιστικές ελευθερίες⁵¹⁵.

Η Διοίκηση και η Οργάνωση της Παιδείας

Η θεσμική οργάνωση της εκπαιδευτικής διαδικασίας είχε επιχειρηθεί ήδη από το 1942 με τον «Κώδικα Ποσειδώνα»⁵¹⁶, ο οποίος αποτέλεσε και το πρώτο κείμενο οργάνωσης της αυτοδιοίκησης στην Ελεύθερη Ελλάδα, για να συστηματοποιηθεί με τη Πράξη 44 της ΠΕΕΑ με τη σύσταση του Οργανισμού Γραμματείας και Παιδείας⁵¹⁷ που προέβλεπε πλήρη αυτοδιοίκηση⁵¹⁸ και αποκέντρωση⁵¹⁹. Σύμφωνα με αυτή, η Κεντρική Υπηρεσία θα αποτελείτο από το γραφείο του Γραμματέα, όπου υπάγονταν η Υπηρεσία για τα Θρησκευματα και τις Αρχαιότητες και τέσσερις Υπηρεσίες, μία για κάθε βαθμό εκπαίδευσης⁵²⁰ (προσχολική, πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια, ανώτερη). Αυτές ήταν υπεύθυνες για την οργάνωση, εποπτεία, έλεγχο και καθοδήγηση των δομών της κάθε βαθμίδας⁵²¹. Ο Γραμματέας καθόριζε τις αρμοδιότητες και τον τρόπο λειτουργίας των υπηρεσιών και διόριζε το προσωπικό της Γραμματείας, το οποίο αποτελούνταν από έναν Προϊστάμενο για κάθε Υπηρεσία και τους βοηθούς του, όλους εκπαιδευτικοί⁵²². Καθήκον του κάθε Προϊστάμενου αποτελούσε η εύρυθμη λειτουργία της Υπηρεσίας του καθοδηγώντας τους υφισταμένους του με πνεύμα συναδελφικότητας. Επιπλέον, συμμετείχε ως εισηγητής στα υπηρεσιακά συμβούλια της αρμοδιότητάς του και εκτελούσε τα καθήκοντα που του ανέθεταν, αναλαμβάνοντας πρωτοβουλίες για την καλύτερη διεκπεραίωσή τους, όπου το έκρινε σκόπιμο⁵²³.

⁵¹⁴ Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974, όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1995, σσ. 397-398.

⁵¹⁵ Σ. Μπουζάκης, *Νεοελληνική εκπαίδευση...*, ό. π., σ. 92.

⁵¹⁶ Χ. Καλατζής, «Ιδεολογική επιτομή της Εθνικής Αντίστασης», *Επιθεώρηση Τέχνης...*, ό. π., σ. 372.

⁵¹⁷ *Αρχείο της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (Π.Ε.Ε.Α.), Πρακτικά Συνεδριάσεων*, ό. π., σ. 130.

⁵¹⁸ «Το ευρύτατο αναδημιουργικό λαοκρατικό έργο της ΠΕΕΑ», *Ελεύθερη Ελλάδα...*, ό. π., φ. 58, 16/9/1944, σ. 1. Μεταξύ άλλων αναφέρεται: «... Κάθε κοινότητα, δήμος, επαρχία και νομός διοικούνταν από συμβούλια συνεπικουρούμενα από λαϊκές επιτροπές (σχολική, εκκλησιαστική...)... Η αυτοδιοίκηση ασχολήθηκε με την ίδρυση ή την εξασφάλιση λειτουργίας σχολείων και μονάδων περίθαλψης, μικρών νοσοκομείων και φαρμακείων... Οι δάσκαλοι και οι ιατροί πληρώνονταν από την Αυτοδιοίκηση...»

⁵¹⁹ *Εκπαιδευτική – Μεταρρύθμιση, ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ – ΚΡΙΣΕΙΣ – ΑΠΟΨΕΙΣ, 1956 – 1965. Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας Π. Ε. Ε. Α...* ό. π., σ. 36.

⁵²⁰ «Πράξη 44, Οργανισμός Γραμματείας, Παιδείας και Θρησκευμάτων, άρθρο 1», ό. π., σ. 96.

⁵²¹ Ο. π.

⁵²² «Πράξη 44, Οργανισμός Γραμματείας, Παιδείας και Θρησκευμάτων, άρθρο 2», ό. π., σ. 97.

⁵²³ Ο. π.

Η Περιφερειακή Υπηρεσία της Γραμματείας⁵²⁴ απαρτιζόταν από επιθεωρητές πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, οι οποίοι, όπως και το διδακτικό προσωπικό των σχολικών μονάδων⁵²⁵, διορίζονταν από τον Γραμματέα. Στο τέλος κάθε τριμήνου ο Γραμματέας συγκαλούσε Συνέλευση⁵²⁶, στην οποία συνέρχονταν όλοι οι υπάλληλοι της Κεντρικής Υπηρεσίας της Γραμματείας και θα γινόταν συζήτηση και αποτίμηση του έργου στο διάστημα που πέρασε και διατυπώνονταν προτάσεις για τη βελτίωση του⁵²⁷. Ο χρόνος έναρξης και ο τρόπος λειτουργίας της συνέλευσης καθορίζονταν από τον Γραμματέα, ο οποίος και *ex officio* θα προΐστατο. Σε περίπτωση, όμως, απουσίας του θα εκλεγόταν ως αντικαταστάτης του ένας από τους υπαλλήλους⁵²⁸.

Η Γραμματεία Παιδείας προχώρησε στη συγκρότηση Γνωμοδοτικού Συμβουλίου⁵²⁹, το οποίο επεξεργαζόταν τα σχέδια των Πράξεων και Αποφάσεων, που κατάρτιζαν οι αρμόδιες Υπηρεσίες της Γραμματείας, και κατέθετε προτάσεις για τα εποπτικά μέσα και τα οργανωτικά ζητήματα της παιδείας. Τη θέση του Προέδρου του Γνωμοδοτικού Συμβουλίου κατείχε ο Γραμματέας Παιδείας, ενώ του Αντιπροέδρου καταλάμβανε, δι' εκλογής, ένα από τα μέλη του Συμβουλίου, που αποτελούνταν από τους προϊσταμένους των υπηρεσιών και του γραφείου του Γραμματέα, τρεις εκπροσώπους των εκπαιδευτικών λειτουργών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, και από έναν εκπρόσωπο καθηγητή των ανώτερων σχολών. Σε περίπτωση που το Γνωμοδοτικό Συμβούλιο συζητούσε θέματα που άπτονταν των αρμοδιοτήτων άλλων Γραμματειών, παρίστατο και ο καθ' ύλην προϊστάμενός τους. Το Συμβούλιο καθόριζε επίσης τις τοποθετήσεις και μεταθέσεις του προσωπικού της περιφερειακής Υπηρεσίας και της Γραμματείας και των εκπαιδευτικών, οι οποίες επικυρώνονταν από τα Πρωτοβάθμια ή και τα Δευτεροβάθμια Εποπτικά Συμβούλια, τα οποία ήταν υπεύθυνα για την διοίκηση και καθοδήγηση των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων⁵³⁰. Στα Πρωτοβάθμια⁵³¹ μετείχαν ο Επιθεωρητής, τρεις αιρετοί δάσκαλοι, ανακλητοί με ορισμένη θητεία, ένα μέλος της Σχολικής Επιτροπής και εκπρόσωποι της τοπικής αυτοδιοίκησης, ενώ στα δευτεροβάθμια

⁵²⁴ Π.Ε.Ε.Α., «Απονομή των αρμοδιοτήτων της Π.Ε.Ε.Α. σε Γραμματείες και ανάθεση της Διεύθυνσης των Γραμματειών στα μέλη της Επιτροπής», *Δελτίο Πράξεων και Αποφάσεων*, φ. 6, 20/4/1944, σ. 1.

⁵²⁵ «Πράξη 44, Οργανισμός Γραμματείας, Παιδείας και Θρησκευμάτων, άρθρο 5», *Αρχείο Εθνικής Αντίστασης...*, ό. π.

⁵²⁶ Ο. π.

⁵²⁷ Ο. π.

⁵²⁸ «Πράξη 44, Οργανισμός Γραμματείας, Παιδείας και Θρησκευμάτων, άρθρο 6», *Αρχείο Εθνικής Αντίστασης...*, ό. π.

⁵²⁹ «Πράξη 44, Οργανισμός Γραμματείας, Παιδείας και Θρησκευμάτων, άρθρο 7», *Αρχείο Εθνικής Αντίστασης...*, ό. π.

⁵³⁰ *Ιστορία της Αντίστασης...*, ό. π., σ. 1502.

⁵³¹ Χ. Σακελαρίου, *Η παιδεία στην Αντίσταση*, Αθήνα, Φιλιππότη, 1984, σσ. 100-104.

Εποπτικά Συμβούλια⁵³² συμμετείχαν στη Διοικητική Επιτροπή ο αντιπρόσωπος της Παιδείας, εκλεγμένος καθ' υπόδειξη του Κλάδου⁵³³, δύο αιρετοί της Δημοτικής και Μέσης Εκπαίδευσης και αντιπρόσωποι των τοπικών οργανώσεων. Οι αποφάσεις τους ήταν τελεσίδικες⁵³⁴, εκτός από εκείνες που αφορούσαν απολύσεις και οι οποίες θα επικυρώνονταν, θα τροποποιούνταν ή θα ακυρώνονταν από τη Γραμματεία Παιδείας⁵³⁵. Για την καταγραφή της κατάστασης στην οποία βρίσκονταν τα σχολεία και την επαναλειτουργία τους, η Γραμματεία προχώρησε στο διορισμό προσωρινών επιθεωρητών στις ελεύθερες περιοχές, οι οποίοι συμμετείχαν στην Αντίσταση και είχαν μετεκπαιδευτεί στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Μεταξύ άλλων ανέλαβαν υπηρεσία ο Κ. Καραπατάκης στα Γρεβενά, ο Στέργιος Ζυγουράκης στα Τρίκαλα, ο Χ. Παπαζήσης στη Μαγνησία, ο Χριστόφορος Κωσταδήμας στο Ζαγόρι, ο Κ. Λουκόπουλος στην Κατερίνη, ο Αναστάσιος Τσικάρης στην Έδεσσα και ο Ηλίας Θεοδώρου στη Λέσβο⁵³⁶. Στο πλαίσιο της ισότητας των δύο φύλων, για πρώτη φορά στα χρονικά του θεσμού του Επιθεωρητή, εξελέγη γυναίκα, η Ειρήνη Λαλαγιάννη- Στρατίκη στην περιφέρεια Στυλίδας-Πελασγίας στη Φθιώτιδα⁵³⁷.

Η ανασύσταση της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας

Ένα από τα θέματα που απασχόλησε τους συνέδρους κατά τη διεξαγωγή της Συνδιάσκεψης της Λάσπης ήταν η οργανωμένη συλλογική δράση των εκπαιδευτικών⁵³⁸ και η ανασύσταση της Ομοσπονδίας, η οποία όπως και οι λοιπές συνδικαλιστικές οργανώσεις είχαν απαγορευτεί διά νόμου από το δικτατορικό καθεστώς του Μεταξά. Ωστόσο, οι εκπαιδευτικοί, παρά την έλλειψη θεσμικού πλαισίου, συμμετείχαν σε ευρύτερα σχήματα⁵³⁹ πέραν των κλαδικών τους οργανώσεων⁵⁴⁰, δραστηριοποιούμενοι συνεχώς για τη συλλογική αντιμετώπιση των προβλημάτων της παιδείας. Για το σκοπό αυτό πραγματοποιήθηκε στο χωριό Παπαδιά (Τέρνοβο) Ευρυτανίας, στα τέλη του 1942, έκτακτη συνέλευση του Κλάδου, που πήρε

⁵³² Γ. Κατσαντώνης, *Εκπαιδευτικοί και Εθνική Αντίσταση*, Αθήνα, Καρανάση, 1984, σσ. 42-43.

⁵³³ Σ. Φίλος, *Το χρονικό ενός θεσμού*, Αθήνα, Βιβλία για όλους, 1984, σ. 103.

⁵³⁴ *Ιστορία της Αντίστασης...*, ό. π., σ. 1502.

⁵³⁵ Ο. π.

⁵³⁶ Ο Αναστάσιος Τσικάρης και ο Ηλίας Θεοδώρου ήταν επιτυγχόντες του διαγωνισμού για την πλήρωση θέσεων Επιθεωρητού, που διεξήχθη το 1932, οι οποίοι, όμως, είχαν αποκλειστεί εξαιτίας των πολιτικών τους φρονημάτων.

⁵³⁷ Μ. Σβώλου, «Η γυναίκα στη λαοκρατία», *Νέα Ελλάδα, Μηνιαία Έκδοση «Ελεύθερης Ελλάδας»*, φ. 9, 8/1944, σ. 3.

⁵³⁸ *Ιστορία της Αντίστασης...*, ό. π., σ. 1500.

⁵³⁹ Οι εκπαιδευτικοί προχώρησαν στην ίδρυση Κεντρικής Πανυπαλληλικής Επιτροπής (ΚΠΕ) από κοινού με τους Δημοσίους Υπαλλήλους, η οποία μέχρι την άνοιξη του 1943, αποτελούσε τη μόνη και ενιαία οργάνωση, η οποία διοργάνωσε μια σειρά από κινητοποιήσεις, για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης, τη ματαίωση της πολιτικής επιστράτευσης, της διανομής συσσιτίων κ.ά.

⁵⁴⁰ Π. Ρούσος, *Η μεγάλη πενταετία 194-1944*, Αθήνα, Αθηνά, 1988, σ. 128.

απόφαση να ανασυστήσει τη Δ.Ο.Ε. Στη συνέλευση αυτή προήδρευσε ο συνδικαλιστής δάσκαλος Σεραφεΐμ Στρατίκης. Παράλληλα, η συνέλευση έστειλε σύνδεσμο στην Αθήνα και εκεί σε παράνομη συνέλευση, εκλέχθηκε προσωρινό αγωνιστικό συμβούλιο αποτελούμενο από τον Βασίλη Παπά (στέλεχος του ΕΑΜ, αργότερα εξορίστηκε και πέθανε στην εξορία), τον Παναγή Δημητράτο (εκτελέστηκε στις φυλακές Χατζηκώστα, κατόπιν εντολής του δωσίλογου Υπουργού Εσωτερικών Α. Ταβουλάρη, τον Απρίλιο του 1944), τον Κώστα Παπανικολάου, τον Βαγγέλη Νικολάου και τον Θεόδωρο Βανιώτη (αποτέλεσε τον σύνδεσμο με την Πανυπαλληλική Επιτροπή). Όσον αφορά στο απελευθερωμένο ορεινό τμήμα, οι δάσκαλοι αποτέλεσαν το βασικό μοχλό στην ανάδειξη και θεμελίωση των νέων πολιτικο-οικονομικών θεσμών και λειτουργιών⁵⁴¹ αφού συμμετείχαν και πρωτοστατούσαν μαζικά.⁵⁴² Επιπλέον, δεδομένης της πολεμικής συγκυρίας, τα αιτήματά τους δεν περιορίζονταν μόνο σε ό,τι αφορούσε τον κλάδο τους αλλά εστίαζαν στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα⁵⁴³ και στην εκπαιδευτική αναγέννηση της χώρας⁵⁴⁴ που θα επακολούθουσε της απελευθέρωσης.

Εφ' όσον η παιδεία θεωρήθηκε ενιαία⁵⁴⁵ και οι λειτουργοί της, δάσκαλοι και καθηγητές ισότιμοι⁵⁴⁶, θεωρήθηκε σκόπιμο να συγκροτηθεί ένα ενιαίο συλλογικό όργανο⁵⁴⁷ που θα περιελάμβανε στους κόλπους του τους εκπαιδευτικούς κάθε βαθμίδας⁵⁴⁸, από τις απελευθερωμένες και μη περιοχές, για την επεξεργασία και διεκπεραίωση όλων των αιτημάτων⁵⁴⁹. Η σύσταση μικτών συλλόγων (δασκάλων- καθηγητών)⁵⁵⁰ θα γίνονταν κατά τμήματα⁵⁵¹, όπου εκτός από τις συγκεντρώσεις των «τμημάτων» θα συγκαλούνταν και γενικές συνελεύσεις⁵⁵². Το κριτήριο, το οποίο θα καθόριζε σε ποια περιφέρεια ανήκε ο κάθε

⁵⁴¹ Γ. Ζεύγος, ΠΕΕΑ, «Η πρώτη λαικοδημοκρατική κυβέρνηση», *Κομep, Θεωρητικό Όργανο της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε.*, τ. 4, 1/4/1945, σ. 163.

⁵⁴² Π. Μουτούλας, *Ωρίων - Γιάννης Μιχαλόπουλος*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1999, σ. 85.

⁵⁴³ «Η προοπτική των αγώνων μας», *Διδασκαλικό Βήμα Όργανο της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας*, φ. 1, 1/12/1944, σ. 1.

⁵⁴⁴ Ο. π.

⁵⁴⁵ *Εκπαιδευτική - Μεταρρύθμιση, ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ - ΚΡΙΣΕΙΣ - ΑΠΟΨΕΙΣ, 1956 - 1965. Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας Π. Ε. Ε. Α...* ό. π., σ. 38.

⁵⁴⁶ Ο. π., σ. 40.

⁵⁴⁷ *Ιστορία της Αντίστασης...*, ό. π., σ. 1502.

⁵⁴⁸ Ο. π.

⁵⁴⁹ Ο. π.

⁵⁵⁰ Τα σχήματα αυτά όμως δεν εξελίχθηκαν όπως αρχικά φιλοδοξούσαν, καθώς η αλλαγή του πολιτικού σκηνικού μετά τα Δεκεμβριανά καθόρισε το νέο σκηνικό.

⁵⁵¹ Κ. Περαϊός, «Οι εκπαιδευτικοί στην Εθνική Αντίσταση», *Επιθεώρηση Τέχνης...*, ό. π., τ. 87-88, 3-4/1962, σ. 443.

⁵⁵² «Όλοι στα σωματεία μας», *Το Σάλπισμα, Όργανο του Συμβουλίου του Νομού Ηλείας της ΕΠΟΝ*, φ. 11, 11/10/1944, σ. 1.

σύλλογος, ήταν η σύνδεση με το οδικό δίκτυο⁵⁵³, ενώ θα έπρεπε να αποφευχθεί η σύσταση ολιγομελών Συλλόγων⁵⁵⁴ και στις κατεχόμενες περιοχές θα έπρεπε να δημιουργούνται οργανώσεις κατά σχολείο και κλαδικές επιτροπές⁵⁵⁵. Ταυτόχρονα θεωρήθηκε απαραίτητο, για την απρόσκοπτη λειτουργία των συλλόγων της ίδιας γεωγραφικής περιοχής, να συνδέονται οργανωτικά μεταξύ τους μέσω ενός τριμελούς γραφείου⁵⁵⁶, που θα αναλάμβανε τον συντονισμό της δράσης τους.

Το σχέδιό τους για τη Διοίκηση της Ομοσπονδίας περιελάμβανε την εκλογή αντιπροσώπων από τη Γενική Συνέλευση⁵⁵⁷ ή καθ' υπόδειξη από τους συλλόγους της κάθε περιοχής, οι οποίοι θα αποτελούσαν την Ολομέλεια του Διοικητικού Συμβουλίου⁵⁵⁸ και η οποία θα συνεδρίαζε 3-4 φορές το χρόνο⁵⁵⁹. Αυτή, επίσης, από τα μέλη της, θα όριζε την 5μελή ή 7μελή Εκτελεστική Επιτροπή, που θα συνέρχονταν κάθε δύο μήνες⁵⁶⁰ και θα είχε ένα μόνιμο 3μελές ή 5μελές Γραφείο που θα αναλάμβανε τη διευθέτηση όλων των υποθέσεων που προέκυπταν σε καθημερινή βάση⁵⁶¹. Θεωρήθηκε εφικτή η συγκρότηση ολομέλειας⁵⁶² από τα Δ.Σ. αντιπροσώπων των περιοχών της Ανατολικής και Δυτικής Στερεάς, της Θεσσαλίας, της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας, της Ηπείρου, της Πελοποννήσου, της Εύβοιας- Αττικής, της Αθήνας και του Πειραιά⁵⁶³. Επιπλέον, το παλιό προσωρινό Δ.Σ. στην ευθύνη του οποίου βρισκόταν η οργάνωση των προαναφερθεισών περιοχών, έπρεπε να συμπεριλάβει στη σύνθεσή του τρεις δασκάλους, τους οποίους θα υποδείκνυε η Συνδιάσκεψη και έναν καθηγητή, που θα όριζε η επιτροπή εκπαιδευτικών της Ευρυτανίας⁵⁶⁴.

Κάποια επιμέρους ζητήματα, που τέθηκαν ήταν η επανέκδοση του *Διδασκαλικού Βήματος*⁵⁶⁵ και η οικονομική ενίσχυση⁵⁶⁶ της Ομοσπονδίας, με τη συνδρομή των μελών να

⁵⁵³ «Εκπαιδευτική κίνηση», *Νεανική Φωνή, Όργανο του γραφείου Ανατ. Μακεδονίας- Θράκης της ΕΠΟΝ*, φ. 8, 19/11/1944, σ. 2.

⁵⁵⁴ «Συνοχή και πειθαρχία», *Δασκαλικό Βήμα, Όργανο των Δασκαλικών Συμφερόντων*, φ. 4, 10/6/1943, σ. 1.

⁵⁵⁵ Γ. Γκαγκούλιας, «Από τα συνέδρια των εκπαιδευτικών του νομού Έβρου», *Εκπαιδευτικά, Νέα Μηνιαίο Όργανο των Εκπαιδευτικών Νομού Έβρου*, φ. 2, 12/1944, σ. 1.

⁵⁵⁶ «Εκλογή τριμελούς προεδρείου του συλλόγου του νομού», *Εκπαιδευτικά Νέα...*, ό. π., σ. 2.

⁵⁵⁷ Ο. π.

⁵⁵⁸ «Το Παλλεσβιακό Δασκαλικό Συνέδριο», *Αντιφασίστας, Όργανο του Κ. Σ. του Νομού Λέσβου της ΕΠΟΝ*, φ. 2, 11/11/1944, σ. 1.

⁵⁵⁹ Ο. π.

⁵⁶⁰ *Ιστορία της Αντίστασης...*, ό. π.

⁵⁶¹ Ο. π.

⁵⁶² «Οργάνωση των συλλόγων και της Ομοσπονδίας», Απόφαση 4^η, εδάφιο 7,

⁵⁶³ Ο. π., εδάφιο 8.

⁵⁶⁴ Ο. π.

⁵⁶⁵ *Ιστορία της Αντίστασης...*, ό. π., σ. 1502.

⁵⁶⁶ Ο. π.

ορίζεται σε 30 δραχμές ετησίως. Από το ποσό αυτό τα 2/3 θα χορηγούνταν στη Διδασκαλική Ομοσπονδία και το 1/3 στον Περιφερειακό Σύλλογο⁵⁶⁷. Επιπλέον, αποφασίστηκε η προσχώρησή της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας στην Κεντρική Πανυπαλληλική Επιτροπή (ΚΠΕ) και αργότερα στη Συνομοσπονδία Δημοσίων Υπαλλήλων (ΣΔΕ)⁵⁶⁸ καθώς επίσης και η συμπόρευσή της με τις οργανώσεις των εργατών⁵⁶⁹ για τη δημιουργία μικτού δημοσιουπαλληλικού οργάνου σε κάθε περιφέρεια⁵⁷⁰, που θα ήταν υπεύθυνο για τις κινητοποιήσεις των εκπαιδευτικών αναφορικά με την αναπροσαρμογή των μισθών τους, την χορήγηση τροφίμων⁵⁷¹, ειδών υπόδησης, ενδυμασίας⁵⁷² κ. α.

Τα Αναγνωστικά

Η περίοδος της Κατοχής αποτέλεσε κορυφαία στιγμή⁵⁷³ για τους προοδευτικούς μεταρρυθμιστές παιδαγωγούς, καθώς τους δόθηκε η ευκαιρία, μέσω του νέου θεσμικού πλαισίου και των δυνατοτήτων, που δημιουργήθηκαν στην *Ελεύθερη Ελλάδα*⁵⁷⁴, να οργανώσουν και να θέσουν τις βάσεις για τη λειτουργία ενός νέου εκπαιδευτικού συστήματος. Η πραγματικότητα, που είχε δημιουργηθεί στο οικονομικό-κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο, σε συνδυασμό με την εκπολιτιστική και καλλιτεχνική δραστηριότητα⁵⁷⁵ και τη μεταστροφή, που είχε προηγηθεί στο πλέγμα αξιών και ιδεολογικών αρχών τροφοδότησε την εκπαίδευση και κινητοποίησε μαζικά τους πληθυσμούς μίας, κατά το πλείστον, καθυστερημένης αγροτικής κοινωνίας, συμβάλλοντας και οικοδομώντας νέους μαζικούς φορείς κοινωνικής έκφρασης και αποκαθιστώντας ένα σχολικό δίκτυο σχεδόν ανύπαρκτο.

Υπό αυτές τις συνθήκες, η αναπροσαρμογή της διδακτέας ύλης, η συγγραφή και η έκδοση νέων Αναγνωστικών⁵⁷⁶, που θα ανταποκρίνονταν στις απαιτήσεις του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα⁵⁷⁷, προέβλεπε επιτακτικά. Αρχικά, προτάθηκε να αντικατασταθούν άμεσα τα σχολικά βιβλία της μεταξικής δικτατορίας, το περιεχόμενό των

⁵⁶⁷ «Οργάνωση των συλλόγων και της Ομοσπονδίας»..., ό. π., εδάφιο 10.

⁵⁶⁸ «Συνοχή και πειθαρχία», *Δασκαλικό Βήμα*..., ό. π.

⁵⁶⁹ «Πρωτοπόροι στον αγώνα», *Δασκαλικό Βήμα*..., ό. π.

⁵⁷⁰ Ο. π.

⁵⁷¹ *Αρχείο της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (Π.Ε.Ε.Α.), Πρακτικά Συνεδριάσεων*, ό. π., σ. 135.

⁵⁷² «Αλληλεγγύη», *Δασκαλικό Βήμα*..., φ. 1, 10/10/1944, σ. 1.

⁵⁷³ *Αρχείο της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (Π.Ε.Ε.Α.), Πρακτικά Συνεδριάσεων*, ό. π., σσ. 156-157.

⁵⁷⁴ Χ. Σακελλαρίου, *Η παιδική λογοτεχνία στην αντίσταση*, Σύγχρονη εποχή, Αθήνα 1983, σ. 56.

⁵⁷⁵ «Η τέχνη στην υπηρεσία της εθνικής αντίστασης», *Αρχείο Εθνικής Αντίστασης*..., ό. π., σ. 51.

⁵⁷⁶ *Ιστορία της Αντίστασης*..., ό. π., σ. 1501.

⁵⁷⁷ Ο. π.

οποίων διαπνεόταν από φασιστικά πρότυπα⁵⁷⁸ και περιείχαν αναχρονιστικές παιδαγωγικές αρχές και μεθόδους διδασκαλίας⁵⁷⁹, με παλιότερα συνεπικουρούμενα από το εγχειρίδιο του Γιάννη Ζέβγου⁵⁸⁰ «Σύντομη μελέτη της νεοελληνικής ιστορίας». Ωστόσο, για την οριστική επίλυση του προβλήματος ανατέθηκε στη Ρ. Ιμβριώτη⁵⁸¹ και στο Μ. Παπαμαύρο⁵⁸² η σύνταξη δύο νέων Αναγνωστικών⁵⁸³: «Τα αετόπουλα» για την Γ' και Δ' τάξη και η «Ελεύθερη Ελλάδα» για την Ε' και Στ'. Για τις μικρές τάξεις, θα τύπωναν το αλφαβητάρι της Β' τάξης του 1932 – 1934, που είχε συγγράψει επιτροπή εκπαιδευτικών (Δ. Δεληπέτρος, Δ. Δούκα και Ρ. Ιμβριώτη). Τα νέα *Αναγνωστικά* ήταν γραμμένα στη δημοτική γλώσσα, ωστόσο, περιείχαν εκφράσεις ιδιωματικές (χαρακτηριστικές των αγροτικών περιοχών της Ελεύθερης Ελλάδας), όπως και λέξεις που λόγω των συνθηκών έγιναν γνωστές (τηλεβόας, μπλόκο, γερμανοτσολιάς, σύνδεσμος, μηχανοκίνητα κ. α.) και λέξεις που είχαν ληφθεί από την καθομιλούμενη (τσοπάνης, μπενζίνα, γριά-βάβω, τοπωνύμια στη λαϊκή διάλεκτο κ.ά.)⁵⁸⁴.

Αυτά τα Αναγνωστικά αποτελούσαν εγχειρίδια μιας παιδοκεντρικής διδασκαλίας, χωρίς ηθικοπλαστικές ιστορίες⁵⁸⁵ αλλά με σημείο αναφοράς τις βιωματικές εμπειρίες των παιδιών⁵⁸⁶, τα οποία με την ενεργό συμμετοχή τους ζούσαν και έγραφαν την ιστορία⁵⁸⁷ του τόπου. Προέβαλαν τον παιδικό ηρωισμό και το αίσθημα της αυτοθυσίας ως αυθόρμητες και υπέρτατες αξίες⁵⁸⁸. Ταυτόχρονα, προσπαθούσαν να αναδείξουν τους νέους θεσμικούς ρόλους που οικοδομούνταν και τη θέση, αφ' ενός, της γυναίκας ως ενεργού πολιτικού υποκειμένου, αφ' ετέρου του παιδιού- πολίτη⁵⁸⁹, το οποίο συμμετείχε στα όργανα της τοπικής αυτοδιοίκησης και στο ευρύτερο διοικητικό και στρατιωτικό πλέγμα.

Το αναγνωστικό «Τα αετόπουλα» αποτελείτο από δύο θεματικές ενότητες. Η πρώτη αφορούσε τους εθνικούς αγώνες⁵⁹⁰ και η δεύτερη τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας⁵⁹¹ και της κοινωνικής ζωής⁵⁹². Στην πρώτη υπήρχε εκτενής αναφορά στις

⁵⁷⁸ Χ. Σακελλαρίου, *Η παιδική λογοτεχνία στην αντίσταση*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1983, σ. 56.

⁵⁷⁹ Ο. π.

⁵⁸⁰ *Κείμενα της Εθνικής Αντίστασης...*, ό. π., τ. 2ος, σσ. 414-415.

⁵⁸¹ «Τα Αετόπουλα», *Διδακταλικό Βήμα...*, φ. 1, 1/12/1944, σ. 2.

⁵⁸² Ρ. Ιμβριώτη, «Λαϊκή Παιδεία...», ό. π.

⁵⁸³ *Αρχείο της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (Π.Ε.Ε.Α.), Πρακτικά Συνεδριάσεων*, ό. π. σ. 125.

⁵⁸⁴ Βλ. ενδεικτικά: *Τα αετόπουλα: αναγνωστικό της Γ' και Δ' τάξης*, ό. π., σσ. 26-27.

⁵⁸⁵ Χ. Σακελλαρίου, *Η παιδική λογοτεχνία στην αντίσταση...*, ό. π., σ. 60.

⁵⁸⁶ Γ. Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου 1946-1949*, Α', Βιβλιόραμα, Αθήνα 2000, σ. 544.

⁵⁸⁷ Χ. Σακελλαρίου, *Κ. Σωτηρίου*, Αθήνα, Κίνητρο, 1991, σ. 90.

⁵⁸⁸ Ο. Βαρών- Βασάρ, *Η ενηλικίωση μιας γενιάς. Νέοι και νέες στην Κατοχή και στην Αντίσταση*, Αθήνα, Εστία, 2009, σ. 68.

⁵⁸⁹ Η. Rohrs, *Το κίνημα της προοδευτικής εκπαίδευσης*, μτφ. Κ. Δεληκώστας - Σ. Μπουζάκης, Θεσσαλονίκη, Κυριακίδης, 1990, σ. 51.

⁵⁹⁰ *Τα αετόπουλα: αναγνωστικό της Γ' και Δ' τάξης*, ΠΕΕΑ, Ελεύθερη Ελλάδα 1944, σ. η.

⁵⁹¹ Ρ. Ιμβριώτη, «Δύο αναγνωστικά της Αντιστασιακής Παιδείας...», ό. π., σ. 472.

⁵⁹² *Τα αετόπουλα: αναγνωστικό της Γ' και Δ' τάξης*, ό. π., σσ. 81-123.

«περιπέτειες» της κατοχικής Ελλάδας και στη συμβολή του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ στην Αντίσταση, προβάλλοντας τα πολεμικά τους κατορθώματα και την κοινωνική τους προσφορά (διανομή συσσιτίων, προστασία της σοδειάς του αγροτικού πληθυσμού από τους κατακτητές, άνοιγμα των σχολείων)⁵⁹³ με τη συμπαράσταση του λαού και τη συμμετοχή του κλήρου⁵⁹⁴. Άλλα θεματολογικά μοτίβα που κυριάρχησαν ήταν το ιδεολόγημα της φυλής και της συνέχειας της⁵⁹⁵ από την αρχαιότητα μέχρι τότε⁵⁹⁶, και το αντιστασιακό πνεύμα, όπως αυτό εκδηλώθηκε από την εποχή της Τουρκοκρατίας μέχρι της εποχής της αντίστασης κατά του φασισμού. Στη δεύτερη ενότητα υπήρχαν θέματα από την καθημερινότητα, όπως αφηγήσεις για τη ζωή στο χωριό και την αγροτική⁵⁹⁷, κυρίως, ενασχόληση των ανθρώπων⁵⁹⁸, για τις γιορτές και τα κάλαντα καθώς επίσης και εικόνες από την εξοχή⁵⁹⁹ και από τις τέσσερις εποχές του χρόνου⁶⁰⁰, εστιάζοντας στα δένδρα, στις πεταλούδες και στις μέλισσες. Περιλαμβάνονταν, επίσης, ο Εθνικός Ύμνος, ποιήματα του Κ. Παλαμά, του Κ. Κρυστάλλη, του Ι. Πολέμη, του Γ. Κοτζιούλα και του Α. Πούσκιν. Διακρίνονταν για την έντονα συναισθηματική τους φόρτιση και ήταν δοσμένα με «έναν τόνο νοσταλγίας» καθώς στις δύσκολες ώρες του πολέμου οι σκηνές ανεμελιάς αποτελούσαν απλά ένα όνειρο⁶⁰¹, που μόνο μέσω του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα και την προσήλωση στις αρχές και τις αξίες που όριζε, θα μπορούσαν να καταστούν πραγματικότητα.

Η συγγραφή του αναγνωστικού «*Ελεύθερη Ελλάδα*» έγινε σε συνεργασία με τους εκπαιδευτικούς Γ. Μυρισιώτη, και Χ. Σακελλαρίου και περιείχε 50 κείμενα, 31 πεζά και 19 ποιήματα. Επιχειρήθηκε η διασύνδεση του παρόντος με το παρελθόν, παρουσιάζοντας τους αγώνες, που πρωταγωνίστησε το ελληνικό έθνος⁶⁰², εστιάζοντας, όμως, στα σύγχρονά, σε αυτούς γεγονότα. Αποσκοπούσαν, αφ' ενός, στην ενίσχυση του πατριωτικού φρονήματος και στην αποκάλυψη της αυτοθυσίας των αγωνιστών⁶⁰³, αφ' ετέρου, στην έκθεση των επιτευγμάτων των τότε θεσμών, που εφαρμόζονταν στην απελευθερωμένη ζώνη της χώρας, αλλά και στις ακρότητες⁶⁰⁴ που προέβαιναν οι δυνάμεις Κατοχής και οι συνεργάτες τους. Αν

⁵⁹³ Ο. π., σ. 48.

⁵⁹⁴ Ο. π., σ. 58.

⁵⁹⁵ Π. Λεκατσά, «Το ποίημά της», *Ελεύθερη Ελλάδα, Αναγνωστικό Ε' και Στ'*, ΠΕΕΑ, σσ. 47-49.

⁵⁹⁶ Γ. Βελουδής, «Η Ελληνική Λογοτεχνία στην Αντίσταση (1940-1944)», *Διαβάζω*, φ. 58, 12/1982, σσ. 29-30.

⁵⁹⁷ Ο. π., σ. 95. Η Ελλάδα 1936-1944, Πρακτικά Διεθνούς Ιστορικού Συμποσίου, Αθήνα 1989, σ. 520.

⁵⁹⁸ Ο. π., σ. 91.

⁵⁹⁹ *Τα αετόπουλα: αναγνωστικό της Γ' και Δ' τάξης*, ό. π., σ. 90.

⁶⁰⁰ Ο. π., σ. 123.

⁶⁰¹ Χ. Σακελλαρίου, *Η παιδική λογοτεχνία στην αντίσταση*, ό. π., σ. 59.

⁶⁰² «Το Εθνικό μας Πρόβλημα και το ΚΚΕ», *ΚΟΜΕΠ*, Αθήνα, φ. 4, 1943, σ. 12.

⁶⁰³ Ο. π., σ. 66.

⁶⁰⁴ Α. Δελμούζος, *Παιδεία και κόμμα*, Αθήνα, εκδ. Αλικιώτης, 1947, σσ. 101-111.

και κατηγορήθηκαν δριμύτατα⁶⁰⁵ ως προπαγανδιστικά κείμενα και παρά τις όποιες ατέλειες τα διέκρινε (περιορισμένη εικονογράφηση, τυπογραφικά λάθη), λόγω της έλλειψης χρόνου [ολοκληρώθηκαν σε ενάμισι μήνα]⁶⁰⁶ αποτέλεσαν κομβικό σημείο για την υλοποίηση του εγχειρήματος για την αναμόρφωση της Παιδείας, σηματοδοτώντας τη ρήξη με το προϋπάρχον εκπαιδευτικό σύστημα και αποτελώντας, ταυτόχρονα, μια ιδιότυπη εφαρμογή και εξέλιξη των αρχών του Σχολείου Εργασίας.

Τα Παιδαγωγικά Φροντιστήρια

Μετά τη συγκρότηση της ΠΕΕΑ η διαδικασία για την ανασυγκρότηση των εκπαιδευτικών θεσμών⁶⁰⁷ είχε συνεχιστεί με πιο έντονο ρυθμό, όμως, λόγω της έλλειψης διδακτικού προσωπικού⁶⁰⁸, η εκπαίδευση νέων δασκάλων αναδείχτηκε σε ζήτημα μείζονος σημασίας. Για να αντιμετωπισθεί αποφασίστηκε από τη Γραμματεία Παιδείας⁶⁰⁹ η ταχύρρυθμη λειτουργία δύο Παιδαγωγικών Φροντιστηρίων στην Ελεύθερη Ελλάδα⁶¹⁰, το ένα στο Καρπενήσι και το άλλο στην Τύρνα (Ελάτη) της Θεσσαλίας. Στόχος τους ήταν η εκπαίδευση νέων προσωρινών δασκάλων, τελειόφοιτων Γυμνασίων και άλλων πτυχιούχων χωρίς παιδαγωγική κατάρτιση, προκειμένου να στελεχώσουν τα σχολεία⁶¹¹ και οι οποίοι επιθυμούσαν να διορισθούν στα διδακτήρια της *Ελεύθερης Ελλάδας*⁶¹². Και τα δύο Παιδαγωγικά Φροντιστήρια πλαισιώθηκαν από πεπειραμένους δασκάλους και καθηγητές, ενώ περιστασιακά δίδαξαν και πανεπιστημιακοί καθηγητές. Οι σπουδαστές στεγάστηκαν σε διάφορα σπίτια, ενώ τα έξοδα διαβίωσής τους καλύπτονταν από την Επιμελητεία του Αντάρτη (ΕΤΑ) και από τον ΕΛΑΣ⁶¹³.

Σε κάθε Παιδαγωγικό Φροντιστήριο προβλεπόταν η εγγραφή 40-50 σπουδαστών, οι οποίοι θα επιλέγονταν με αξιολογικά κριτήρια από τις τοπικές οργανώσεις⁶¹⁴, αριθμός,

⁶⁰⁵ Ρ. Ιμβριώτη, «Δύο αναγνωστικά της Αντίστασης», *Επιθεώρηση Τέχνης...*, ό. π. σ. 472.

⁶⁰⁶ Ο. π.

⁶⁰⁷ Ρ. Ιμβριώτη, «Η λαϊκή παιδεία στην Ελεύθερη Ελλάδα», *Αυγή*, 26/9/1965, σ. 1.

⁶⁰⁸ «Παιδαγωγικά Φροντιστήρια», *Ριζοσπάστης, Όργανο της Κ.Ε. του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος, ανατύπωση «Οδηγητή», οργάνου Κ.Ο.Π Στερεάς, Κ.Κ.Ε.*, φ. 104, 21/6/1944, σ. 2.

⁶⁰⁹ ΠΕΕΑ (1944), «Απόφαση για την ίδρυση Παιδαγωγικών Φροντιστηρίων», *Δελτίο Πράξεων της ΠΕΕΑ*, 30/7/1944.

⁶¹⁰ *Αρχείο της ΠΕΕΑ. Πρακτικά Συνεδριάσεων...*, ό. π., σσ. 115, 128.

⁶¹¹ Ρ. Ιμβριώτη, «Το έργο της ΠΕΕΑ. Τα Παιδαγωγικά Φροντιστήρια», *Ρήγας, Όργανο της Επιτροπής περιοχής Θεσσαλίας του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ)*, φ. 55, 19/9/1944, σ. 2.

⁶¹² Χ. Χαρίτος, «Το παιδαγωγικό Φροντιστήριο της Τύρνας», *Τρικαλινά*, Τρίκαλα, 1984, τ. 4, σσ. 103-106.

⁶¹³ Ο. π., σ. 108.

⁶¹⁴ Δ. Πάλλας, «Αναμνήσεις από μια συνεργασία με τον Κώστα Σωτηρίου στην Ελεύθερη Ελλάδα», Στο: Χ. Μπαμπούνης (Επιμ.), *Κώστας Δ. Σωτηρίου (1889-1966), Η ζωή και το έργο του*, Παράρτημα Πρακτικών Δ' Επιστημονικής Συνάντησης Ν. Α. Αττικής (30-11, 1-2-3/12/1989), Καλύβια, Επιμορφωτικός Σύλλογος Καλλυβίων, 1993, τ. Β', σσ. 759-762.

ωστόσο, ο οποίος ξεπεράστηκε κατά πολύ, αφού από της Τύρνας αποφοίτησαν 107 σπουδαστές και από του Καρπενησίου 80⁶¹⁵. Επιπλέον, ορίστηκε το πλαίσιο διοίκησης και στελέχωσής τους με εκπαιδευτικό προσωπικό αποτελούμενο από έναν παιδαγωγό, ο οποίος τελούσε χρέη προϊστάμενου, και από 3-4 φιλόλογους, καθηγητές και δασκάλους⁶¹⁶. Ωστόσο, για την ομαλή διεξαγωγή των μαθημάτων και όποτε παρίστατο ανάγκη, μπορούσαν να συνδράμουν εκπαιδευτικοί και άλλοι ειδικοί επιστήμονες, κατόπιν προσκλήσεώς τους από τον προϊστάμενο του Φροντιστηρίου. Η περίοδος λειτουργίας τους ορίστηκε από τις 5 Ιουλίου έως τις 10 Σεπτεμβρίου 1944 και αφορούσε τη φοίτηση δασκάλων «1ου βαθμού»⁶¹⁷. Η παιδαγωγική μέθοδος, που υιοθετήθηκε, συμβάδιζε με τις αρχές του σχολείου εργασίας και της διαθεματικότητας⁶¹⁸ και η μέθοδος διδασκαλίας, που εφαρμόστηκε, ήταν αυτή του προβληματισμού και της συζήτησης⁶¹⁹.

Συνδιευθυντές του Παιδαγωγικού Φροντιστηρίου Καρπενησίου ορίστηκαν οι διακεκριμένοι παιδαγωγοί Κ. Σωτηρίου⁶²⁰ και Μ. Παπαμαύρος⁶²¹, δύο χαρισματικές φυσιογνωμίες με ανώτερη μόρφωση. Ο Κ. Σωτηρίου, ο οποίος είχε ολοκληρώσει τις μεταπτυχιακές σπουδές του στη Ζυρίχη και τη Γενεύη και είχε διατελέσει Διευθυντής Δημοτικής Εκπαίδευσης στο προπολεμικό ελληνικό υπουργείο Παιδείας, ανέλαβε τη διδασκαλία της Ψυχολογίας του Αναπτυσσόμενου Ανθρώπου και της Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Ο Μιχ. Παπαμαύρος, πρώην διευθυντής στη Σχολή Διδασκάλων Λαμίας και στη Μαράσλειο Διδακτική Σχολή, παρέδωσε μαθήματα Γενικής Παιδαγωγικής και Γενικής Διδακτικής. Τα μαθήματα που, επιπλέον, διδάχθηκαν ήταν Νεοελληνική Λογοτεχνία και Αισθητική από τον Αλέκο Παπαγεωργίου (με το ψευδώνυμο Τόμπρος), Ελληνική Ιστορία από τον φιλόλογο Τάσο Βαφειάδη (Μακεδονίτης) και Πολιτική Οικονομία και Φιλοσοφία από τον μαθηματικό-οικονομολόγο Νίκο Μπρούζο (Λύρης). Επιπλέον, ο καθηγητής Φυσικής Μήτσος Βαΐτσος, δίδαξε Φυσικές Επιστήμες⁶²², ο αρχαιολόγος Δ. Πάλλας⁶²³, Βυζαντινή Τέχνη και ο Κώστας Παπανικολάου⁶²⁴, συνδικαλιστής δάσκαλος και προεδρεύων

⁶¹⁵ Αρχείο της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης, *Πρακτικά Συνεδριάσεων...*, ό. π., σ. 115.

⁶¹⁶ *Κείμενα της Εθνικής Αντίστασης...*, 2ος τόμος, ό. π., σ. 173.

⁶¹⁷ Ο. π.

⁶¹⁸ Ν. Μούστος, *Αναμνήσεις από τα χρόνια της Κατοχής, της Εθνικής Αντίστασης και του Εμφυλίου*, Θεσσαλονίκη, Μαϊάνδρος, 1996, σσ. 117-119.

⁶¹⁹ Γ. Μυρσιώτης, «Τα Παιδαγωγικά Φροντιστήρια», *Διδακταλικό Βήμα, Όργανο της Διδακταλικής Ομοσπονδίας*, φ. 1, 1/12/1944, σ. 2.

⁶²⁰ Μ. Παπαμαύρος, «Η Παιδεία στην ελεύθερη Ελλάδα τον καιρό της κατοχής», *Επιθεώρηση Τέχνης*, τ. 87-88, Μάρτιος-Απρίλιος 1962, σσ. 404-406.

⁶²¹ Ο. π., σ. 407.

⁶²² *Ιστορία της Αντίστασης...*, ό. π., σ. 1491.

⁶²³ Δ. Πάλλας, «Αναμνήσεις από μια συνεργασία με τον Κώστα Σωτηρίου...», ό. π., σ. 46.

⁶²⁴ *Ιστορία της Αντίστασης...*, ό. π., σ. 1492.

στο Συνέδριο της Λάσπης, Αρχές τήρησης των Βιβλίων του Σχολείου. Για ένα διάστημα δίδαξε και ο καθηγητής Γεωλογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Κ. Γεωργαλάς⁶²⁵, ενώ υπεύθυνος για τις Πρακτικές Ασκήσεις των σπουδαστών ορίστηκε ο δάσκαλος Γιώργος Μυρσιώτης, πτυχιούχος της Ανώτατης Σχολής Πολιτικών Επιστημών, συνδικαλιστής και γνωστός ποιητής⁶²⁶, ο οποίος δίδαξε και Ειδική Διδακτική των επιμέρους μαθημάτων και η Τερψιχόρη Γουβέλα⁶²⁷, η οποία δίδαξε Οικιακή Οικονομία και Οργάνωση της εξωσχολικής ζωής.

Τα μαθήματα και οι πρακτικές ασκήσεις διεξήχθησαν στην αίθουσα του Δημοτικού Σχολείου Καρπενησίου⁶²⁸, ωστόσο, τον Αύγουστο του 1944 και κατά τη διάρκεια των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων των Γερμανών στην Ευρυτανία⁶²⁹, το Φροντιστήριο μετακινήθηκε στο Τροβάτο και στεγάστηκε στην εκκλησία του χωριού⁶³⁰. Η διδακτέα ύλη ήταν οργανωμένη σε συγκεντρωτικές ενότητες και η μέθοδος διδασκαλίας που ακολουθήθηκε ήταν εκείνη του προβληματισμού και της συζήτησης και συμβάδιζε με τις αρχές του «Σχολείου Εργασίας».

Το Φροντιστήριο της Τύρνας στη Θεσσαλία είχε ξεκινήσει πρόχειρα τη λειτουργία του, ήδη από το Σεπτέμβριο του 1943, σταμάτησε όμως, τον Νοέμβριο του ίδιου χρόνου εξαιτίας των γερμανικών επιδρομών⁶³¹ και επαναλειτούργησε υπό την επίβλεψη της παιδαγωγού και συγγραφέως Ρόζας Ιμβριώτη⁶³² τον Ιούνιο του 1944. Τα μαθήματα που διδάχθηκαν ήταν Εκπαιδευτική Πολιτική, Νεοελληνική Κοινωνική και Πολιτική Ιστορία⁶³³, Νεοελληνική Λογοτεχνία, Παιδαγωγική και Ψυχολογία⁶³⁴, Πολιτική Οικονομία, Ζωγραφική, Φωνητική, Μουσική και μαθήματα Υγιεινής. Επιπλέον, Γενική και Ειδική Διδακτική, Διοίκηση της Εκπαίδευσης και Επαγγελματικό Προσανατολισμό. Τα θεωρητικά μαθήματα διεξάγονταν τις πρωινές ώρες στο μονοτάξιο Δημοτικό Σχολείο της περιοχής⁶³⁵, στο οποίο δημιουργήθηκε και Βιβλιοθήκη. Μετά την ολοκλήρωση των μαθημάτων ακολουθούσαν

⁶²⁵ Θ. Τσουκνίδα, «66 χρόνια από την ίδρυση της ΕΠΙΟΝ», *Εποχή*, 22/2/2009, σ. 1.

⁶²⁶ Ο. π.

⁶²⁷ Η Τερψιχόρη Γουβέλα ήταν μέλος του Συμβουλίου της ΕΠΙΟΝ Αιτωλοακαρνανίας, το οποίο αριθμούσε 500 μέλη και έγραψε το κείμενο *Ανταρτομάνα*, που συμπεριλήθηκε στο αναγνωστικό *τα Αετόπουλα*.

⁶²⁸ «Άνοιξε το παιδαγωγικό Φροντιστήριο στο Καρπενήσι», *Η Φωνή του Φεραίου...* ό. π., φ. 8, 24/7/1944, σ. 2.

⁶²⁹ Χ. Σακελλαρίου, *Η παιδεία...*, ό. π., σσ. 58-59.

⁶³⁰ Κ. Ζήσης, «Αντίσταση και Παιδεία. Το Παιδαγωγικό Φροντιστήριο Καρπενησίου - Τροβάτου Αγράφων», στο: Κλεομένης Κουτσούκης (επιμ.), *Η Εθνική Αντίσταση στην Ευρυτανία – 50 χρόνια από την ίδρυση και το Εθνικό Συμβούλιο της Π.Ε.Ε.Α. (1944-1994)*, τ.1⁹⁵, Αθήνα, ΕΚΠΕ, 1995, σσ. 368-382.

⁶³¹ Λ. Αρσενίου, *Η Θεσσαλία στην Αντίσταση*, Αθήνα, τ. Β', χ. χ., σ. 154.

⁶³² «Το Παιδαγωγικό Φροντιστήριο της Τύρνας», *Ιερολοχίτης*, φ. 14, 9/9/1944, σ. 2.

⁶³³ Ρ. Ιμβριώτη, «Το Φροντιστήριο της Τύρνας» *Επιθεώρηση Τέχνης*, τ. 87-88, Μάρτιος –Απρίλιος 1962, σσ. 315-316.

⁶³⁴ Ο. π.

⁶³⁵ Ο. π.

συζητήσεις⁶³⁶, ενώ μία φορά την εβδομάδα δίνονταν διαλέξεις από το εκπαιδευτικό προσωπικό πάνω σε «παιδαγωγικά, φιλοσοφικά και καλλιτεχνικά θέματα». Η Ρόζα Ιμβριώτη δίδαξε Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Πολιτική προβάλλοντας τις αρχές της δημοκρατικής παιδείας, τη Διοίκηση και την Οργάνωσή της, σκιαγραφώντας, ταυτόχρονα, το σημαντικό ρόλο του δασκάλου στην αγωγή του παιδιού-πολίτη⁶³⁷. Επιπλέον, ανέλυσε τις διάφορες μορφές εκπαίδευσης, την αναγκαιότητα της λειτουργίας των σχολείων Αναλφάβητων και την αξία της επιμόρφωσης του δασκάλου. Η Έλλη Δάνου, διπλωματούχος του Πανεπιστημίου της Σορβόνης, δίδαξε Ψυχολογία του παιδιού και Πειραματική Ψυχολογία⁶³⁸ καθώς επίσης μαθήματα επαγγελματικού προσανατολισμού και έδωσε κατευθυντήριες οδηγίες για τη σύνταξη ασκήσεων και τη διεξαγωγή των τεστ. Το μάθημα της Ελληνικής Ιστορίας ανέλαβε ο ιστορικός- αρχαιολόγος Νίκος Παπαχατζής, εστιάζοντας στην Ιστορία των Νέων Χρόνων και πιο συγκεκριμένα στην Ελληνική Επανάσταση και στη διαχρονική της σημασία. Εκτός από αυτούς, υπηρεσίες πρόσφεραν στο Φροντιστήριο ο ζωγράφος Κώστας Θετταλός⁶³⁹ και οι δάσκαλοι Ν. Μούσιος, Οδυσσέας Ράπτης, Νίτσα Αδαμίδου, Γιώργος Πέτσος και Ηλίας Γραμμένος, ο φιλόλογος Απόστολος Ζουμπάς και ο αναπληρωτής Επιθεωρητής Στέργιος Ζυγουράκης.

Το απόγευμα, από τις 4.00 έως τις 7.00 λειτουργούσε το Δημοτικό σχολείο του χωριού, ως πειραματικό⁶⁴⁰, στο οποίο οι σπουδαστές παρείχαν φροντίδα στα νήπια και παρέδιδαν μαθήματα για τους αναλφάβητους. Μετά την ολοκλήρωση των μαθημάτων, ακολουθούσαν συζητήσεις⁶⁴¹ γύρω από τις ανακοινώσεις που εξέδιδε η ΠΕΕΑ, τις πολεμικές εξελίξεις, την Τέχνη (από τον Κ. Θετταλό), την ποίηση και την υγιεινή (από τον γιατρό Σαράτση)⁶⁴². Στη συνέχεια, πραγματοποιούνταν ψυχαγωγικές εκδηλώσεις, όπως θεατρικά σκετς, τραγούδια, σατιρικά ποιήματα και μαθήματα κουκλοθεάτρου⁶⁴³, μετατρέποντας το Φροντιστήριο σε εκπολιτιστικό κέντρο.

Ωστόσο, Παιδαγωγικά Φροντιστήρια συστάθηκαν και σε άλλες περιοχές, όπως στο Ξηροχώρι Ιστιαίας, στα Λαγκάδια Αρκαδίας⁶⁴⁴ και στο χωριό Μέση Μηλιά Πιερίας, το οποίο

⁶³⁶ *Ιστορία της Αντίστασης...*, ό. π., σ. 1496.

⁶³⁷ Ο. π.

⁶³⁸ Θ. Τσουκνίδας, «66 χρόνια από την ίδρυση της ΕΠΟΝ...», ό. π.

⁶³⁹ Ο. π.

⁶⁴⁰ Μ. Δουλός, «Για τη μόρφωση του λαού. Λίγες μέρες στην Τύρνα, στο Παιδαγωγικό Φροντιστήριο», *Ρήγας, Όργανο της Επιτροπής περιοχής Θεσσαλίας του ΕΑΜ*, φ. 57, 26/9/1944, σ. 2.

⁶⁴¹ Σ. Μαρτίνου-Κανάκη, *Το κίνημα της μεταρρυθμιστικής παιδαγωγικής και η επίδρασή του στο παιδαγωγικό έργο του Μιχάλη Παπαμαύρου*, Αθήνα, Gutenberg, 2009, σ. 210.

⁶⁴² Μ. Δουλός, «Για τη μόρφωση του λαού...», ό. π.

⁶⁴³ Ο. Βαρών-Βασάρ, *Η ενηλικίωση μιας γενιάς...*, ό. π., σ. 511.

⁶⁴⁴ Χ. Γκόντζος - Κ. Αναστασάκος, *Οι εκπαιδευτικοί στην Εθνική Αντίσταση*, Αθήνα, Δίπτυχο, 1985, σ. 384.

λειτούργησε σε δύο περιόδους, η πρώτη τον Ιούνιο του 1944 και η δεύτερη τον Αύγουστο του ίδιου έτους και τα δύο υπό τη διεύθυνση του Κ. Λουκόπουλου, ο οποίος ήταν υπεύθυνος για τη διεξαγωγή των πρακτικών ασκήσεων και τη διδασκαλία της Ειδικής Διδακτικής⁶⁴⁵ και με σπουδαστές από την Έδεσσα και τη Βέροια⁶⁴⁶. Φοίτησαν συνολικά 40 μαθητές και διδάχθηκαν, επιπλέον, Γενική Παιδαγωγική, Ελληνική Ιστορία και Λογοτεχνία, Ψυχολογία, Φιλοσοφία⁶⁴⁷, καθώς και Γλώσσα και Φιλολογία [από τον μετέπειτα Καθηγητή του Πανεπιστημίου Σόφιας], Γ. Παπαγεωργίου⁶⁴⁸.

Στο Ερημόκαστρο Θηβών⁶⁴⁹ λειτούργησε Φροντιστήριο από τον Ιούνιο έως τον Ιούλιο του 1944, υπό τη διεύθυνση του Ν. Αυγούλα. Η διδασκαλία στηρίχθηκε στον διάλογο και στην ισότιμη σχέση εκπαιδευτικών και μαθητευόμενων και διδάχθηκαν Ειδική Διδακτική, Ελληνική Ιστορία και Λογοτεχνία από τον Μ. Παπαμελετίου, Οργάνωση Θεάτρου και Κουκλοθεάτρου από τον Ν. Ακίλογλου, Φυσική Αγωγή⁶⁵⁰, Μαθηματικά από τον Κ. Κρεμμυδά, θέματα σχετικά με την Οργάνωση της «Ελεύθερης Ελλάδας» και Ειδική Αγωγή από τη Σ. Λεμονή-Αυγούλα. Τη διεξαγωγή των πρακτικών ασκήσεων ανέλαβε ο απόφοιτος της Μαράσλειου Κ. Χρήστου.

Στα Γρεβενά⁶⁵¹ συστήθηκε Φροντιστήριο δίμηνης διάρκειας, υπό τη διεύθυνση του Κώστα Καραπατάκη και την εποπτεία του «Εκπαιδευτικού Γραφείου της Γενικής Διεύθυνσης Μακεδονίας», στο οποίο φοίτησαν 30 σπουδαστές⁶⁵² και διδάχθηκαν Γενική Παιδαγωγική, Γενική και Ειδική Διδακτική από τον Κ. Καραπατάκη, Ψυχολογία του Παιδιού από τον δάσκαλο Μ. Χατζή, Ελληνική Ιστορία και Λαογραφία από τον Μ. Παπαϊωάννου, Λογοτεχνία από τον φιλόλογο Β. Ζωγράφο, Γυμναστική και Ωδική από τον καθηγητή Σωματικής Αγωγής Γ. Ραφαηλίδη. Παράλληλα, δόθηκαν διαλέξεις από τον κτηνίατρο Κ. Τσιγάρα και τον γεωπόνο Β. Λαμπράκη ενώ τις εξετάσεις διεξήγαγε η Ρ. Ιμβριώτη⁶⁵³. Για την πρακτική εξάσκηση των σπουδαστών δημιουργήθηκε πρότυπο μονοθέσιο εξατάξιο, Δημοτικό Σχολείο, ενώ, προχώρησαν και στη σύσταση *Οργανισμού*

⁶⁴⁵ Χ. Μπαμπούνης, «Τα Παιδαγωγικά Φροντιστήρια στην «Ελεύθερη Ελλάδα» (1944)», στο: Χ. Καρύδης (Επιμ), *Τομές στην Ελληνική Εκπαίδευση, Τα χρόνια του Πολέμου και της Κατοχής*», Αθήνα, 2^ο Πρότυπο Πειραματικό Γενικό Λύκειο Αθηνών, 2015, σσ. 67-76.

⁶⁴⁶ «Απ' τη δράση της τοπικής αυτοδιοίκησης», *Λαϊκή Αυτοδιοίκηση Δεκαήμερο Όργανο της Τοπικής Αυτοδιοίκησης Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας*, φ. 1, 10/1/1944, σ. 2.

⁶⁴⁷ Χ. Σακελλαρίου, *Η παιδεία...*, ό.π., σσ. 98-99.

⁶⁴⁸ Χ. Μπαμπούνης, «Τα Παιδαγωγικά Φροντιστήρια...», ό.π.

⁶⁴⁹ Χ. Σακελλαρίου, *Η παιδεία...*, ό.π., σ. 87.

⁶⁵⁰ Ό.π.

⁶⁵¹ Γ. Ζωίδης, *Τα αντιστασιακά*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1985, σ. 94.

⁶⁵² Χ. Βήττος, *Τα Γρεβενά στην Κατοχή και στο Αντάρτικο*, ό.π., σ. 172.

⁶⁵³ Χ. Σακελλαρίου, *Η παιδεία...*, ό.π., σσ. 92-95.

Ψυχαγωγίας και Υγείας του Παιδιού (ΟΨΥΠ) και Παιδικού Σταθμού, στον οποίο βρήκαν καταφύγιο 130 ορφανά⁶⁵⁴.

Επιπλέον, στην Καστοριά⁶⁵⁵, από το οποίο και αποφοίτησαν 76 μαθητές, αγόρια και κορίτσια, απόφοιτοι Γυμνασίου ή φοιτητές Πανεπιστημίου και στην επαρχία Κατερίνης, τον Αύγουστο του 1944, τα μαθήματα του οποίου παρακολούθησαν 18 απόφοιτοι Γυμνασίου⁶⁵⁶.

Γεωργικές Σχολές

Στις αγροτικές περιοχές της Στερεάς Ελλάδας η ανάγκη για την επαγγελματική εκπαίδευση και την επιμόρφωση των αγροτών⁶⁵⁷, τον εκσυγχρονισμό της γεωργίας και την οργάνωση της καλλιέργειας στηριζόμενη στην τεχνογνωσία και στην επιστημονική γνώση⁶⁵⁸, οδήγησε στη σύγκλιση Συνδιάσκεψης των Γεωτεχνικών της Στερεάς Ελλάδας, στο Καρπενήσι τον Οκτώβριο του 1943. Κατά τη διάρκεια των εργασιών της, στην οποία έλαβαν μέρος σαράντα (40) γεωπόνοι- γεωτεχνικοί, αποφασίστηκε η δημιουργία *Γεωργικών Σχολών*. Παράλληλα, καθορίστηκαν και οι βασικοί στόχοι της λειτουργίας τους⁶⁵⁹ δηλαδή, η επιστημονική κατάρτιση των νέων αγροτών σε ζητήματα⁶⁶⁰ που αφορούσαν στις μεθόδους καλλιέργειας, προκειμένου να βελτιώσουν την παραγωγή τους⁶⁶¹, η συνδικαλιστική τους οργάνωση και η δημιουργία συνεταιρισμών⁶⁶². Την οργάνωση και το συντονισμό της δράσης για την ίδρυση των σχολών αυτών ανέλαβε ο Βασίλης Αντωνίου, απόφοιτος της Ανωτάτης Γεωπονικής Σχολής⁶⁶³, παρά τις δυσκολίες, που κλήθηκε να αντιμετωπίσει, όπως η εξεύρεση του κατάλληλου χώρου για τη διαμονή των μαθητών και τη διεξαγωγή των διδασκαλιών καθώς επίσης και ο τρόπος προσέγγισης των μαθητών⁶⁶⁴.

⁶⁵⁴ Χ. Μπαμπούνης, «Τα Παιδαγωγικά Φροντιστήρια...», ό. π.

⁶⁵⁵ Χ. Βήττος, *Τα Γρεβενά στην Κατοχή και στο Αντάρτικο. Ιστορική μελέτη δεκαετίας 1940-1950*, Θεσσαλονίκη, Art of Text, 2000, σ. 172.

⁶⁵⁶ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, φ. 23/6/98 «ΚΚΕ, Περιφερειακή Επιτροπή Κατερίνης προς το Γραφείο Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Μακεδονίας, Έκθεση δράσης της Περιφερειακής Επιτροπής Κατερίνης – Αύγουστος 1944, 20/9/44, υπογραφή Μιλτιάδης».

⁶⁵⁷ «Αγροτόπαιδα στις γεωργικές σχολές», *Η Φωνή του Φεραίου, Όργανο.*, φ. 7, 15/6/1944, σ. 2.

⁶⁵⁸ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, Συμβούλιο Νομού Αργολιδοκορινθίας, Τμήμα Μόρφωσης και Διαφωτισμού, κωδ. Τ. 62.103.28.111, «Εγκύκλιος 2».

⁶⁵⁹ *Τότε που ήμουν στην ΕΠΟΝ. Μαρτυρίες και αφηγήσεις*, Αθήνα, Ο, 1985, σ. 77.

⁶⁶⁰ «Παλεύοντας για τη ζωή, για τη χαρά και τη μόρφωση της νέας γενιάς», *Πρωτοπόρα Νειάτα Όργανο του Συμβουλίου Περιοχής Ανατολικής Στερεάς της ΕΠΟΝ*, φ. 3, 23/2/1945, σ. 2.

⁶⁶¹ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, Συμβούλιο Νομού Λακωνίας, Τμήμα Μόρφωσης και Διαφωτισμού, κωδ. Τεκμ. 004.01.011.00367, «Διάλεξη για τη σημασία των λαχανικών», σσ. 3-4.

⁶⁶² Χ. Σακελλαρίου, *Η παιδεία στην Αντίσταση...*, ό. π., σ. 141.

⁶⁶³ Ο. π., σ. 145.

⁶⁶⁴ Ο. π.

Η πρώτη *Γεωργική Σχολή*, η οποία λειτούργησε περίπου δύο μήνες [8 εβδομάδες], από τις 5 Ιανουαρίου μέχρι το τέλος Φεβρουαρίου του 1944⁶⁶⁵, με 20 μαθητές στο δυναμικό της, στεγάστηκε στις εγκαταστάσεις της *Μονής Αγάθωνος*⁶⁶⁶, στη *Φθιώτιδα*. Τους παραχωρήθηκαν αίθουσες για διδασκαλία και μελέτη, καθώς επίσης και χώρος διαμονής, αίθουσα ψυχαγωγίας, εστιατόριο και αποθήκη τροφίμων. Για την ορθή και απαρέγκλιτη λειτουργία της ακολούθησαν την πρακτική της αυτοοργάνωσης, δημιουργώντας τέσσερις ομάδες, με διαφορετικές αρμοδιότητες η κάθε μία. Η *ομάδα επιμελητείας* είχε αναλάβει τη διαχείριση των τροφίμων και τη διατροφή των μαθητών, η *ομάδα βιβλιοθήκης* ήταν υπεύθυνη για την καταγραφή των βιβλίων, τη διαφύλαξη και το δανεισμό τους στους μαθητές, η *ομάδα ψυχαγωγίας* διοργάνωνε εκδηλώσεις με τραγούδια, χορούς, ανέκδοτα αλλά και *ομάδα καθαριότητας*. Το Αναλυτικό τους Πρόγραμμα περιελάμβανε Εισαγωγή στη Γεωπονία, Γενική Γεωπονία, Φυσιολογία του φυτού, οδηγίες για λαχανοκαλλιέργεια, φυτοκαλλιέργεια, δενδροκαλλιέργεια⁶⁶⁷, συντήρηση φρούτων, αμπελοκαλλιέργεια, ζωοτεχνία, κτηνοτροφία, μελισσοκομία, σηροτροφία, οινοποιεία, γαλακτοκομία και τυροκομία. Επιπλέον, διδάχτηκε Οργάνωση της Γεωργίας και δόθηκαν διαλέξεις⁶⁶⁸ από γεωπόνους για την σωστή χρήση των λιπασμάτων, εστιάζοντας, παράλληλα, στην σπουδαιότητα και τη χρηστικότητα των γεωργικών μηχανημάτων στις καλλιέργειες⁶⁶⁹.

Η δεύτερη *Γεωργική Σχολή* λειτούργησε σχεδόν τρεις μήνες [80, περίπου, μέρες] στη *Σπερχειάδα Φθιώτιδας*, από τις 20 Απριλίου έως τις 10 Ιουλίου 1944. Από τη Σχολή αυτή αποφοίτησαν τριάντα (30) μαθητές, εκ των οποίων δέκα (10) κορίτσια, που επέδειξαν ιδιαίτερη επιμέλεια στη μελισσοκομία, στην πτηνοτροφία και τη σηροτροφία⁶⁷⁰. Η τρίτη *Γεωργική Σχολή* δημιουργήθηκε στη *Φτέρη της Φθιώτιδας*⁶⁷¹ την 1^η Ιουλίου 1944, όπου οι σπουδαστές διδάχτηκαν θεωρητικά μαθήματα σε συνδυασμό με πρακτική άσκηση⁶⁷². Επιπλέον, *Γεωργική Σχολή* λειτούργησε και στο *Δομοκό*⁶⁷³, στις 20 Ιανουαρίου 1944, με πρωτοβουλία της ΕΠΟΝ, η οποία είχε επιλύσει και το τεχνικό σκέλος, όπως στελέχωση από

⁶⁶⁵ Η Γεωργική Σχολή ΕΠΟΝ Φθιώτιδας αρχίζει μαθήματα στις 10 του Γενάρη 1944», *Η Φωνή του Φεραίου...*, ό. π., φ. 5, 1/1/1944, σ. 2.

⁶⁶⁶ Χ. Σακελλαρίου, *Η παιδεία στην Αντίσταση...*, ό. π., σ. 142.

⁶⁶⁷ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ.Κ11113, «Αγροτική, κτηνοτροφική, δενδροκομική στήλη».

⁶⁶⁸ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, Συμβούλιο Νομού Λακωνίας, Τμήμα Μόρφωσης και Διαφωτισμού, κωδ. Τεκμ. 004.01.011.00367, «Διάλεξη για τη σημασία...», ό. π.

⁶⁶⁹ Ο. π.

⁶⁷⁰ «Αγροτόπαιδα στις Γεωργικές Σχολές», *Η Φωνή του Φεραίου Όργανο του Συμβουλίου Περιφέρειας ΕΠΟΝ Στερεάς Ελλάδας*, φ. 7, 15/6/1944, σ.2.

⁶⁷¹ «Η Τρίτη Γεωργική Σχολή της ΕΠΟΝ», *Η Φωνή του Φεραίου...*, ό. π., φ. 8, 24/7/1944, σ. 2.

⁶⁷² «Παλεύοντας για τη ζωή, για τη χαρά και τη μόρφωση της νέας γενιάς», *Πρωτοπόρα Νιάτα*,

⁶⁷³ «Η γεωργική σχολή Δομοκού», *Νεανική Φλόγα, Επαρχιακό Συμβούλιο Δομοκού-Λαμίας-Ανατολικής Φθιώτιδας της ΕΠΟΝ*, α. φ., 23/2/1944, σ. 2.

εξειδικευμένο προσωπικό (γεωπόνους), εξεύρεση αγροκτήματος και καταλύματος για τους μαθητές, ενώ είχε αποφασιστεί η λειτουργία ακόμη δύο Γεωργικών σχολών, στην Ευρυτανία η μία, στο χωριό Κλαψί και η άλλη στη Δυτική Φραγκίστα⁶⁷⁴. Η έναρξη των μαθημάτων είχε προγραμματιστεί να ξεκινήσουν στα τέλη Αυγούστου του 1944. Η διάρκεια σπουδών θα ήταν δύο μήνες και είχαν δηλώσει συμμετοχή για να την παρακολουθήσουν σαράντα (40) μαθητές, τριάντα (30) αγόρια και δέκα (10) κορίτσια. Η εισβολή, όμως, των Γερμανών στο Καρπενήσι απέτρεψε τη λειτουργία της. Ακόμη μία Γεωργική Σχολή λειτούργησε στην επαρχία Αγιάς⁶⁷⁵, στη Θεσσαλία, το Σεπτέμβριο του 1944⁶⁷⁶, υπό την εποπτεία του επαρχιακού συμβουλίου της ΕΠΟΝ και της τοπικής αυτοδιοίκησης. Στη Σχολή φοίτησαν τριάντα (30) τακτικοί μαθητές και πολλοί έκτακτοι, ενώ τα μαθήματα διδάσκονταν από πέντε γεωπόνους. Στα πλαίσια της λειτουργίας των Σχολών αυτών δημιουργήθηκαν και *πρότυπα αγροκτήματα*⁶⁷⁷, όπως στην επαρχία Πιερίας πρότυπος Γεωργικός κλήρος τριάντα (30) στρεμμάτων, στα οποία εφαρμόστηκαν οι νέες καλλιεργητικές μέθοδοι, ενώ κυκλοφόρησαν και πολλά ενημερωτικά, αγροτικά δελτία ανά δεκαπενθήμερο από τα κατά τόπους Τμήματα Μόρφωσης και Διαφώτισης της ΕΠΟΝ⁶⁷⁸.

Ο απόηχος των Σχολών αυτών στο λαό της επαρχίας υπήρξε τόσο μεγάλος, που τα μέλη των Συνεργείων της ΕΠΟΝ άρχισαν να διοργανώνουν γεωργικά μαθήματα για τη μόρφωση και επιμόρφωση των αγροτών στις κοινότητες, επιδιώκοντας ριζικές αλλαγές στον τομέα της αγροτικής παραγωγής. Παράλληλα, δημιουργήθηκε σύλλογος αποφοίτων Γεωργικών σχολών⁶⁷⁹, ο οποίος εξασφάλιζε στους νέους αγρότες τη δυνατότητα οργανωμένης συλλογικής δράσης για την επίλυση των προβλημάτων τους.

Η Σχολή Αυτοδιοίκησης και Λαϊκής Δικαιοσύνης

Η εφαρμογή των θεσμών της ΠΕΕΑ καθώς επίσης η διαφώτιση⁶⁸⁰ και η καθοδήγηση των επιτελικών οργάνων, που θα στελέχωναν τις ανάλογες θέσεις, οδήγησε στην ίδρυση της Σχολής Αυτοδιοίκησης και Λαϊκής Δικαιοσύνης⁶⁸¹. Εγκρίθηκε η λειτουργία *δύο τμημάτων* στο Νομό Λάρισας, το πρώτο στην Επαρχία Λάρισας, Αγιάς, Φαρσάλων και το δεύτερο στην

⁶⁷⁴ «Η Τρίτη Γεωργική Σχολή της ΕΠΟΝ», *Η Φωνή του Φεραίου...*, ό. π.

⁶⁷⁵ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ.004.01.006.00164, «Εκθεση Δράσης Θεσσαλίας».

⁶⁷⁶ «Ούτε ένα σχολείο κλειστό», *Νέα Γενιά*, τ. 37, 28/9/1944, σ. 2.

⁶⁷⁷ «Γεωργική Σχολή, Πρότυπα Αγροκτήματα», *Η Φωνή του Φεραίου...*, ό. π., φ. 6, χ. χ., σ. 2.

⁶⁷⁸ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 62.103.28.111, «Τ' Αγροτόπαιδο».

⁶⁷⁹ Χ. Σακελλαρίου, *Η παιδεία στην Αντίσταση...*, ό. π., σ. 147.

⁶⁸⁰ «Το έργο της Γραμματείας Λαϊκής Διαφώτισης», *Ελεύθερη Ελλάδα, Όργανο της Κ. Ε. του ΕΑΜ*, φ. 47, 23/5/1944, σ. 2.

⁶⁸¹ Θ. Τσουπαρόπουλος, *Οι Λαοκρατικοί Θεσμοί της Εθνικής Αντίστασης*, Αθήνα, Γλάρος, σ. 251.

Επαρχία Ελασσόνας και Τιρνάβου (το οποίο και δεν πραγματοποιήθηκε)⁶⁸². Τα μαθήματα του πρώτου τμήματος άρχισαν στις 17 Αυγούστου 1944 και τα παρακολούθησαν δέκα (10) ακροατές και τριαντατρείς (33) σπουδαστές, εκ των οποίων εικοσιτρείς (23) από την Επαρχία Λάρισας και δέκα (10) από την Επαρχία Αγιάς⁶⁸³. Οι εργασίες της Σχολής ήταν ταχύρρυθμες και διήρκεσαν 6 ημέρες. Σύμφωνα με το ωρολόγιο πρόγραμμα τα μαθήματα ήταν τετράωρα (45λεπτα με διάλειμμα 15 λεπτών) και διεξάγονταν τις πρωινές ώρες, ενώ το απόγευμα λειτουργούσε τρίωρο φροντιστήριο⁶⁸⁴. Η διδακτέα ύλη αφορούσε την Αυτοδιοίκηση, τη Λ. Δικαιοσύνη⁶⁸⁵, το ψήφισμα του Εθνικού Συμβουλίου⁶⁸⁶, την ανάλυση των άρθρων του Κώδικα της Αυτοδιοίκησης, τη διαδικασία που ακολουθούνταν στα Λαϊκά Δικαστήρια, ο σκοπός της επιβαλλόμενης ποινής, ο συμβιβασμός, η ανάλυση των σπουδαιότερων άρθρων του Κώδικα της Λαϊκής Δικαιοσύνης και τέλος τα καθήκοντα που επέβαλλε η τρέχουσα κατάσταση στην Αυτοδιοίκηση και στη Δικαιοσύνη.

Στα μαθήματα, που διεξήχθησαν στη Σχολή αυτή τις τέσσερις πρώτες ημέρες, έγινε λεπτομερής ανάλυση των δύο Διοικητικών Συστημάτων, του Συγκεντρωτικού και του Αποκεντρωτικού⁶⁸⁷, και των μορφών εξουσίας που αυτά εξέφραζαν, (απολυταρχικά καθεστώτα και δημοκρατική διακυβέρνηση, αντίστοιχα). Επιπλέον, αναπτύχθηκαν οι δύο κλάδοι του Αποκεντρωτικού συστήματος⁶⁸⁸, της αποκεντρωτικής Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης καθώς και οι διαφορές που τα χαρακτήριζαν (έλλειψη απόλυτης ελευθερίας και επιβολή πειθαρχικού ελέγχου στη Διοίκηση). Ακολούθησε ιστορική αναδρομή του θεσμού της Αυτοδιοίκησης και της εξέλιξής⁶⁸⁹ του από την αρχαιότητα έως και την περίοδο επικράτησης του Εαμικού κινήματος και των σταδίων που περιελάμβανε, όπως η εκλογή των Λαϊκών Επιτροπών διά βοής, με υπόδειξη των ανταρτών, οι εκλογές με την εγκύκλιο της Πανθεσσαλικής τον Αύγουστο του 1943⁶⁹⁰, οι εκλογές με την υπ' αριθ. 6 εγκύκλιο του

⁶⁸² Ο. π.

⁶⁸³ Ο. π.

⁶⁸⁴ Ο. π.

⁶⁸⁵ Ο. π., σ. 252.

⁶⁸⁶ *Εθνικό Συμβούλιο*, Ευρυτανία, Κοινότητα Κορυσκάδων, 1992, σ. 193.

⁶⁸⁷ «Πράξη 23, Οργάνωση των διοικητικών υπηρεσιών της Γραμματείας Εσωτερικών», *Αρχείο Εθνικής Αντίστασης, Ελεύθερη Ελλάδα*, φ. 7, 25/4/1944, σ. 25. «...ο παλιός τύπος του διοικητικού συστήματος, ο ατομικός (μονομελής) και συγκεντρωτικός, συμμαζεύοντας στο κέντρο την άσκηση όλης της εκτελεστικής εξουσίας, απονέκρωσε τις λαϊκές δυνάμεις και τις καθυπόταξε στην απόλυτη κυριαρχία του κέντρου με τη βοήθεια μιας γραφειοκρατικά οργανωμένης υπαλληλίας και ενός ανελεύθερου συστήματος εποπτείας και ελέγχου».

⁶⁸⁸ Ο. π., σ. 26.

⁶⁸⁹ Θ. Τσουπαρόπουλος, *Οι Λαοκρατικοί Θεσμοί...*, ό. π., σ. 252.

⁶⁹⁰ «Σχολή Εαμικών Στελεχών», *Ελεύθερη Ελλάδα*..., ό. π., φ. 32, 1/12/1943, σ. 2.

Κοινού Γενικού Στρατηγείου Ανταρτών⁶⁹¹, με επιστέγασμα τον Κώδικα Αυτοδιοίκησης και Λαϊκής Δικαιοσύνης της ΠΕΕΑ.

Εξετάστηκαν, επίσης, τα βασικά στοιχεία του Νέου Κώδικα κι έγινε σύγκριση του περιεχομένου του με προγενέστερους νόμους, ενώ αναλύθηκαν όλα τα άρθρα του και παρουσιάστηκαν οι βαθμοί Αυτοδιοίκησης και οι οργανισμοί κάθε βαθμού⁶⁹², τα όργανα της Κοινότητας και της Επαρχίας⁶⁹³, η δικαιοδοσία και οι αρμοδιότητες της Κοινοτικής Συνέλευσης⁶⁹⁴, του Κοινοτικού Συμβουλίου, της Επαρχιακής Συνέλευσης και του Επαρχιακού Συμβουλίου⁶⁹⁵. Επιπλέον, έγινε αναφορά στο Πανελλαδικό Συνέδριο αντιπροσώπων Επαρχίας, Δήμων και Κοινοτήτων, στα εκτελεστικά του όργανα και στα καθήκοντα τους, καθώς και στις σχέσεις των βαθμών και κάθε βαθμού προς την Π.Ε.Ε.Α. Έγινε αναφορά στο Σύνταγμα και υπό ποιες προϋποθέσεις ένας νόμος μπορούσε να κριθεί αντισυνταγματικός, ενώ αναπτύχθηκαν λεπτομερώς τα άρθρα 4,5 και 6 του Ψηφίσματος⁶⁹⁶ που αφορούσαν στις λαϊκές ελευθερίες, στην ισότητα των δύο φύλων⁶⁹⁷ και στο δικαίωμα στην εργασία⁶⁹⁸.

Στα μαθήματα που αφορούσαν τη Λαϊκή Δικαιοσύνη έγινε εκτενής αναφορά για τα διακριτά χαρακτηριστικά της επαγγελματικής ή τακτικής Δικαιοσύνης και της Λαϊκής Δικαιοσύνης⁶⁹⁹ και τις περιπτώσεις εφαρμογής της, καθώς και για τη Λαϊκή Νομοθετική Εξουσία και τα αρμόδια δικαστικά όργανα που την ασκούσαν⁷⁰⁰. Διευκρινίστηκαν, επίσης, τα στάδια εξέλιξης της Λ. Δικαιοσύνης (Λαϊκές Επιτροπές με υπόδειξη των ανταρτών, εκλογές με την εγκύκλιο της Πανθεσσαλικής Επιτροπής του Ε.Α.Μ., εκλογές με την υπ αριθ. 6 εγκύκλιο του Κ.Γ. Στρατηγείου και τον Κώδικα Αυτοδιοίκησης και Λ. Δικαιοσύνης του Γ. Στρατηγείου ΕΛΑΣ). Επιπλέον, αποσαφηνίστηκε ποιες υποθέσεις αποτελούσαν αρμοδιότητα των Λαϊκών Δικαστηρίων και των Στρατοδικείων⁷⁰¹, σε ποιες περιπτώσεις

⁶⁹¹ *Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης...*, ό. π., σ. 152.

⁶⁹² «Πράξη 39, Διοίκηση των περιοχών και δικαιοδοσία των διοικητικών επιτροπών και των διοικητικών αντιπροσώπων», *Αρχείο Εθνικής...*, ό. π., φ. 12, 5/7/1944, σ. 75.

⁶⁹³ Ο. π.

⁶⁹⁴ Ο. π., σσ. 75-76.

⁶⁹⁵ Ο. π.

⁶⁹⁶ «Εθνικό Συμβούλιο, Ψήφισμα Α'», *Αρχείο Εθνικής...*, φ. 15, 5/8/1944, σ. 91.

⁶⁹⁷ *Εθνικό Συμβούλιο...*, σ. 193.

⁶⁹⁸ «Η Α' Σύνοδος του Εθνικού Συμβουλίου», *Λαϊκή Πάλη, Όργανο του Θεσσαλικού Γραφείου της Κ.Ε της Ε.Α.Δ.*, φ. 4, σ. 1.

⁶⁹⁹ «Πράξη 12, Διατάξεις για τη Λαϊκή Δικαιοσύνη», *Αρχείο Εθνικής...*, ό. π., φ. 5, 15/4/1944, σ. 17.

⁷⁰⁰ Ο. π.

⁷⁰¹ «Πράξη 37, Διατάξεις για τη λειτουργία των Στρατοδικείων», *Αρχείο Εθνικής Αντίστασης...*, ό. π., φ. 13, 10/7/1944, σ. 80.

δίκαζε το Αναθεωρητικό ή το Ακυρωτικό Δικαστήριο⁷⁰², ποιος ο τρόπος εκλογής των λαϊκών δικαστών και πώς αυτοί κατέληγαν στην ετυμηγορία τους⁷⁰³.

Στο μάθημα της Ιστορίας της Αυτοδιοίκησης⁷⁰⁴, έγινε αναδρομή στο παρελθόν, ξεκινώντας από την Αρχαία Αθήνα (άσκηση της νομοθετικής εξουσίας από την Εκκλησία του Δήμου και της δικαστικής⁷⁰⁵ από την Ηλιαία⁷⁰⁶), συνεχίζοντας με τον τρόπο άσκησης της Δικαιοσύνης στην εποχή του Μ. Αλεξάνδρου, τη Ρωμαϊκή Εποχή⁷⁰⁷, το Βυζάντιο (άσκηση της δικαστικής εξουσίας από τον αυτοκράτορα⁷⁰⁸) και την Οθωμανοκρατία, όπου συναντώνται μερικά ψήγματα λαϊκότητας (εφαρμογή του εθιμικού δικαίου, κωδικοποίηση του εθνικού δικαίου, καθιέρωση της ελληνικής γλώσσας αντί της οθωμανικής, απονομή της δικαιοσύνης, όχι από τους Καδήςδες, αλλά από Έλληνες, όχι εξ επαγγέλματος δικαστές⁷⁰⁹), καταλήγοντας στον τρόπο απονομής της δικαιοσύνης από το 1821 μέχρι τη δημιουργία της ΠΕΕΑ.

Την Πέμπτη (5^η) μέρα οι μαθητές παρακολούθησαν μία συνεδρίαση του Αναθεωρητικού Δικαστηρίου Αγιάς και στο απογευματινό φροντιστήριο έγιναν σχόλια για την ακροαματική διαδικασία που ακολουθήθηκε και την ετυμηγορία του συγκεκριμένου⁷¹⁰. Την έκτη (6^η) και τελευταία μέρα προσδιορίστηκαν τα καθήκοντα που έπρεπε να αναλάβουν τα όργανα της Λαϊκής Δικαιοσύνης καθώς και οι κανόνες συμπεριφοράς, που θα έπρεπε να επιδεικνύουν σε όλες τις εκδηλώσεις της ζωής τους. Επιπλέον, οι απόφοιτοι, που θα στελέχωναν τους φορείς Τοπικής Αυτοδιοίκησης και Λαϊκής Δικαιοσύνης όφειλαν να συμβάλλουν στην εκλαίκευση του Κώδικα⁷¹¹ Τοπικής Αυτοδιοίκησης και Λαϊκής Δικαιοσύνης ώστε να γίνει «κτήμα» όλων, υποχρεούνταν στην τήρηση Βιβλίων και Πρακτικών για την ορθή λειτουργία των υπηρεσιών καθώς επίσης να συμβάλλουν στην ισοτιμία των δύο φύλων για την ανάδειξη όχι μόνο ανδρών, αλλά και γυναικών στις εκλογές, που θα διεξάγονταν το προσεχές διάστημα. Μετά το τέλος των εργασιών της Σχολής, ανατέθηκαν στους υποψηφίους τα καθήκοντά τους.

⁷⁰² «Διατάξεις για τη λειτουργία του Ακυρωτικού»..., ό. π., φ. 12, 5/7/1944, σσ. 77-78.

⁷⁰³ Ο. π.

⁷⁰⁴ Θ. Τσουπαρόπουλος, *Οι Λαοκρατικοί Θεσμοί...*, ό. π., σ. 254.

⁷⁰⁵ Α. Καλογεροπούλου, *Η Ηλιαία, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1972, σ. 92.

⁷⁰⁶ Ο. π.

⁷⁰⁷ Ο. π.

⁷⁰⁸ G. Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, Αθήνα, Πατάκης, 2008, τ. Α', σ. 133.

⁷⁰⁹ Θ. Τσουπαρόπουλος, *Οι Λαοκρατικοί Θεσμοί...*, ό. π.

⁷¹⁰ Ο. π., σ. 255.

⁷¹¹ «Πράξη 30, Γλώσσα αποφάσεων και πρακτικών των δικαστηρίων», *Αρχείο Εθνικής Αντίστασης...*, ό. π., φ. 5, 15/4/1944, σ. 37.

Οι λέσχες

Οι Λέσχες έπαιξαν πρωταγωνιστικό ρόλο καθ' όλη τη διάρκεια της Αντίστασης, καθώς υπήρξαν πόλος συσπείρωσης των νέων και μέσο αφύπνισης και μόρφωσης. Υπήρξαν πολυσυλλεκτικές και στόχευαν, όχι μόνο στη ψυχαγωγία των νέων, αλλά στην ηθική και πνευματική τους ανάταση. Αποτελούσαν χώρους συνάντησης και επικοινωνίας, απαλλαγμένοι από κάθε μορφής προκαταλήψεις (ταξικές, έμφυλες, ηλικιακές, μορφωτικές)⁷¹², όπου προβάλλονταν και ενισχύονταν η συντροφικότητα, η φιλία, η αυτενέργεια, η πρωτοβουλία και η δημιουργικότητα⁷¹³. Η διοίκηση της Λέσχης ασκούσαν από το Διοικητικό Συμβούλιο⁷¹⁴ το οποίο και εξέλεγε τον Πρόεδρο, τον Ταμία και το Γραμματέα. Στη Συνέλευση που συγκαλούνταν καθορίζονταν τα τμήματα δουλειάς και εκλέγονταν οι επιτροπές⁷¹⁵, οι οποίες ήταν υπεύθυνες για κάθε τμήμα, σε συνεργασία⁷¹⁶, ωστόσο, μεταξύ τους. Η διάρθρωση των τμημάτων ήταν έτσι κατανομημένη, ώστε να ανταποκρίνεται στις ανάγκες της δεδομένης συγκυρίας και αποτελούνταν από τα εξής τμήματα: Βιβλιοθήκης-διαλέξεων⁷¹⁷, σχολής αναλφάβητων, αθλητισμού, ψυχαγωγίας⁷¹⁸, εφημερίδας τοίχου⁷¹⁹, φροντίδας του παιδιού⁷²⁰, ραπτικής-οικοκυρικής, συνδέσμων-τηλεφωνητών⁷²¹ και νοσοκόμων-τραυματιοφορέων.

Για την εύρυθμη λειτουργία των τμημάτων, καθώς οι διαθέσιμοι χώροι ήταν περιορισμένοι, τα μαθήματα των τμημάτων ραπτικής⁷²², αναλφάβητων, νοσοκόμων⁷²³ και τηλεφωνητών γίνονταν εκ περιτροπής στην αίθουσα που στεγαζόταν η λέσχη, σε κάποιο σπίτι, ή στο σχολείο τις απογευματινές ώρες. Η επιτροπή του αθλητικού τμήματος ήταν υπεύθυνη για την κατασκευή σκάμματος με άμμο και για την εξεύρεση σφαίρας, ακόντιου (ή και ξύλινων αυτοσχέδιων κατασκευών), καθώς επίσης για τη γυμναστική και τα ομαδικά παιχνίδια (ποδόσφαιρο, βόλεϊμπολ κ. α.)⁷²⁴. Το τμήμα ψυχαγωγίας αποτελείτο από επιμέρους

⁷¹² Π. Ανταίος, *Συμβολή στην ιστορία της ΕΠΟΝ*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1977, τ. Α2, σ. 483.

⁷¹³ Ο. π.

⁷¹⁴ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.04.042.00078. «Κανονισμός λειτουργίας λέσχης».

⁷¹⁵ «Τα εγκαίνια της Λέσχης του Π. Τμήματος της ΕΠΟΝ», *Φλόγα, Όργανο Νομαρχιακού Συμβουλίου ΕΠΟΝ Δράμας*, 30/10/1944, σ. 2.

⁷¹⁶ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.04.034.00005, «Η ομάδα βασική οργανωτική μονάδα της ΕΠΟΝ».

⁷¹⁷ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.04.035.00023, «Σύντομο χρονικό και δραστηριότητες της Οργάνωσης».

⁷¹⁸ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.04.034.00015, «Ποια καθήκοντα έχουν τα μέλη».

⁷¹⁹ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.04.034.00009, «Ο τύπος της ΕΠΟΝ».

⁷²⁰ Σύντομο χρονικό και δραστηριότητες της Οργάνωσης... , ό. π.

⁷²¹ Ο. π.

⁷²² «Η στήλη του κοριτσιού. Πως θα καλυτερέψουμε τη ζωή στο χωριό. Η λέσχη μας.», *Αγώνας...*, ό. π.

⁷²³ «Κατακτήσεις στη μόρφωση», *Το Σάλπισμα...*, ό. π., φ. 13, 13/10/1944, σ. 2.

⁷²⁴ «Ποδοσφαιρική συνάντηση ΕΠΟΝ Δράμας-ΕΠΟΝ Σερρών», *Φλόγα...*, ό. π.

μικρότερα συνεργεία⁷²⁵, υπεύθυνα για κάθε τομέα ψυχαγωγίας (μουσικής, τραγουδιού, χορωδίας, θεατρικών παραστάσεων⁷²⁶, κ. α.) υπό την εποπτεία ενός μέλους της επιτροπής. Ειδική επιτροπή συστήνονταν και για την εφημερίδα τοίχου⁷²⁷, η οποία είχε την επιμέλεια της συγγραφής άρθρων⁷²⁸ με τη συμμετοχή όλων των μελών της Λέσχης, όπου θίγονταν επίκαιρα θέματα και προβάλλονταν εικόνες από τις δραστηριότητές της Λέσχης⁷²⁹ και τη ζωή της νεολαίας στην επαρχία. Αντίστοιχα, η επιτροπή βιβλιοθήκης ευθύνονταν για τη συντήρηση και τον εμπλουτισμό της⁷³⁰, καθώς επίσης για την οργάνωση και το περιεχόμενο των διαλέξεων, που πραγματοποιούνταν από ειδικούς⁷³¹. Στο τμήμα φροντίδας παιδιού συμμετείχαν όσοι βρίσκονταν στην υπηρεσία των παιδικών ιδρυμάτων⁷³² και όσοι ενδιαφέρονταν για την αγωγή, και διαπαιδαγώγηση του παιδιού.

Η Λέσχη ήταν ανοικτή καθ' όλη τη διάρκεια της μέρας, ενώ οι βραδινές ώρες λειτουργίας καθορίζονταν από το Δ. Σ. Επιπλέον, σε καθημερινή βάση, ένα από τα μέλη, ασκούσε χρέη υπεύθυνου τάξης⁷³³, ο οποίος φρόντιζε για την καθαριότητά της και τη διατήρηση της περιουσίας της. Δικαίωμα πρόσβασης είχαν όλα τα μέλη αλλά και οποιοσδήποτε άλλος πολίτης⁷³⁴, ενώ η απαγόρευση εισόδου γινόταν μόνο με την έγκριση του Δ. Σ.

⁷²⁵ ΑΣΚΙ, αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.04.034.00006, «Ο ρόλος των συνεργείων μέσα στην ομάδα».

⁷²⁶ ΑΣΚΙ, αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.04.036.00028 «Πρόχειρο θέατρο στο ύπαιθρο».

⁷²⁷ ΑΣΚΙ, αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.04.036.00017, «Πώς να γράφεται μια ανταπόκριση και πώς να διαβάζεται ο τύπος στην ομάδα μας».

⁷²⁸ ΑΣΚΙ, αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.04.040.00064, «Υλικά για εφημερίδα».

⁷²⁹ «Για τις Λέσχες μας. Πώς θα τις οργανώσουμε», *Ιερολοχίτης...*, ό. π., φ. 7, 6/2/1944, σ. 2.

⁷³⁰ ΑΣΚΙ, αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.04.035.00022, «Οδηγίες για το φτιάξιμο γραφείων της ΕΠΟΝ στα χωριά μας».

⁷³¹ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.04.042.00078. «Κανονισμός λειτουργίας λέσχης».

⁷³² ΑΣΚΙ, αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.04.035.00041, «Παιδικό κίνημα (Αετόπουλα)».

⁷³³ ΑΣΚΙ, αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.04.035.00074. «Ποια καθήκοντα έχουν τα μέλη».

⁷³⁴ ΑΣΚΙ, αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.04.042.00078, «Κανονισμός λειτουργίας λέσχης».

Κεφάλαιο 4

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΜΕΤΑΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ (1945)

Το ζήτημα της ανοικοδόμησης και της ανασυγκρότησης της χώρας⁷³⁵ απασχόλησε την προοδευτική διάνοηση πριν από την απελευθέρωση, από το καλοκαίρι του 1944, όταν η ήττα του Άξονα ήδη διαφαινόταν. Για το λόγο αυτό, συστάθηκαν από την ΕΠΙΟΝ οι Ομάδες Μελέτης Σχεδιοποιημένης Ανοικοδόμησης (ΟΜΣΑ)⁷³⁶, οι οποίες έθεσαν ως εγγύηση για την επιτυχή έκβαση της ανασυγκρότησης και της ριζικής αλλαγής της σχέσης των ανθρώπων με το κοινωνικό γίνεσθαι, τη μόρφωση του λαού και την παιδεία που θα του προσφερόταν, κλασική και τεχνική⁷³⁷. Με αυτόν τον τρόπο τα ευρύτερα λαϊκά στρώματα θα αποκτούσαν την απαραίτητη τεχνογνωσία για την αξιοποίηση των πλουτοπαραγωγικών πηγών και την επίτευξη της κοινωνικής ευημερίας.

Συνεπώς η παιδεία έπρεπε να επανασχεδιαστεί, σε λαϊκή βάση, προσαρμοσμένη στις σύγχρονες συνθήκες της Ελληνικής κοινωνίας⁷³⁸. Τα κύρια αιτήματά της ήταν η καθιέρωση εκπαίδευσης στην προσχολική ηλικία, οκτάχρονη υποχρεωτική κατώτερη παιδεία για όλους, τετράχρονη Μέση Παιδεία και Ανώτερη ανταποκρινόμενες στις πνευματικές και υλικές ανάγκες του λαού. Αυτό συνεπαγόταν διακλάδωση της Μέσης Παιδείας σε ισότιμα Τεχνικά, Βιομηχανικά, Γεωργικά, Επαγγελματικά και Κλασικά σχολεία⁷³⁹. Επιπλέον, σε όλα τα μεγάλα κέντρα ήταν απαραίτητο, κατά τον προγραμματισμό, να ιδρυθούν Μέσες Τεχνικές Σχολές και στις αγροτικές περιοχές, Γεωργικές και Κτηνοτροφικές Σχολές. Γλωσσικό όργανο έπρεπε να καταστεί η δημοτική γλώσσα, ενώ ταυτόχρονα θα λαμβανόταν μέριμνα για τη σωματική αγωγή, τα μαθητικά συσσίτια, την ιατρική παρακολούθηση, την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, τα μαθητικά λουτρά, τις παιδικές εκδρομές, τα εκπαιδευτικά ταξίδια, τα καταλύματα για τους μαθητές που διέμεναν σε άλλες πόλεις, τα μαθητικά

⁷³⁵ Π. Νούτσος, *Ανοικοδόμηση και Λαοκρατία: το εγχείρημα του Ανταίου και της ΕΠ-ΑΝ στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου*, στο: 4^ο Επιστημονικό Συνέδριο, *Η Ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967)*, Αθήνα, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 1994, τ. 1, σσ. 371-375.

⁷³⁶ Καταλυτικό ρόλο στη συγκρότηση και τη λειτουργία τους έπαιξαν ο Γ. Ζεύγος (δολοφονήθηκε το 1947 κάτω από αδιευκρίνιστες συνθήκες), η Ηλέκτρα Αποστόλου (δολοφονήθηκε το 1944 με φρικτά βασανιστήρια από τα όργανα της ειδικής ασφάλειας) και ο Σταύρος Κωτσάκης (επονομαζόμενος Νέστορας, γραμματέας της οργάνωσης των διανοουμένων στα πρώτα χρόνια της κατοχής).

⁷³⁷ Ν. Κιτσίκης, «Η τεχνική παιδεία στο πλαίσιο της ανοικοδόμησης», *Ανταίος*, Αθήνα, 20/05/1945, φ. 1, σ. 7.

⁷³⁸ «Δάσκαλος και Λαϊκή Παιδεία», *Εκπαιδευτικά Νέα, Μηνιαίο Όργανο των Εκπαιδευτικών Ν. Έβρου*, τ. 2-3, 12/1944-1/1945, σ.3.

⁷³⁹ Σ. Σταυρίδης, «Τα ιδανικά και το πρόγραμμά μας», *Δράση, Εκλαϊκευτικό Μορφωτικό Φυλλάδιο του Νομαρχιακού Συμβουλίου της ΕΠΙΟΝ Σερρών*, φ. 7, 20/9.1945, σ. 3.

αναγνωστήρια και τα σχολικά βιβλία⁷⁴⁰. Το Νέο Σχολείο θα λειτουργούσε με βάση την αρχή της εργασίας, της άμεσης πραγματικότητας και της αυτοδιοίκησης αλλά και επιμέρους ψυχολογικές και κοινωνιολογικές αρχές⁷⁴¹. Κάθε παιδί θα αντιμετωπιζόταν ως μία ξεχωριστή οντότητα, με ιδιαίτερη ψυχοσύνθεση, με κλίσεις, ικανότητες και ενδιαφέροντα, τα οποία ανακαλλιεργούνταν, θα οδηγούσαν σε μία ολοκληρωμένη προσωπικότητα. Ο μαθητής δεν θα έπρεπε να είναι απλά παθητικός δέκτης εξωτερικών επιδράσεων, αλλά πομπός αυτοεξέλιξης, με ελευθερία δράσης και σκέψης⁷⁴².

Η κοινωνική αγωγή θα βασιζόταν στις αρχές της αυτοδιοίκησης και της αυτοπειθαρχίας, ενώ προαπαιτούμενο αποτελούσε η υπαγωγή και μετατροπή του σχολικού περιβάλλοντος σε κοινωνικό, στο οποίο τα παιδιά θα είχαν την ευκαιρία να αναπτύξουν τα κοινωνικά τους ένστικτα⁷⁴³. Τη διοίκηση και την οργάνωσή του θα αναλάμβαναν οι μαθητές, θέτοντας κανονισμούς, εκλέγοντας διοικητικές επιτροπές και επιβάλλοντας την τάξη και την πειθαρχία, όχι ως καταναγκασμός, αλλά ως αναγκαιότητα για την λειτουργία της σχολικής κοινότητας, καλλιεργώντας, ταυτόχρονα, την πρωτοβουλία και την κριτική σκέψη και θα συνέβαλαν στην ανάπτυξη νέων αξιολογικών κριτηρίων⁷⁴⁴.

Τα αιτήματα των εκπαιδευτικών

Μετά την απελευθέρωση, επανήλθαν στο προσκήνιο μια σειρά από φλέγοντα ζητήματα που αφορούσαν τον χώρο της Παιδείας⁷⁴⁵, όπως η ανάγκη μιας ευρύτερης εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, η επαγγελματική αποκατάσταση του κλάδου των δασκάλων, από κοινωνικής και οικονομικής απόψεως⁷⁴⁶, η αναγέννηση της παιδείας πάνω σε βάσεις λαοκρατικές, ο εκδημοκρατισμός των Κεντρικών Υπηρεσιών του Υπουργείου Παιδείας⁷⁴⁷ και του σώματος των Επιθεωρητών. Αν και θεσμικά η Πολιτεία ήταν υπεύθυνη για την ανόρθωση της παιδείας, στην πραγματικότητα κατέβαλε κάθε δυνατή προσπάθεια για την αποδημοκρατικοποίησή της⁷⁴⁸ και για τον ιδεολογικό έλεγχο της Εκπαίδευσης, αφού ως

⁷⁴⁰ Δ. Πανδής, «Η εσωτερική ζωή του σχολείου», *Ελεύθερα Γράμματα, Περιοδικό της ζωντανής σκέψης*, τ. 11, 20/7/1945, σ. 13.

⁷⁴¹ «Η σημερινή κατάσταση της παιδείας στην περιοχή μας και τα μέσα για την προσωρινή βελτίωσή της», Εξόρμηση, Όργανο του Συμβουλίου Περιφέρειας Ανατ. Μακεδονίας-Θράκης, φ. 23, 10/8/1945, σσ. 10, 16.

⁷⁴² Κ. Μαρίνης, «Σχολείο και Κοινωνία», *Ελεύθερα Γράμματα...*, ό. π., τ. 11, 20/7/1945, σ. 12.

⁷⁴³ Γ. Πέτρωνδας, «Δημοκρατία και Νέο Σχολείο», *Ελεύθερα Γράμματα...*, ό. π., τ. 3, 19/5/1945, σ. 12

⁷⁴⁴ Ρ. Ιμβριώτη, «Τα παιδιά δεν παίζουν», *Ελεύθερα Γράμματα...*, ό. π., τ. 5, 9/6/1945, σ. 12.

⁷⁴⁵ «Η νέα κυβέρνηση και η Λαϊκή Παιδεία», *Διδασκαλικό Βήμα, Όργανο των Δημοδιδασκάλων*, ό. π., φ. 14, 1/12/1945, σ. 1.

⁷⁴⁶ «Χάος στην εκπαίδευση», *Διδασκαλικό Βήμα...*, ό. π., φ. 13, 17/11/1945, σ. 1.

⁷⁴⁷ «Αρχές για τη Διοίκηση της Παιδείας», *Διδασκαλικό Βήμα...*, ό. π., φ. 5, 15/7/1945, σ. 1.

⁷⁴⁸ «Ανασυγκρότηση ή διάλυση της Παιδείας;», *Διδασκαλικό Βήμα...*, ό. π., φ. 11, 14/10/1945, σ. 1.

θεσμός διακινούσε ιδέες, διαμόρφωνε συνειδήσεις, συνέβαλε στην κοινωνική κινητικότητα και παρήγαγε ιδεολογία. Με την εφαρμογή μιας σειράς Συντακτικών Πράξεων (Σ. Π. 23, 36, 59)⁷⁴⁹ συστηματοποίησε και νομιμοποίησε την εκκαθάριση του κλάδου⁷⁵⁰ από όσους εναντιώνονταν στην αποτελμάτωση της παράδοσης, από τους φιλελεύθερους, δηλαδή, δημοκράτες έως τους δηλωμένους κομμουνιστές⁷⁵¹. Η μεταπολεμική κυβέρνηση επέβαλε κλίμα βίας και τρομοκρατίας, με συλλήψεις, φυλακίσεις, διαπομπεύσεις, κακοποιήσεις⁷⁵², μεσαιωνικά βασανιστήρια, δολοφονίες, βιασμούς, μεταθέσεις, διαθεσιμότητα, κατάργηση προαγωγών και προωθήσεων όσων εκπαιδευτικών συμμετείχαν στην Εθνική Αντίσταση⁷⁵³.

Ταυτόχρονα, το Υπουργείο Παιδείας κατέφυγε, αφ' ενός, σε ανεδαφικές και παραπλανητικές υποσχέσεις (θα ζητούσε, για παράδειγμα, επιχορήγηση από την Αγροτική Τράπεζα, ώστε κάθε χωριό να εξασφαλίσει το δικό του σχολείο), αφ' ετέρου, ακύρωσε τις προαγωγές των εκπαιδευτικών, βάση του Ν. Δ. 1440/ 1942 και των Νόμων 490/1943 και 1869/1944, υποβιβάζοντας με αυτόν τον τρόπο, έναν με δύο βαθμούς, τα 3/4 του κλάδου⁷⁵⁴ και ανέθεσε στο Σώμα Επιθεωρητών την υποβολή πορίσματος για την Διοίκηση της Παιδείας. Ωστόσο, παρόλο που το πόρισμα⁷⁵⁵ έκανε λόγο για σύσταση πενταμελούς Γνωμοδοτικού Συμβουλίου, το οποίο θα ήταν αρμόδιο για την μελέτη όλων των εκπαιδευτικών ζητημάτων, με τέσσερα τακτικά μέλη και ένα αιρετό, προχώρησε στη συγκρότηση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, των Εποπτικών και Ανώτερων Εποπτικών Συμβουλίων, όχι από αιρετούς του κλάδου, που αποτελούσε πάγιο αίτημα και των εκπαιδευτικών, αλλά με απευθείας διορισμούς⁷⁵⁶. Παράλληλα, τα Εποπτικά και Ανώτερα Εποπτικά Συμβούλια διατήρησαν την μεταξική τους σύνθεση, όπου τη θέση του Προέδρου καταλάμβανε Ανώτερος Αξιωματικός, στην προκειμένη περίπτωση, Αξιωματικός της

⁷⁴⁹ *Ε τ Κ*, Συντακτική Πράξη 59, 27/6/1945, «Περί καθορισμού της οργανικής συνθέσεως των Δημοσίων ή δημοσίου χαρακτήρος Υπηρεσιών», φ. 164, τ. Α', σ. 761. «Περί καθορισμού της οργανικής συνθέσεως των Δημοσίων ή δημοσίου χαρακτήρος Υπηρεσιών», 27/6/1945. Μεταξύ άλλων αναφέρονται «...Αι από τις 28 Απριλίου 1941 μέχρι και της 17 Οκτωβρίου 1944 θεσπιθείσαι διατάξεις περί προσόντων διορισμού ή προαγωγής... καταργούνται, ... Πάσαι αι από 28 Απριλίου 1941 μέχρι και της 17 Οκτωβρίου 1944 γενόμεναι προαγωγαί, μονιμοποιήσεις, δοκίμων, εκτάκτων ή ημερομισθίϊν, εντάξεις, μετατάξεις και διαβαθμίσεις... ακυρούνται...».

⁷⁵⁰ «Ο διωγμός των δασκάλων», *Διδασκαλικό Βήμα...*, ό. π., φ. 9, 15/9/1945, σ. 1.

⁷⁵¹ «Διοικητικές αυθαιρεσίες», *Διδασκαλικό Βήμα...*, ό. π., φ. 10, 1/10/1945, σ. 1. Στην υπ' αριθμ. 5/679 της 30/3/1945, αναφορά του Υπουργού Στρατιωτικών, παρατηρείται «...η ανάγκη να ληφθούν άμεσα και αποτελεσματικά μέτρα εκκαθάρισεως του σώματος των δημοσίων υπαλλήλων... εφόσον όπισθεν των εκκαθαριστικών τμημάτων παραμένουν συν όχι ανενόχλητοι αλλά περιβεβλημένοι με κρατική εξουσία ανθρωποι οργανωμένοι και καταχθονίως δρώντες εις βάρος του έθνους...».

⁷⁵² «Ξυλοδαρμοί, δολοφονίες, βιασμοί», *Διδασκαλικό Βήμα...*, ό. π., φ. 9, 15/9/1945.

⁷⁵³ «Για μία εκπαιδευτική Αναγέννηση», *Διδασκαλικό Βήμα...*, ό. π., φ. 3, 8/6/1945, σ. 1.

⁷⁵⁴ «Το δράμα της ζωής των δημοσίων υπαλλήλων», *Διδασκαλικό Βήμα...*, ό. π., φ. 4, 1/7/1945.

⁷⁵⁵ «Η γνώμη μας πάνω στο υπόμνημα των Επιθεωρητών», *Διδασκαλικό Βήμα...*, ό. π., φ. 4, 1/7/1945, σ. 1.

⁷⁵⁶ «Να πάρει μέρος ο κλάδος στα συμβούλια», *Διδασκαλικό Βήμα...*, ό. π.

Εθνοφυλακής και τα μέλη, ήταν παράγοντες άσχετοι με την Εκπαίδευση⁷⁵⁷, όπως επίσκοποι, δικαστικοί, στρατιωτικοί, με ό,τι αυτό σήμαινε στη δεδομένη συγκυρία. Οι εκπαιδευτικοί, από την πλευρά τους, αποσκοπούσαν στη δημιουργία ενός Εποπτικού Συμβουλίου για την Πρωτοβάθμια εκπαίδευση που θα έδρευε στην πρωτεύουσα κάθε Νομού, εννέα (9) Ανώτατα Εποπτικά Συμβούλια, Διοικητικά Εκπαιδευτικά Συμβούλια, και Γνωμοδοτικό Συμβούλιο, των οποίων η σύνθεση θα έπρεπε να στηρίζεται στις αρχές της αποκέντρωσης και της αυτοδιοίκησης⁷⁵⁸.

Στις διεκδικήσεις των δασκάλων περιλαμβάνονταν η αναπροσαρμογή των μισθών σύμφωνα με τις οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν, ο καθορισμός τους δηλαδή με βάση τον τιμάρημο⁷⁵⁹, ο άμεσος αναδιορισμός όσων απολύθηκαν αλλά και ο διορισμός όλων των αδιόριστων πτυχιούχων, η κατάργηση της Σ. Π. 59⁷⁶⁰, καθώς και η διατήρηση των χρονικών ορίων για τις προαγωγές⁷⁶¹, όπως ορίζονταν από τις διατάξεις του Ν. 1869⁷⁶². Ζητούσαν, επίσης, να διατεθούν μεγαλύτερα κονδύλια για τα σχολικά κτίρια, να λυθεί η επίταξη των σχολείων⁷⁶³ που τα είχαν μετατρέψει σε στρατώνες και φυλακές, να εξασφαλιστεί συσσίτιο και ρουχισμός για τους μαθητές, να αντικατασταθούν τα σχολικά εγχειρίδια της περιόδου της Μεταξικής δικτατορίας με νέα και να δημιουργηθούν συνθήκες ασφαλείας⁷⁶⁴. Ταυτόχρονα, επεδίωκαν την αναζωογόνηση των συνεταιρισμών και την ίδρυση καινούργιων⁷⁶⁵, την κατάργηση των διατάξεων που προέβλεπαν το διορισμό των Εκπαιδευτικών Συμβουλίων από την Πολιτεία αντί της εκλογής τους από τους άμεσα ενδιαφερόμενους (τους εκπαιδευτικούς)⁷⁶⁶ και να ληφθούν μέτρα για την βιωσιμότητα των Ασφαλιστικών Ταμείων ΜΤΠΥ και ΤΠΔΥ.

Ωστόσο, αυτό που προείχε ήταν η οργάνωση, και η ενότητα του κλάδου, απαλλαγμένου από πολιτικές και πολιτειακές σκοπιμότητες, που θα εξυπηρετούσε το γενικό συμφέρον⁷⁶⁷ και θα αποτελούσε την εγγύηση για την ηθική διαπαιδαγώγηση των μαθητών

⁷⁵⁷ «Πως θέλει ο κλάδος τα συμβούλια της Παιδείας», *Διδασκαλικό Βήμα...*, ό. π., φ. 5, 15/7/1945, σ. 1.

⁷⁵⁸ «Οι αρχές της Διοίκησης της Παιδείας», *Διδασκαλικό Βήμα...*, ό. π.

⁷⁵⁹ «Να αναπροσαρμοσθούν οι μισθοί», *Διδασκαλικό Βήμα...*, ό. π., φ. 8, 1/9/1945, σ. 1.

⁷⁶⁰ «Να ολοκληρώσουμε τη νίκη μας», *Διδασκαλικό Βήμα...*, ό. π., φ. 6, 1/8/1945, σ.1.

⁷⁶¹ «Διαβάθμιση και προαγωγές», *Διδασκαλικό Βήμα...*, ό. π., φ. 7, 15/8/1945, σ. 1.

⁷⁶² Ο νόμος 1869 όριζε τετραετία για την προαγωγή από βαθμό σε βαθμό, ενώ εξαιτία για τον βαθμό του Τμηματάρχη Β'.

⁷⁶³ «Πρόγραμμα άμεσων αιτημάτων του κλάδου», *Διδασκαλικό Βήμα...*, ό. π., φ. 15, 12/12/1945, σ. 1.

⁷⁶⁴ «Που βαδίζουμε», *Διδασκαλικό Βήμα...*, ό. π., φ. 10, 1/10/1945, σ. 1.

⁷⁶⁵ «Ριζική λύση», *Διδασκαλικό Βήμα...*, ό. π., φ. 12, 4/11/1945, σ. 1.

⁷⁶⁶ «Για να ζήσουμε πρέπει να αγωνισθούμε», *Διδασκαλικό Βήμα...*, ό. π., φ. 13, 17/11/1945, σ. 1.

⁷⁶⁷ Δ. Δούκας, «Ενιαίοι Σύλλογοι και μία Ομοσπονδία», *Διδασκαλικό Βήμα...*, ό. π., φ. 12, 4/11/1945, σ. 1.

και την εξομάλυνση των εκπαιδευτικών ζητημάτων⁷⁶⁸. Γι αυτό θα έπρεπε να καταβληθούν προσπάθειες για την ανασύσταση των Περιφερειακών Οργανώσεων σε όλες τις Εκπαιδευτικές Περιφέρειες της χώρας⁷⁶⁹, τη σύγκλιση Γενικής Συνέλευσης του Κλάδου, όπου θα καθορίζονταν οι θέσεις του και θα εκλεγόταν η οριστική πλέον Διοίκηση της Ομοσπονδίας⁷⁷⁰ η οποία και θα συμπορευόταν συνδικαλιστικά με την προσωρινή Εκτελεστική Επιτροπή της Συνομοσπονδίας Δημοσίων Υπαλλήλων Ελλάδος⁷⁷¹.

Στην ιδρυτική Γενική Συνέλευση της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας, η οποία θα συνερχόταν στις 5 Ιανουαρίου 1946, θα έπαιρναν μέρος όλοι οι Σύλλογοι, οι οποίοι θα διέθεταν εγκεκριμένο καταστατικό από το Πρωτοδικείο και πλήρη ονομαστική κατάσταση των μελών τους⁷⁷². Η Ομοσπονδία, η οποία θα προέκυπτε, θα αποτελούσε συνέχεια της παλιάς Διδασκαλικής Ομοσπονδίας, ωστόσο, θα έφερε κάποιες τροποποιήσεις στο κεφάλαιο σχετικά με τη διοίκηση, καθώς το παλιό πενταμελές Διοικητικό Συμβούλιο δεν ανταποκρινόταν στις οργανωτικές ανάγκες ενός κλάδου, που αριθμούσε 18.000 μέλη και 120 περίπου Συλλόγους. Συνεπώς, θα έπρεπε να υπάρξει ένα πολυπληθέστερο Γενικό Συμβούλιο με αντιπροσώπους από όλα τα γεωγραφικά διαμερίσματα, ενώ, θα έπρεπε να αποφευχθεί η ύπαρξη πολλών συλλόγων στην ίδια πόλη για την εξασφάλιση της ενότητας του Κλάδου (θα υπήρχε ειδική μνεία στο καταστατικό τους)⁷⁷³.

Η Εταιρεία Επιστήμη-Ανοικοδόμηση (ΕΠ-ΑΝ)

Κάτω από αυτές τις κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις και ζυμώσεις και ήδη από τις πρώτες μέρες της Απελευθέρωσης, παρατηρήθηκε ένας οργανισμός δράσεων και κινήσεων από τις προοδευτικές δυνάμεις, για την αναδημιουργία του τόπου. Ορόσημο αυτών αποτέλεσε η ίδρυση του σωματείου «Επιστημονική Εταιρεία για τη μελέτη των νεοελληνικών προβλημάτων», ή αλλιώς Επιστήμη - Ανοικοδόμηση (ΕΠ-ΑΝ) τον Σεπτέμβριο του 1945⁷⁷⁴, και με έντυπο όργανό της το περιοδικό *Ανταίος*⁷⁷⁵. Η ΕΠ-ΑΝ αποτέλεσε μετεξέλιξη των

⁷⁶⁸ «Εκκλήση προς όλους τους δασκάλους και τις δασκάλες της Ελλάδος», *Διδασκαλικό Βήμα...*, ό. π., φ. 11, 11/10/1945, σ. 1.

⁷⁶⁹ «Υποπτη βιασύνη», *Διδασκαλικό Βήμα...*, ό. π., φ. 8, 1/9/1945, σ. 1.

⁷⁷⁰ «Η προοπτική των αγώνων μας», *Διδασκαλικό Βήμα...*, ό. π., φ. 1, 1/12/1944, σ. 1.

⁷⁷¹ «Καμία απόλυση, κανέναν υποβιβασμό», *Διδασκαλικό Βήμα...*, ό. π., φ. 5, 15/7/1945, σ. 1.

⁷⁷² «Εμπρός όλοι οι Σύλλογοι στην ιδρυτική Γενική Συνέλευση της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας», *Διδασκαλικό Βήμα...*, ό. π., φ. 15, 12/12/1945, σ. 1.

⁷⁷³ «Ομοσπονδία ενιαία και ισχυρή», *Διδασκαλικό Βήμα...*, ό. π., φ. 16, 22/12/1945, σ. 1.

⁷⁷⁴ *Ο Κώστας Σωτηρίου αφηγείται*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1987, σ. 78.

⁷⁷⁵ Ο *Ανταίος* υπήρξε ένα επιστημονικό περιοδικό, η δημιουργία του οποίου έγινε με πρωτοβουλία των προοδευτικών δυνάμεων και φιλοξένησε άρθρα και μελέτες κορυφαίων επιστημόνων και διανοούμενων του

εαμικών επιτροπών εργασίας σε θέματα ανοικοδόμησης που λειτούργησαν στην κατοχή και των ΟΜΣΑ⁷⁷⁶ και έθεσε ως σκοπό της την έρευνα και τη μελέτη των οικονομικών, τεχνικών και κοινωνικών προβλημάτων που ταλάνιζαν τον τόπο και την «αξιοποίηση των παραγωγικών δυνάμεων, στα πλαίσια μιας δημοκρατικής εξέλιξης, βασισμένης στο πνεύμα της διεθνούς συνεργασίας»⁷⁷⁷. Απαραίτητη προϋπόθεση ήταν ο συντονισμός κοινής πορείας όλων των επιστημόνων⁷⁷⁸ και η ένταξη των μελετών σε ένα οργανικά ενιαίο πρόγραμμα τεχνικής-οικονομικής-κοινωνικής πρόβλεψης και εφαρμογής, που θα αποτελούσε τη βάση για ένα σχέδιο ανασυγκρότησης⁷⁷⁹, θα εξυπηρετούσε το κοινωνικό σύνολο κατά τον προοδευτικότερο τρόπο και θα εξέτεινε τη δράση του προς όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας⁷⁸⁰. Αρχικά αριθμούσε εξήντα (60) μέλη και η οργανωτική της διάρθρωση περιελάμβανε επτά οργανικούς τομείς: οικονομικά, αγροτική και αλιευτική οικονομία, οικισμός-συγκοινωνίες-τεχνικά έργα, βιομηχανία, υγεία-κοινωνική πρόνοια, δίκαιο –οργάνωση πολιτείας, εκπαίδευση-πνευματική αγωγή⁷⁸¹. Ο κάθε τομέας αποτελείτο από διάφορους θεματικούς κύκλους, αυτόνομους ή εντασσόμενους σε επιμέρους τομείς, ενώ κάθε κύκλος υποδιαιρείτο σε συνεργεία μελέτης θέματος. Περιελάμβανε και τα ειδικά όργανα, όπως η Επιτροπή Προγράμματος και τα Τμήματα Επαρχιών κι Εξωτερικού. Η διοικητική λειτουργία της ΕΠΑΝ ασκούνταν από τις τομεακές επιτροπές, οι οποίες συγκροτούνταν από τις τομεακές ολομέλειες σε συνεργασία με την ειδική γραμματεία του Διοικητικού Συμβουλίου. Αυτή αναλάμβανε την εποπτεία και το συντονισμό των τομεακών επιτροπών και των τμημάτων επαρχιών και εξωτερικού, χωρίς, ωστόσο, να παρεμβαίνει στο έργο τους⁷⁸².

Στον εκπαιδευτικό τομέα θα δημιουργούνταν τέσσερις βασικοί κύκλοι⁷⁸³: α) για την καταπολέμηση του αναλφαριθμητισμού και της αγραμματοσύνης, β) για την προσχολική ηλικία (παιδικοί σταθμοί, νηπιαγωγεία), γ) για τη μέση παιδεία, δ) για τη διοίκηση της

τόπου, όπως των Δ. Μπάτση, ο οποίος υπήρξε και διευθυντής του περιοδικού, Ν. Κιτσίκη, Ι. Δεσποτόπουλου, Α. Αγγελόπουλου, Η. Ηλιού, Κ. Σωτηρίου. Καθώς είχε συγκεντρώσει ένα μεγάλο δυναμικό επιστημόνων συνέβαλε αποφασιστικά στη μελέτη των προβλημάτων της μεταπολεμικής ελληνικής κοινωνίας, αλλά και γενικότερων φιλοσοφικών ζητημάτων.

⁷⁷⁶ Ν. Κιτσίκης, «Επιστήμη-Ανοικοδόμηση», *Ανταίος*, φ. 13-14, 31/12/1945, σ. 286.

⁷⁷⁷ «Η ίδρυση της Εταιρείας: Επιστήμη – Ανοικοδόμηση», *Ανταίος*, φ. 8, 20/09/1945, σ. 184.

⁷⁷⁸ *Διακήρυξη*, ΕΠ-ΑΝ, Αθήνα, 17/11/1945.

⁷⁷⁹ Ο. π.

⁷⁸⁰ Το αίτημα για διεπιστημονική συνεργασία αποτέλεσε μία πρωτοποριακή σύλληψη, που, όμως ωρίμασε διεθνώς από τη δεκαετία του 1960 και έπειτα, όταν οι ομάδες εργασίας έγιναν απόλυτα αναγκαίες τόσο στην διεξαγωγή της επιστημονικής έρευνας, όσο στην ανάπτυξη και στη βελτίωση της παραγωγής.

⁷⁸¹ Ν. Κιτσίκης, «Επιστήμη-Ανοικοδόμηση», *Ανταίος...*, ό. π., σ. 287.

⁷⁸² Αρχείο Κ. Δ. Σωτηρίου, φ. Επιστήμη-Ανοικοδόμηση, «Ίδρυση-Καταστατικό-Σκοποί-Μέλη», σσ. 1-2.

⁷⁸³ Ο. π., σ. 3.

Παιδείας, για το παιδικό βιβλίο, για τη μόρφωση του διδακτικού προσωπικού, για την ηθική και κοινωνική διαπαιδαγώγηση, για τη σχολική πρόνοια, για την Κατώτερη και Μέση Τεχνική Παιδεία καθώς επίσης και για την Ανώτατη Τεχνική Εκπαίδευση. Ο εν λόγω κύκλος είχε ήδη τύχει προεργασίας από τις ΟΜΣΑ, ενώ από την ΕΠ-ΑΝ διερευνήθηκαν οι παθογένειες που την διέκριναν και τέθηκαν οι γενικές αρχές για την ανασυγκρότηση των Σχολών, κάτι που αποδείχτηκε εξαιρετικά δύσκολο και οργανωτικά πολύπλοκο⁷⁸⁴, καθώς δεν υπήρχε ένας ενιαίος φορέας, υπό την αιγίδα του οποίου θα ασκείτο η διοίκησή τους.

Στο τότε υφιστάμενο εκπαιδευτικό σύστημα, οι Μέσες και οι Κατώτερες Τεχνικές Σχολές λειτουργούσαν στα μεγάλα μόνο αστικά κέντρα (Αθήνα, Πειραιά, Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Βόλο, Γιάννενα) και όχι σε όλους τους νομούς και διακρίνονταν σε δύο κατηγορίες⁷⁸⁵. Στην πρώτη ανήκαν οι κρατικές «Σχολές Υπομηχανικών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου» γνωστές ως Σ.Υ.Π., υπαγόμενες στο Υπουργείο Παιδείας και στη δεύτερη οι «Σωματειακές Σχολές», οι οποίες λειτουργούσαν, είτε υπό την εποπτεία του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας («Σιβιτανίδειος Δημοσία Σχολή Τεχνών κι Επαγγελματιών Καλλιθέας», «Βαλλιάνειος Επαγγελματική Σχολή Ληξουρίου», Σχολή Μηχανικών ο «Ηφαιστος» στην Αθήνα, ο «Αρχιμήδης» στον Πειραιά, ο «Ευκλείδης» στη Θεσσαλονίκη κ. ά.), του Υπουργείου Εμπορικής Ναυτιλίας («Νυκτερινή Σχολή Μηχανικών» του Πειραιϊκού Συνδέσμου, Σχολή Μηχανικών «Ηρών», «Σχολή Ραδιοτηλεγραφητών» κ. ά.) είτε, υπό τη δικαιοδοσία του Υπουργείου Σιδηροδρόμων και Αυτοκινήτων (Σχολή Τεχνιτών και Μηχανοδηγών ΣΕΚ και Σχολή Τεχνιτών ΣΠΑΠ)⁷⁸⁶. Η ΕΠΑΝ θεώρησε σκόπιμο οι Σχολές αυτές να κρατικοποιηθούν, να υπαχθούν στον ίδιο φορέα και να τεθεί ως προαπαιτούμενο οι ίδιες εγκύκλιες σπουδές⁷⁸⁷. Η Τεχνική Εκπαίδευση θα χωρίζονταν σε δύο κατηγορίες: α) στην *Κατώτερη* (υποχρεωτική τρίχρονη φοίτηση) και β) στην *Ανώτερη* (εξάχρονη φοίτηση) με υποχρεωτική πρακτική εξάσκηση. Όσοι παρακολουθούσαν τις νυκτερινές σχολές θα μπορούσαν να αποφοιτήσουν σε δύο και τέσσερα χρόνια, αντίστοιχα, εφ' όσον είχε προηγηθεί ενός ή δύο ετών εξάσκηση⁷⁸⁸.

⁷⁸⁴ Ε. Παππά, «Νίκος Κιτσίκης: Ο επιστήμονας, ο άνθρωπος, ο πολιτικός», *Τεχνικά Χρονικά*, Διμηνιαία Έκδοση ΤΕΕ, Ιαν.-Μάρτ. 1986, τχ. 1-3, σ. 18.

⁷⁸⁵ Ν. Κιτσίκης, «Η Τεχνική Παιδεία στο πλαίσιο της ανοικοδόμησης, Μέρος Δεύτερο: Οι Τεχνικές Σχολές», *Ανταίος*, φ. 2, 10/6/1945, σ. 39.

⁷⁸⁶ Ο. π., σ. 40.

⁷⁸⁷ Στις Σωματειακές Τεχνικές Σχολές γίνονταν δεκτοί απόφοιτοι εξάχρονου δημοτικού, ενώ στα ΣΥΠ τρίτης τάξης Γυμνασίου.

⁷⁸⁸ Ν. Κιτσίκης, «Η Τεχνική Παιδεία στο πλαίσιο...», ό. π., σ. 41.

Όσον αφορά το Πολυτεχνείο, το οποίο θα αποτελούσε και τον βασικό πυλώνα της ανοικοδόμησης⁷⁸⁹, προβλεπόταν η δημιουργία έξι (6) Ανώτατων Σχολών στις οποίες θα είχαν δικαίωμα πρόσβασης απόφοιτοι Γυμνασίου κατόπιν εισαγωγικών εξετάσεων⁷⁹⁰: Η *Ανωτάτη Σχολή Πολιτικών Μηχανικών (Ανωτάτη Δομική Σχολή)*, πενταετούς φοίτησης, με δύο κλάδους ειδίκευσης, του κατασκευαστού – συγκοινωνιολόγου και του υδραυλικού μηχανικού. Προέβλεπε τη δημιουργία εργαστηρίων υδραυλικής και υδροδυναμικής έργων, βοτανικής, εδαφομηχανικής, οπλισμένου σκυροδέματος, τεχνικών υλικών και μετεωρολογίας. Η *Ανωτάτη Σχολή Μηχανολόγων – Ηλεκτρολόγων*⁷⁹¹ τετράχρονης διάρκειας και υποχρεωτική πρακτική εξάσκηση των φοιτητών σε εργοστάσια, τουλάχιστον εξάμηνης διάρκειας, απένειμε πτυχίο Μηχανολόγου ή Ηλεκτρολόγου με δικαίωμα μετεκπαίδευσης για ένα έτος, για την απόκτηση διπλώματος Μηχανολόγων –Ναυπηγών, Μηχανολόγων Μηχανικών Αεροπορίας, Ηλεκτρολόγων Μηχανικών Τηλεπικοινωνιών, Μηχανολόγων-Μεταλλειολόγων, Μηχανολόγων-Μεταλλουργών ή Ηλεκτρολόγων –Μηχανολόγων. Η *Ανωτάτη Σχολή Χημικών Μηχανικών*⁷⁹², τετραετούς φοίτησης, έδινε ταυτόχρονα τη δυνατότητα, με ένα επιπλέον έτος φοίτησης, απόκτησης πτυχίου Χημικών-Μεταλλειολόγων και Χημικών-Μεταλλουργών. Η *Ανωτάτη Σχολή Αρχιτεκτόνων*⁷⁹³, η οποία, εκτός των άλλων, στόχευε στον εκπολιτισμό «των λαϊκών μαζών» για να απαλλαγούν από τις «κοινωνικές και πολιτικές προκαταλήψεις» και να εκτιμήσουν τα έργα της τέχνης και του πολιτισμού⁷⁹⁴. Η *Ανωτάτη Σχολή Τοπογράφων Μηχανικών* (η ανασυγκροτημένη Σχολή των Αγρονόμων-Τοπογράφων), οι απόφοιτοι της οποίας θα στελέχωναν το *Γενικό Κτηματολόγιο* και το *Γενικό Πλουτοπαραγωγικό Χάρτη της χώρας*, απαραίτητη προϋπόθεση κάθε χωρονομικού σχεδίου. Και τέλος η *Ανωτάτη Σχολή Γενικών Εφηρμοσμένων Επιστημών*, για την προώθηση των μαθηματικών και φυσικών επιστημών. Στο πρόγραμμα σπουδών θα συμπεριλαμβάνονταν η διδασκαλία της Φιλοσοφίας, της Θεωρίας και της Ιστορίας της Τέχνης καθώς επίσης και των Οικονομικών⁷⁹⁵.

Οι Λαϊκές Βιβλιοθήκες

⁷⁸⁹ Αρχείο Κ. Δ. Σωτηρίου, φ. Επιστήμη-Ανοικοδόμηση, «Ίδρυση-Καταστατικό...», ό. π., σ. 3.

⁷⁹⁰ Ο. π., σ. 43.

⁷⁹¹ Ο. π., σ. 44.

⁷⁹² Ο. π., σ. 45.

⁷⁹³ Ο. π., σ. 46.

⁷⁹⁴ Ν. Κιτσίκης, «Η Τεχνική Παιδεία στο πλαίσιο της Ανοικοδόμησης, Μέρος Πρώτο: Η Ανοικοδόμηση», φ. 1, 20/5/1945, σ. 6.

⁷⁹⁵ Ν. Κιτσίκης, «Η Τεχνική Παιδεία στο πλαίσιο...», ό. π.

Στο ευρύτερο πλαίσιο της εκπαιδευτικής αναδημιουργίας εντάχθηκε η συγκρότηση και η οργάνωση των Λαϊκών Βιβλιοθηκών, ως επικουρικού μέσου για την διαφώτιση και πολύπλευρη μόρφωση του μαθητικού κοινού, συμβαδίζοντας ταυτόχρονα με το μορφωτικό τους επίπεδο. Σκοπός των λαϊκών βιβλιοθηκών ήταν να αποτελέσουν σχολές για τους αμόρφωτους και ημιμαθείς ενήλικες⁷⁹⁶, λαμβάνοντας υπ' όψιν το υψηλό ποσοστό αναλφάβητων. Κρίθηκε σκόπιμο, οι βιβλιοθήκες να χωρισθούν σε τρεις κατηγορίες αντίστοιχες με τις τρεις βαθμίδες εκπαίδευσης (κατώτερη, μέση και ανώτερη). Η έως τότε διάκρισή τους σε επιστημονικές ή γενικές και ειδικές ήταν ατελέσφορη καθώς δεν ανταποκρίνονταν στις ανάγκες της πλατιάς μάζας του πληθυσμού. Θεωρήθηκε, λοιπόν, απαραίτητο να εμπεριέχουν βιβλία που θα κάλυπταν όλο το φάσμα γνώσης, γενικής και τεχνικής⁷⁹⁷. Έτσι σε χωριά όπου λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο θα έπρεπε να υπάρχει *βιβλιοθήκη α' τύπου*, σε πόλεις με γυμνάσιο ή σχολές μέσης παιδείας *β' τύπου*, ενώ όπου θα υπήρχε Πανεπιστήμιο ή Πολυτεχνείο, *γ' τύπου*.

Η επιλογή των βιβλίων στις *Βιβλιοθήκες α' τύπου* θα γινόταν με βάση το αναγνωστικό κοινό στο οποίο θα απευθύνονταν⁷⁹⁸ (χωρικούς, αγρότες) γι αυτό θα έπρεπε να ήταν «*απλά, πρακτικά, προσανατολισμένα στη ζωή του αγρότη, του εργάτη, του νησιώτη*», αλλά ταυτόχρονα εγκυκλοπαιδικά. Θα περιείχε λεξικά γαλλικά και ελληνικά, ορθογραφικά και τεχνικά, εγκυκλοπαίδεια, γραμματική της δημοτικής, πρακτική αριθμητική, γεωγραφικούς άτλαντες, περιηγήσεις, ιστορικές βιογραφίες (εφευρετών, επιστημόνων, καλλιτεχνών), περιοδικά αναλόγου περιεχομένου (π.χ. Ήλιος) και δύο τουλάχιστον καθημερινές εφημερίδες για την απρόσκοπτη ενημέρωση. Αναφορικά με τα ειδικά επιστημονικά και τεχνικά βιβλία⁷⁹⁹, θα έπρεπε να αποκλεισθούν τα εξειδικευμένα θεωρητικά συγγράμματα και να συμπεριληφθούν εκείνα των εφαρμοσμένων θετικών επιστημών σε εκλαϊκευμένη μορφή, ειδικά όσα αναφέρονταν στην υγιεινή του παιδιού και της μητέρας, στην προστασία από τις ενδημικές και μεταδοτικές ασθένειες και στη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση. Επιπλέον, θα έπρεπε να υπάρχουν βιβλία βιολογίας, φυσικής, χημείας κηπουρικής, μελισσοκομίας, πτηνοτροφίας, αλιευτικής (ανάλογα με την περιοχή, όπου βρίσκονταν η βιβλιοθήκη), βιβλία για τα καινοτόμα μέσα μεταφοράς, όπως το αεροπλάνο, για τον ηλεκτρισμό και τη χρησιμότητά του στην καθημερινή ζωή⁸⁰⁰. Από τις θεωρητικές

⁷⁹⁶ Αρχείο Κ. Δ. Σωτηρίου, φ. 11, «Οργάνωση βιβλιοθηκών», σ. 1.

⁷⁹⁷ Ο. π.

⁷⁹⁸ Αρχείο Κ. Δ. Σωτηρίου, φ. 11, «Βασικά βιβλία», σ. 2.

⁷⁹⁹ Ο. π.

⁸⁰⁰ Ο. π., σ. 3.

επιστήμες, θα έπρεπε να επιλεγθούν εκείνα που σχετίζονταν με την κοινωνιολογία, την πολιτική, τη θρησκεία και για τα οποία ο αναγνώστης είχε περιορισμένη γνώση και μόνο σε ότι αφορούσε τον τόπο του. Η επιλογή από τη λογοτεχνία, την παγκόσμια και την ελληνική, θα έπρεπε να γίνει με κριτήριο την αμεσότητα και την απλότητα, ως προς τη δομή και το περιεχόμενο των κειμένων⁸⁰¹. Γι αυτόν το λόγο, τα έργα των σουρεαλιστών, των εξπρεσιονιστών, των συμβολιστών και των ρομαντικών ποιητών θα ήταν σκόπιμο να συνταχθούν και να εκδοθούν σε συλλογές υπό την επιμέλεια της αρμόδιας υπηρεσίας. Απώτερος στόχος αποτελούσε ο εμπλουτισμός της βιβλιοθήκης σε υλικό ώστε να φτάσει τους 2.000-10.000 τόμους.

Στις βιβλιοθήκες β' τύπου, καταρχάς, θα εμπεριέχονταν τα βιβλία της βιβλιοθήκης α' τύπου, αφού η πλειοψηφία του αναγνωστικού κοινού θα είχε λάβει στοιχειώδη και ημιτελή εκπαίδευση. Ωστόσο, θα περιείχε βιβλία και από άλλους κλάδους των επιστημών και τα οποία θα άπτονταν των ενδιαφερόντων των αποφοίτων Γυμνασίου ή άλλων τύπων μεταπρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Θα έπρεπε, λοιπόν, να συμπεριλαμβάνονταν λεξικά της αρχαίας ελληνικής και λατινικής γλώσσας, ή άλλων ευρωπαϊκών γλωσσών, περιοδικά φιλολογικά, επιστημονικά, τεχνικά και πολιτικά (*Ανταίος, Τεχνικά Γράμματα*)⁸⁰². Εγχειρίδια κάθε επιστήμης, όπως φιλοσοφίας, ψυχολογίας, πολιτικής οικονομίας, παθολογίας, ανατομίας, γενικής κοινωνιολογίας, η θεωρία της σχετικότητας, του Δαρβίνου, μεταφράσεις αρχαίων και σύγχρονων κλασικών συγγραφέων, αρχειακό υλικό και πηγές, που θα ενισχύονταν προοδευτικά με στόχο να φτάσουν τους 50.000 τόμους.

Οι βιβλιοθήκες των δύο προηγούμενων τύπων θα αποτελούσαν τη βάση για την γ' τύπου, οι οποίες θα συμπεριελάμβαναν ελληνικό και ξένο περιοδικό τύπο, αρχεία χειρογράφων, σπάνιες εκδόσεις και θα εμπλουτίζονταν συνεχώς με νέες εκδόσεις. Επιπλέον, θα περιείχε έντυπα και βιβλία επιστημονικά (νομικά, πολιτικά και κοινωνιολογικά συγγράμματα)⁸⁰³. Ωστόσο, ήταν απαραίτητη η κατάρτιση ενός σχεδίου από την αρμόδια εφορεία, προκειμένου να αναδιοργανωθούν και οι παλιές βιβλιοθήκες. Οι ελλείψεις ήταν πολλές και αφορούσαν, αφ' ενός, την απουσία συστηματικών καταλόγων, δημιουργώντας προβλήματα στο αναγνωστικό κοινό καθώς δεν μπορούσε να εξυπηρετηθεί μόνο από έναν γενικό αλφαβητικό κατάλογο, αφ' ετέρου, την ανυπαρξία εξειδικευμένου προσωπικού με επαγγελματική κατάρτιση.

⁸⁰¹ Ο. π.

⁸⁰² Ο. π., σ. 4.

⁸⁰³ Ο. π.

Όσον αφορά τις εφορείες των Λαϊκών Βιβλιοθηκών η διοίκησή της θα έπρεπε να ασκείται συλλογικά⁸⁰⁴ και να μετέχουν σε αυτή αντιπρόσωποι της τοπικής αυτοδιοίκησης, των μορφωτικών και επαγγελματικών οργανώσεων, για να ενισχυθεί και να προαχθεί ο σκοπός της, τόσο από την ιδιωτική, όσο και από τη δημόσια πρωτοβουλία. Στη βιβλιοθήκη α' τύπου, η εφορεία θα ήταν τριμελής ή πενταμελής, όπου Πρόεδρος και εισηγητής θα οριζόταν ένας δάσκαλος ή ένας διοικητικός υπάλληλος. Τους έφορους θα αποτελούσαν ένα μέλος του κοινοτικού συμβουλίου και ένας έως τρεις αντιπρόσωποι από τους συλλόγους των επαγγελματικών οργανώσεων, οι οποίοι θα εκλέγονται ανά διετία από το εκτελεστικό όργανο της τοπικής αυτοδιοίκησης με δυνατότητα επανεκλογής τους. Για τις βιβλιοθήκες β' τύπου η εφορεία της θα απαρτιζόταν από πέντε έως επτά μέλη, ενώ στις γ' τύπου η εφορεία θα περιελάμβανε 7 έως 11 μέλη⁸⁰⁵.

Οι εφορείες θα εποπτεύονταν από το τοπικό όργανο αυτοδιοίκησης της πόλης ή του χωριού, το οποίο θα αναλάμβανε τη διοίκηση και γενικά τη διαχείριση της κάθε βιβλιοθήκης και από το Ανώτατο Συμβούλιο Βιβλιοθηκών (Α.Σ.Δ.)⁸⁰⁶. Αυτό θα ήλεγχε το επιστημονικό έργο των βιβλιοθηκών σε αλληλουχία με όλο το έργο της Λαϊκής Διαφώτισης και θα διόριζε στις επαρχίες επιθεωρητές, προκειμένου να παρακολουθούν και να συντονίζουν τις εργασίες από κοντά. Το Α.Σ.Δ. θα υπαγόταν στο Υπουργείο Παιδείας, και θα αποτελούσε αυτοτελές τμήμα της *Διεύθυνσης Λαϊκής Διαφώτισης*⁸⁰⁷, επιχορηγούμενο από ειδικό κονδύλι του προϋπολογισμού του κράτους. Το έργο του θα εποπτευόταν και θα αποτιμάτο από το Συνέδριο των Αντιπροσώπων, των Εφοριών όλων των Λαϊκών Βιβλιοθηκών⁸⁰⁸, του Ανωτάτου Συμβουλίου Βιβλιοθηκών και των Επαγγελματικών Οργανώσεων των Βιβλιοφυλάκων της χώρας, το οποίο θα διεξαγόταν κάθε δύο χρόνια. Επιπλέον, το Α.Σ.Δ. θα ήταν αρμόδιο για την εξεύρεση πόρων και βιβλίων και για την κατανομή τους ανάλογα με τις ανάγκες της κάθε βιβλιοθήκης, καθώς επίσης και για την οργάνωση Σχολής Βιβλιοφυλάκων.

Η Σχολή Βιβλιοφυλάκων θα αναλάμβανε την επιμόρφωση των μισθωτών υπαλλήλων των βιβλιοθηκών⁸⁰⁹, οι οποίοι θα καταλάμβαναν τη θέση, κατόπιν διαγωνισμού, σε θέματα βιβλιοθηκονομίας για την ορθή ταξινόμηση των βιβλίων. Για την άμεση, όμως, ικανοποίηση των αναγκών θα έπρεπε να συνδράμουν και οι δημοδιδάσκαλοι, οι οποίοι θα μετεκπαιδευόνταν και με την παροχή επιμισθίου, θα εργάζονταν στις βιβλιοθήκες. Οι

⁸⁰⁴ Αρχείο Κ. Δ. Σωτηρίου, φ. 11, «Διοικητικά όργανα», σ.6.

⁸⁰⁵ Ο. π.

⁸⁰⁶ Αρχείο Κ. Δ. Σωτηρίου, φ. 11, «Ανώτατο Συμβούλιο Βιβλιοθηκών» σ. 7.

⁸⁰⁷ Ο. π.

⁸⁰⁸ Αρχείο Κ. Δ. Σωτηρίου, φ. 11, «Αρμοδιότητες».

⁸⁰⁹ Ο. π.

υπάλληλοι στις βιβλιοθήκες γ' τύπου θα έπρεπε να διαθέτουν ανώτερη μόρφωση (όπως και οι επιθεωρητές) και να είναι γνώστες τουλάχιστον μίας ξένης γλώσσας. Για τον λόγο αυτόν, ήταν απαραίτητο να δημιουργηθεί στο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Επιστημολογίας και Βιβλιοθηκονομίας, όπως και Ανώτερη Σχολή Βιβλιοφυλάκων, των οποίων το διδακτικό προσωπικό θα διαθέτει μεγάλη πείρα και αξιόλογο επιστημονικό έργο.

Το σύστημα ταξινόμησης των βιβλίων, το οποίο θα αποτελούσε αρμοδιότητα της Εφορείας της Βιβλιοθήκης και του Ανώτερου Συμβουλίου Βιβλιοθηκών, θα διαφοροποιείτο ανάλογα με τον τύπο βιβλιοθήκης και τις τοπικές ανάγκες που καλείτο να καλύψει⁸¹⁰. Έτσι, στις βιβλιοθήκες ενός μικρού χωριού το σύστημα ταξινόμησης θα έπρεπε να ήταν απλό κι εύχρηστο, ενώ, στις βιβλιοθήκες β' τύπου πολυσύνθετο, τηρουμένων των στοιχειωδών κανόνων βιβλιοθηκονομίας, όπως τήρηση βιβλίων εισαγωγής του έντυπου υλικού σε κατάστιχα με αριθμημένες σελίδες, αναγραφή του αριθμού των τόμων, της τιμής ή οποιαδήποτε άλλη πληροφορία, που θα μπορούσε να αξιοποιηθεί για λόγους στατιστικούς. Επιπλέον, θα έπρεπε να συνταχθεί και ένας γενικός αλφαβητικός κατάλογος, όπου θα περιέχονταν όλα ανεξαιρέτως τα έντυπα της βιβλιοθήκης και ο οποίος θα γινόταν πιο λεπτομερής όσο θα αυξανόταν ο όγκος των βιβλίων⁸¹¹.

Η Εταιρεία για την καταπολέμηση της Αγραμματοσύνης και του Αναλφαβητισμού

Ένα από τα σοβαρότερα προβλήματα που κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν οι μεταπολεμικές κυβερνήσεις ήταν ο αναλφαβητισμός⁸¹² με το ποσοστό του να αγγίζει το 35% του πληθυσμού και τις γυναίκες να κατέχουν σε αυτό την πρώτη θέση. Υπολογίζεται πως πάνω από 1.000.000 γυναίκες ήταν είτε αγράμματες, είτε αναλφάβητες (σχεδόν τριπλάσιος αριθμός από εκείνο των ανδρών). Κατά την περίοδο της Κατοχής, με τα περισσότερα σχολεία κλειστά⁸¹³ ή κατεστραμμένα, αλλά και μετά την Απελευθέρωση, τα φαινόμενα αυτά εξαπλώθηκαν και στην πρώτη μετασχολική ηλικία⁸¹⁴. Εκείνοι που επηρεάστηκαν περισσότερο ήταν οι κάτοικοι των χωριών, οι οποίοι υπήρξαν ελάχιστα ή καθόλου αποδέκτες

⁸¹⁰ Αρχείο Κ. Δ. Σωτηρίου, φ. 11, «Ταξινομικά συστήματα», σ. 7.

⁸¹¹ Ο. π., σ. 8.

⁸¹² Αναλφάβητοι θεωρούνταν όσοι δεν γνώριζαν γραφή και ανάγνωση, ενώ Αγράμματοι όσοι φοίτησαν 2 ή 3 χρόνια στο Δημοτικό Σχολείο.

⁸¹³ Σε ορισμένες περιφέρειες, ιδιαίτερα στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη δεν άνοιξαν διόλου.

⁸¹⁴ «Αναλφαβητισμός», *Ελεύθερα Γράμματα*, χ. Β', τ. 35, 25/1/1946, σ. 31.

τυπικής εκπαίδευσης. Κύρια αιτία θεωρήθηκε η οικονομική δυσπραγία και η ανέχεια⁸¹⁵, καθώς τα τεράστια οικονομικά προβλήματα, οι κοινωνικές αναταραχές και η πολεμική συγκυρία καθυστέρησαν για μεγάλο χρονικό διάστημα την ικανοποίηση του αιτήματος για θεσμοθέτηση της καθολικής πρόσβασης στην εκπαίδευση.

Τη ζοφερή αυτή εικόνα ενίσχυε και η ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης, η οποία χρησιμοποιούσε απαρχαιωμένες παιδαγωγικές μεθόδους, εστιάζοντας, κυρίως, στη διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών και των Λατινικών⁸¹⁶ και στον ιδεολογικό πειθαναγκασμό των μαθητών όλων των βαθμίδων. Η εύθραυστη εξουσία απέδιδε στο σχολείο την αποστολή της αστυνομικής περιφρούρησης του κοινωνικού οικοδομήματος, όπου οι αρχές αντιμετώπιζαν τις δημοκρατικές αξίες, την ελευθερία του τύπου και της σκέψης ως κοινωνικά επικίνδυνες⁸¹⁷, ενώ στους υπερασπιστές της δημοτικής γλώσσας προσήπταν την κατηγορία ότι εμφορούνταν από «αντεθνικούς σκοπούς».⁸¹⁸

Η Ιδρυτική συνέλευση της εταιρείας πραγματοποιήθηκε στις 25 Νοεμβρίου 1945⁸¹⁹ και έλαβαν μέρος πολλοί επιστήμονες και παιδαγωγοί, όπως ο Κ. Σωτηρίου, ο Κ. Ελευθερουδάκης, ο Α. Μιχαηλίδης, ο Σ. Παπαδάκης, ο Κ. Καλαντζής, η Μ. Αηδονοπούλου κ. ά. Έδρα της εταιρείας ορίστηκε η Αθήνα και ως βασικός σκοπός της τέθηκε η καταπολέμηση του αναλφαβητισμού και της αγραμματοσύνης στην Ελλάδα και η συνδρομή σε κάθε προσπάθεια που θα καταβαλλόταν για την εξάλειψη των αιτιών, που δημιουργούσαν αυτά τα φαινόμενα⁸²⁰.

Προκειμένου, λοιπόν, να υλοποιηθούν οι σκοποί της Εταιρείας έπρεπε να ιδρυθούν σχολεία για αναλφάβητους, μορφωτικά για αγράμματους, να διοργανωθούν διαλέξεις, να δοθούν μορφωτικά μαθήματα και να εκδοθούν φυλλάδια, μελέτες και βιβλία⁸²¹. Την ευθύνη έφερε η Διοικητική Επιτροπή του κάθε παραρτήματος, (όπου υπήρχε) ή το Διοικητικό Συμβούλιο της Εταιρείας, η οποία θα διόριζε το διδακτικό προσωπικό, τους Σχολικούς Εφόρους και τους Επόπτες. Η Σχολική εφορεία των Σχολείων Αναλφάβητων θα αποτελείτο από το δάσκαλο, ένα μαθητή και ένα έως τρία μέλη του παραρτήματος της Εταιρείας και θα

⁸¹⁵ Κ. Σωτηρίου, «Ο αναλφαβητισμός και η αγραμματοσύνη στην Ελλάδα», *Ανταίος*, φ. 13-14, 31/12/1945, σ. 301.

⁸¹⁶ Ο. π., σ. 302.

⁸¹⁷ Τ. Κωνσταντίνου (ψευδώνυμο Κ. Σωτηρίου), «Η 4^η Αυγούστου ξαναζεί στην Παιδεία», *Ελεύθερη Ελλάδα*, 1/4/1945, σ. 2.

⁸¹⁸ Α. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε. Τεκμήρια Ιστορίας 1895-1967*, Αθήνα, Ερμής, 1974, σ. 185.

⁸¹⁹ *Ο Αναλφαβητισμός και η Αγραμματοσύνη στην Ελλάδα*, Αθήνα, 1946, σ. 6.

⁸²⁰ Υπ' αριθμ. 622/45 απόφ. Πρωτ. Αθηνών, Καταστατικό της Εταιρείας Καταπολέμησης Αναλφαβητισμού και Αγραμματοσύνης, άρθρο 3.

⁸²¹ Ο. π., άρθρο 4.

διοριζόταν από τη Διοικητική Επιτροπή του παραρτήματος ύστερα από εισήγηση του Επόπτη⁸²². Στη θέση του Επόπτη θα διορίζονταν Επιθεωρητές Δημοτικών Σχολείων ή άλλοι εκπαιδευτικοί, μέλη της Εταιρείας, οι οποίοι θα παρακολουθούσαν και θα καθοδηγούσαν το διδακτικό προσωπικό. Επιπλέον, θα αναζητούσαν πόρους για την αποπληρωμή των δαπανών και θα διαχειρίζονταν τα έσοδα, που προορίζονταν για την εύρυθμη λειτουργία των σχολείων⁸²³.

Στα σχολεία αυτά μπορούσαν να φοιτήσουν όσοι είχαν υπερβεί το κατώτερο όριο ηλικίας για την υποχρεωτική φοίτηση (το 14^ο έτος) καθώς επίσης και παιδιά 11 έως 14 ετών, που αναγκάστηκαν, λόγω των πολιτικών-κοινωνικών-οικονομικών συνθηκών που επικρατούσαν, να εγκαταλείψουν το σχολείο⁸²⁴. Για να τους προσεγγίσουν και να τους εντάξουν στη σχολική κοινότητα έπρεπε το σχολείο του χωριού να αποτελέσει το μέσο, το οποίο θα προήγαγε και θα βελτίωνε τη ζωή τους. Γι αυτό το λόγο, σε κάθε *Σχολείο Αναλφάβητων* κρίθηκε απαραίτητη η διοργάνωση ψυχαγωγικών και αθλητικών εκδηλώσεων, στις οποίες οι ίδιοι οι μαθητές θα ανέβαζαν θεατρικές παραστάσεις, θα πρόβαλλαν μορφωτικές ταινίες, θα απήγγειλαν τραγούδια και ποιήματα και θα διοργάνωναν αθλητικούς αγώνες. Τον ίδιο σκοπό θα εξυπηρετούσε και η Βιβλιοθήκη του, η οποία θα ήταν εφοδιασμένη με βιβλία απλά, ανταποκρινόμενα στις ανάγκες των μαθητών, με αναγνωστήριο και με αίθουσα για διαλέξεις και συζητήσεις⁸²⁵.

Τα μαθήματα θα διεξάγονταν, κυρίως πρωινές ώρες, σε σύνολο έξι ωρών την εβδομάδα⁸²⁶ στις αίθουσες, που θα διέθεταν τα δημόσια ή ιδιωτικά εκπαιδευτήρια, σε συμφωνία που θα είχε προηγηθεί με τον αρμόδιο διευθυντή. Στη διδασκαλία θα ακολουθούσαν οι οδηγίες και το πρόγραμμα, που είχε ορίσει η Εταιρεία, προσαρμοσμένα στις τοπικές συνθήκες ή τις συνθήκες εργασίας των μαθητών⁸²⁷, ενώ το περιεχόμενο της ύλης, που θα διδασκόταν, θα ήταν κατανοητό, έτσι ώστε η κατάρτιση που θα αποκτούσαν να ήταν ισοδύναμη με εκείνη των μαθητών του δημοτικού σχολείου. Οι μαθητές, οι οποίοι θα τελείωναν με επιτυχία το σχολείο ή τη σειρά από τα μορφωτικά μαθήματα, θα

⁸²² *Ο Αναλφαβητισμός και η Αγραμματοσύνη...*, ό. π., σ. 17.

⁸²³ Καταστατικό της Εταιρείας Καταπολέμησης Αναλφαβητισμού..., ό. π., σ. 33.

⁸²⁴ *Ο Αναλφαβητισμός και η Αγραμματοσύνη...*, ό. π., σ. 32.

⁸²⁵ Ο. π.

⁸²⁶ Καταστατικό της Εταιρείας Καταπολέμησης Αναλφαβητισμού..., ό. π., άρθρο 24.

⁸²⁷ Ο. π., άρθρο 25.

αποκτούσαν πιστοποιητικό σπουδής⁸²⁸ υπογεγραμμένο από τον πρόεδρο της Διοικητικής Επιτροπής και τον αρμόδιο Επόπτη.

Το διδακτικό προσωπικό θα αποτελούσαν κυρίως εκπαιδευτικοί αλλά και άλλοι επιστήμονες με εκπαιδευτική εμπειρία και η εργασία στα σχολεία ήταν, κατά το πλείστον, εθελοντική⁸²⁹. Το Διοικητικό Συμβούλιο της Εταιρείας για να προπαρασκευάσει και να καταρτίσει επαρκώς τους εκπαιδευτές, αποφάσισε να οργανώσει *κύκλους επιμορφωτικών μαθημάτων* και σειρές από ειδικά μαθήματα⁸³⁰. Θα τα παρακολουθούσαν όσοι είχαν προσφερθεί να διδάξουν στα σχολεία για αναλφάβητους ή αγράμματους και στους οποίους θα χορηγούνταν σχετικό πιστοποιητικό, μετά την επιτυχή ολοκλήρωσή τους.

Επιπλέον, θα μπορούσαν να οργανωθούν μορφωτικά μαθήματα και Σχολεία Αναλφάβητων σε οργανωμένες ομάδες (φυλακές, νοσοκομεία, εργοστάσια, γεωργικούς συνεταιρισμούς, στρατώνες) σε συνεργασία με τη διεύθυνση του εκάστοτε ιδρύματος ή του εργοστασίου⁸³¹. Ειδικά, για τα σχολεία Αναλφάβητων, που θα λειτουργούσαν εντός του Σωφρονιστικού Ιδρύματος, θεώρησαν πως το διοικητικό προσωπικό των φυλακών (διευθυντές, επιθεωρητές), θα έπρεπε να αποτελούν «*ειδικό σώμα*⁸³²», το οποίο θα φοιτούσε σε *Ανωτάτη Σχολή Σωφρονιστικής*. Το προσωπικό φρουράς (φύλακες, αρχιφύλακες) θα έπρεπε να αποκτήσει πρακτική-τεχνική κατάρτιση σε *Κατώτερη ή Μέση Σχολή Σωφρονιστικής*⁸³³ ενώ, το ειδικό προσωπικό (εκπαιδευτές, γιατροί, μηχανικοί έργων), όφειλε να μετεκπαιδευτεί. Για τη δημιουργία σχολείων στα εργοστάσια τα έξοδα λειτουργίας, αγοράς βιβλίων και γραφικής ύλης θα καλύπτονταν από τον εργοδότη.

Ο Μορφωτικός Οργανισμός «Λαϊκό Πανεπιστήμιο»

Μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της ανοικοδόμησης της χώρας εντάχθηκε και το σχέδιο για τη συγκρότηση *Λαϊκού Πανεπιστημίου*⁸³⁴, το οποίο θα αποτελούσε έναν εναλλακτικό τρόπο μόρφωσης και επιστημονικής κατάρτισης των νέων, αποβλέποντας να δώσει στους σπουδαστές του μία γενική κατεύθυνση για τις μελέτες τους, να τους παροτρύνει και να τους βοηθήσει στην αυτομόρφωσή τους, έχοντας ως κύριο στόχο του τη διάδοση των κοινωνικών

⁸²⁸ Ο Αναλφαβητισμός και η Αγραμματοσύνη..., ό. π., σ. 32.

⁸²⁹ Καταστατικό της Εταιρείας Καταπολέμησης Αναλφαβητισμού..., ό. π., άρθρο 32.

⁸³⁰ Ο. π., άρθρο 34.

⁸³¹ Κ. Σωτηρίου, «Ο αναλφαβητισμός και η αγραμματοσύνη...», ό. π., σ. 303.

⁸³² Δ. Μέξης, «Πρακτικά ζητήματα σωφρονιστικής», *Ανταίος*, φ. 13-14, 31/5/1945, σ. 318.

⁸³³ Ο. π.

⁸³⁴ Αρχείο Κ. Δ. Σωτηρίου, φ. 5, «Προσχέδιο για την ίδρυση Λαϊκού Πανεπιστημίου», σ. 1.

και φυσικών επιστημών⁸³⁵. Ως βάση της διδασκαλίας του έθεσε τις αρχές του διαλεκτικού υλισμού και αντιτάχθηκε σε κάθε αντιδραστική ιδεολογία και κάθε μορφής ιδεοληψία. Βασικές ενότητες του προγράμματός του θα αποτελούσαν η Ελληνική και η Παγκόσμια Ιστορία, η Ιστορία της Φιλοσοφίας, ο Διαλεκτικός και ο Ιστορικός Υλισμός, η Πολιτική Οικονομία, το Δίκαιο, η Οικονομική Ιστορία, η ελληνική και η ξένη Γραμματολογία, η Ιστορία της Τέχνης, η Εισαγωγή στις Επιστήμες, τα προβλήματα της Λαϊκής Δημοκρατίας, οι αρχές των Φυσικών και Εφαρμοσμένων Επιστημών, η Οικονομική Γεωγραφία, η Παιδαγωγική⁸³⁶ κ. ά.

Το Λαϊκό Πανεπιστήμιο θα απευθυνόταν σε υποψήφιους, οι οποίοι είχαν ολοκληρώσει τις Γυμνασιακές τους σπουδές, ενώ θα μπορούσαν να συγκροτηθούν και εξειδικευμένες ομάδες σπουδαστών, όπως Οικονομικών Επιστημών, Ιστορικών, Δημοσιογράφων κ. ά. Τα μαθήματα, αρχικά, θα διεξάγονταν τρεις φορές την εβδομάδα, με την προοπτική να γίνουν καθημερινά κατά τις βραδινές ώρες, προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι ενδιαφερόμενοι που εργάζονταν και θα ήταν ετήσιας διάρκειας, δύο δηλαδή εξαμήνων, συμβαδίζοντας με τα άλλα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα της χώρας.

Κύρια μέθοδος διδασκαλίας θα καθιερωνόταν η *εργαστηριακή*⁸³⁷, δηλαδή εισαγωγή του θέματος από τον διδάσκοντα- ατομική μελέτη των σπουδαστών -εξέταση και συζήτηση, προκειμένου ο μαθητής να κατακτήσει τη γνώση μέσα από την έρευνα. Κάθε ενότητα θα έπρεπε να ολοκληρώνεται σε 6 έως 12 μαθήματα υπό τη μορφή διαλέξεων. Το διδακτικό προσωπικό θα αποτελούνταν από εκπροσώπους της διανόησης, που μετείχαν σε προοδευτικούς οργανισμούς και εταιρείες και διακατέχονταν από δημοκρατικές απόψεις και ιδέες⁸³⁸. Το έργο του Λαϊκού Πανεπιστημίου θα συνεπικουρείτο από τα *Φροντιστήρια*, και τις *Βιβλιοθήκες*. Ωστόσο, η αδυναμία εξασφάλισης οικονομικών πόρων για την κάλυψη των λειτουργικών εξόδων του, παρά τα προτεινόμενα μέτρα (μικρή συνδρομή των σπουδαστών, διεξαγωγή εράνων σε φίλα προσκείμενους στη Λαϊκή Παιδεία, κ. ά.) ανέστειλε την εφαρμογή αυτού του σχεδίου.

Αντ' αυτού, λειτούργησε μία αυτόνομη στήλη, στην 3^η σελίδα, της εφημερίδας «Ελευθέρη Ελλάδα», που απευθυνόταν σε αναγνώστες με μέση και κατώτερη μόρφωση προσφέροντάς τους στοιχειώδεις επιστημονικές γνώσεις γύρω από τους διάφορους κλάδους

⁸³⁵ Ο. π.

⁸³⁶ Ο. π., σ. 2.

⁸³⁷ Ο. π., σ. 3.

⁸³⁸ Ο. π.

των επιστημών⁸³⁹. Επρόκειτο για εκλαϊκευμένα, επιστημονικά άρθρα σε ζητήματα της τρέχουσας επικαιρότητας (για την ατομική ενέργεια, το ραντάρ, για τα πειράματα που διεξήχθησαν στους ανθρώπους στο στρατόπεδο συγκεντρώσεως του Buchenwald⁸⁴⁰ κ. ά.). Καταρτίστηκε μια σειρά αυτοτελών θεμάτων-μαθημάτων, τα οποία κάλυπταν ένα ευρύ φάσμα, όπως Φιλοσοφία, Κοινωνιολογία, Πολιτική Οικονομία, Φυσικές Επιστήμες, Ιστορία Τέχνης, Μαθηματικά, Τεχνικές Επιστήμες, Παιδαγωγική και Ψυχολογία. Το κάθε μάθημα θα ακολουθούσε ένα συγκεκριμένο παιδαγωγικό σύστημα και θα έδινε τις απαραίτητες προκαταρκτικές γνώσεις για την παρακολούθηση του επόμενου του ίδιου κύκλου⁸⁴¹.

Κάθε μάθημα ή θέμα δεν θα ξεπερνούσε τις τρεις στήλες (14.000 γράμματα) ή τις δύο κανονικές συνέχειες, ωστόσο, σε κάποιες περιπτώσεις μπορούσε να φτάσει και τις τρεις κανονικές συνέχειες. Η δομή και το περιεχόμενό τους θα έπρεπε να ανταποκρινόταν στο μέσο επίπεδο του αναγνώστη, αλλά ταυτόχρονα να κινούσε και το ενδιαφέρον τόσο εκείνου με ανώτερη, όσο και με κατώτερη μόρφωση⁸⁴². Επειδή σ' αυτό το σημείο έγκειτο και η μεγαλύτερη δυσκολία, αποφασίσθηκε τα μαθήματα να αξιολογούνται από υποεπιτροπές, οι οποίες θα ήταν υπεύθυνες για ένα συγκεκριμένο θεματικό κύκλο. Για τις Φυσικές Επιστήμες υπεύθυνοι ορίστηκαν ο Ν. Κιτσίκης, ο Γ. Γεωργαλάς και ο Δ. Χατζηγεωργίου, για τη Φιλοσοφία-Κοινωνιολογία- Πολιτική Οικονομία ο Κ. Σωτηρίου⁸⁴³, η Ε. Ιωαννίδου, ο Κ. Καλαντζής, ο Χ. Θεοδωρίδης και ο Ν. Μπρούζος (Λύρης) και για την Ιστορία Τέχνης ο Π. Λεκατσάς⁸⁴⁴.

Τα θέματα-μαθήματα, που καθορίστηκαν για τον κύκλο της Φιλοσοφίας, περιελάμβαναν Γενική Εισαγωγή, Αρχαία Ελληνική Φιλοσοφία υποδιαιρεμένη σε τέσσερα θέματα: α) Εισαγωγή β) Προσωκρατική περίοδος, γ) Αττική Φιλοσοφία και δ) Προς την παρακμή. Επιπλέον, Μεσαιωνική Φιλοσοφία και Αναγέννηση, Γαλλικός Υλισμός και

⁸³⁹ Αρχείο Κ. Δ. Σωτηρίου, φ. 5, «Γύρω από το Λαϊκό Πανεπιστήμιο», σ. 4.

⁸⁴⁰ H. Heger, *The men with the Pink Triangles*, Boston, Alyson Publications, 1980, p. 34.

⁸⁴¹ Αρχείο Κ. Δ. Σωτηρίου, φ. 5, «Γύρω από το Λαϊκό Πανεπιστήμιο...», ό. π.

⁸⁴² Ο. π.

⁸⁴³ Χ. Μπαμπούνης, «Ο μαθητής του Δ. Γληνού, Παιδαγωγός Αντίστασης Κώστας Σωτηρίου (1889-1966). Μια ζωή αφιερωμένη στην υπόθεση της ελληνικής παιδείας», στο Χ. Μπαμπούνης (Επιμ.), *Κώστας Δ. Σωτηρίου (1889-1966), η ζωή και το έργο του*, εκδ. Επιμορφωτικός Σύλλογος Καλυβίων, Καλύβια 1993, σσ. 13-44.

⁸⁴⁴ Ο Ν. Κιτσίκης διετέλεσε πρόεδρος του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου και διώχθηκε για τα πολιτικά και κοινωνικά του φρονήματα. Στην Αντίσταση διακρίθηκε για τη συμμετοχή του στις ΟΜΣΑ και την ΕΠ-ΑΝ, αποσκοπώντας στη χάραξη ενός σχεδίου για την οικονομική ανόρθωση της χώρας. Ο Γ. Γεωργαλάς κατείχε την έδρα Ορυκτολογίας και Πετρολογίας στη Φυσικομαθηματική Σχολή Αθηνών. Στην Κατοχή υπήρξε πρόεδρος της ΕΠΟΝ και εθνοσύμβουλος της ΠΕΕΑ. Η Ε. Ιωαννίδου υπήρξε αδερφή της συγγραφέως Δ. Σωτηρίου και σύντροφος του Ν. Μπελλογιάννη. Ο Παναγής Λεκατσάς υπήρξε πολυσχιδής προσωπικότητα και θεωρείται ο θεμελιωτής της εθνολογίας και της θρησκευσιολογίας στην Ελλάδα. Από νεαρή ηλικία ενστερνίστηκε τον Μαρξισμό και στην Κατοχή εντάχθηκε στο ΕΑΜ. Στο αναγνωστικό «*Ελεύθερη Ελλάδα*», συμπεριλήφθηκε ανυπόγραφο ποίημά του, με τον τίτλο «Το μήνυμά της».

Εγκυκλοπαιδιστές, το πρόβλημα της Γνωσιολογίας, Προγεγκελιανή Φιλοσοφία, Hegel, δεξιοί και αριστεροί Χεγκελιανοί Φιλόσοφοι και Διαλεκτικός Υλισμός⁸⁴⁵. Στον κύκλο της Κοινωνιολογίας έγινε γενική εισαγωγή στην Κοινωνιολογία και αναλύθηκε ο Ιστορικός Υλισμός, ο ρόλος του Κράτους, οι αντιλήψεις για την κοινωνία στην Αρχαία Ελλάδα, τα κοινωνικά συστήματα και η μετάβαση από το ένα στο άλλο.

Στον κύκλο της Πολιτικής Οικονομίας θα επιχειρούσαν να αναλύουν το αντικείμενό της και να παρουσιαστούν οι κύριοι εκπρόσωποί της. Επιπλέον, θα εστίαζαν στα οικονομικά του Βυζαντίου, στην μαρξιστική πολιτική οικονομία, στην οικονομική ιστορία και στην ιδιομορφία στην εξέλιξη της Ελληνικής οικονομίας. Στο θεματικό κύκλο των Φυσικών Επιστημών⁸⁴⁶ θα παρουσιάζαν ζητήματα που αφορούσαν την Αστρονομία (το σύμπαν, ο ήλιος, η σελήνη, η γέννηση του πλανητικού συστήματος), τη Γεωλογία (η γέννηση της Γης, η εξέλιξή της), τη Βιολογία (πρωτόπλασμα, κύτταρο, μικροοργανισμοί), τη Ζωολογία, τη Φυτολογία (κατώτεροι οργανισμοί, πρωτόζωα, βακτήρια, μύκητες, ασθένειες), την Ανθρωπολογία(άνθρωπος), τη Φυσική και τη Χημεία (ύλη, άτομα, μόρια, ενέργεια, γενικές έννοιες ηλεκτρισμού, χημικά στοιχεία, και χημικές ενώσεις, πρώτες ύλες για τη ζωή και το βίο του ανθρώπου). Ενώ, στον κύκλο των Μαθηματικών θα γινόταν αναφορά στο χωροχρονικό συνεχές⁸⁴⁷, στην Ιστορία των Μαθηματικών (μελέτη εννοιών), στις μαθηματικές αρχές, στη Θεωρία της Σχετικότητας κ.ά.

Μετά την ολοκλήρωση των θεματικών ενοτήτων των κύκλων αυτών, θα ακολουθούσαν νέοι, προκειμένου οι αναγνώστες να εμβαθύνουν και να αποκτήσουν μια πιο ευρεία αντίληψη.

Η επανίδρυση του «Εκπαιδευτικού Ομίλου» και η σύσταση του σωματείου «Εταιρεία των Φίλων της Λαϊκής Παιδείας».

Τον Δεκέμβριο του 1945, σε συγκέντρωση που πραγματοποιήθηκε στην αίθουσα Εμπορουπαλλήλων στην Αθήνα, έγινε απόπειρα για επανίδρυση του *Εκπαιδευτικού Ομίλου*⁸⁴⁸. Παρευρέθηκαν παλιά και καινούργια μέλη και εκπρόσωποι του πολιτικού κόσμου, των

⁸⁴⁵ Ο. π., σ. 5.

⁸⁴⁶ Ο. π.

⁸⁴⁷ G. Whitrow, *The structure and Evolution of the Universe*, London, Hutchinson, 1955, p. 13.

⁸⁴⁸ «Νέος Εκπαιδευτικός Όμιλος», *Ελεύθερα Γράμματα, Περιοδικό της ζωντανής σκέψης*, χ. Β', τ. 34, 4/1/1946, σ. 1.

γραμμάτων και των τεχνών⁸⁴⁹, καταδεικνύοντας για μία ακόμη φορά τη διαχρονικότητα και τη σπουδαιότητα του αιτήματος για τη μόρφωση του παιδιού⁸⁵⁰. Κύρια επιδίωξη του ορίστηκε η «διατήρηση του πρωτοποριακού του χαρακτήρα», προσαρμοσμένο, ωστόσο, στις επιταγές της σύγχρονης ζωής, όπως διαμορφώνονταν μεταπολεμικά, ενώ θα έπρεπε να αγωνιστεί ώστε η παιδεία όπως και όλα τα πνευματικά αγαθά να καταστούν «κτήμα του λαού»⁸⁵¹. Συνεπώς, η Παιδεία θα έπρεπε να ανασυγκροτηθεί έτσι ώστε να εξασφαλίσει ειδικευμένους εργάτες που θα συμβάλλουν, αφ' ενός, στην ανοικοδόμηση της χώρας, αφ' ετέρου στη διάδοση και την καλλιέργεια του πολιτισμού.

Στις 30 Νοεμβρίου 1944 στην Αθήνα, εξάλλου, αποφασίστηκε η ίδρυση σωματείου που έφερε την επωνυμία «Εταιρεία των Φίλων της Λαϊκής Παιδείας»⁸⁵². Στα ιδρυτικά της μέλη συγκαταλέχθηκαν, μεταξύ άλλων, ο Αλέξανδρος Διομήδης ο Αμίλκας Αλιβιζάτος, ο Δημήτρης Φωκάς, η Όλγα Κακριδή, η Ειρήνη Παϊδούση, η Σοφία Αντωνιάδου, ο Κωνσταντίνος Δημαράς και η Αγγελική Χατζημιχάλη⁸⁵³.

Έθεσε ως στόχο της να μελετήσει και να προβάλλει το αίτημα της ελληνικής κοινής γνώμης για τη *διάδοση και την ανύψωση της παιδείας*, μέσω μίας *ειρηνικής εξόρμησης για την κατάκτησή της*, απαλλαγμένη από ιδεολογικές προκαταλήψεις και χωρίς πολιτικό προσανατολισμό, φέρνοντας στο προσκήνιο το δάσκαλο και το ρόλο που έπρεπε να διαδραματίσει⁸⁵⁴. Στο επίκεντρο αυτής της προσπάθειας βρέθηκε η Κατώτερη Εκπαίδευση, εκείνη δηλαδή που απευθυνόταν στα ευρύτερα λαϊκά στρώματα και ασκούσε τη μεγαλύτερη επιρροή. Η Δημοτική Παιδεία είχε σκοπό να εφοδιάσει τον άνθρωπο με εκείνα τα απαραίτητα προσόντα, που θα τον βοηθούσαν να ανταπεξέλθει στις σύγχρονες ανάγκες. Γι αυτό έπρεπε να δημιουργηθούν τα κατάλληλα σχολεία, να διαμορφωθεί το κατάλληλο πρόγραμμα και να αναζητηθούν οι δάσκαλοι εκείνοι που θα συνέβαλλαν στην αναμόρφωση της παιδείας⁸⁵⁵.

⁸⁴⁹ «Επανιδρύεται ο Εκπαιδευτικός Όμιλος», *Ριζοσπάστης*, 1/1/1946, σ. 2. Στη συγκέντρωση παρευρέθηκαν οι καθηγητές Πανεπιστημίου Χαρ. Θεοδωρίδης και Ν. Βέης, οι παιδαγωγοί Κ. Σωτηρίου και Ρ. Ιμβριώτη, ο Γυμνασιάρχης Θρ. Σταύρου, ο Λογοτέχνης Μ. Αυγέρης, ο ποιητής Α. Σικελιανός, ο Δικηγόρος Στ. Σωμερίτης κ.ά.

⁸⁵⁰ «Νέος Εκπαιδευτικός Όμιλος», *Ελεύθερα Γράμματα, Περιοδικό της ζωντανής σκέψης*, χ. Β', τ. 34, 4/1/1946, σ. 18.

⁸⁵¹ Ρ. Ιμβριώτη, «Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος», *Ελεύθερα Γράμματα, Περιοδικό της ζωντανής σκέψης*, χ. Β', τ. 35, 25/1/1946, σ. 1.

⁸⁵² Ιδιωτική Συλλογή Ι. Λάμπρου, φ. 2, «Ιδρυτικόν του Σωματείου Εταιρία των Φίλων της Λαϊκής Παιδείας», 30/11/1944, σ. 1.

⁸⁵³ Ο. π., σ. 2.

⁸⁵⁴ Ιδιωτική Συλλογή Ι. Λάμπρου, φ. 2, «Προκήρυξη της Εταιρίας των Φίλων της Λαϊκής Παιδείας», χ.χ., σ. 1.

⁸⁵⁵ Ο. π.

Η Εταιρεία επεδίωκε να ηγηθεί της προσπάθειας για την εκπαιδευτική αναγέννηση, στηριζόμενη στην *Παιδαγωγική Επιστήμη*, στο γνήσιο νέο ελληνικό κόσμο και στο σύγχρονο πολιτισμό⁸⁵⁶. Θα κατέβαλε κάθε προσπάθεια για να κινήσει το ενδιαφέρον της κοινωνίας, ώστε τα αιτήματά της να συσπειρώσουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερο τμήμα της κοινωνίας, της διανοήσης και του πολιτικού κόσμου. Για την επίτευξη αυτού του σχεδίου θα ορίζονταν επιτροπές για να μελετήσουν τα θεωρητικά και πρακτικά προβλήματα της παιδείας, οι οποίες θα χρησιμοποιούσαν όλα τα εργαλεία της έρευνας και του διαφωτισμού, θα διενεργούσαν έρευνες κατά τόπους, θα γίνονταν δημοσιεύσεις, θα δίνονταν διαλέξεις και θα συντάσσονταν βιβλία εκλαϊκευμένα⁸⁵⁷.

⁸⁵⁶ Ο. π., σ.2.

⁸⁵⁷ Ο. π.

Γενικά Συμπεράσματα

Την περίοδο της κατοχής εκείνες οι προοδευτικές δυνάμεις, που συσπειρώθηκαν στο ΕΑΜ και συγκρότησαν την ΠΕΕΑ, ανέπτυξαν πολύπλευρη δράση προβάλλοντας ένα διαφορετικό μοντέλο κοινωνικής προοπτικής και οργάνωσης επιδιώκοντας, ταυτόχρονα, τη δημιουργία μιας κοινωνίας δικαιότερης, τη βελτίωση των όρων διαβίωσης και αναμόρφωση των θεσμών της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, Δικαιοσύνης και Παιδείας. Οι νέες μορφές εξουσίας που δημιουργήθηκαν στις απελευθερωμένες περιοχές, η πρακτική εφαρμογή ορισμένων εκσυγχρονιστικών καινοτόμων στοιχείων και η διευθέτηση των κοινωνικών αναγκών, που επιχειρήθηκε με πρωτότυπες μορφές αυτό-οργάνωσης, αποτέλεσαν τους παράγοντες που κατέστησαν την Αντίσταση μια συνολική πολιτικο-κοινωνική τομή στη σύγχρονη ελληνική ιστορία. Ταυτόχρονα, παρά τις οικονομικές αντιξοότητες, που επικρατούσαν, συνέβαλαν τα μέγιστα στο διαφωτιστικό και εκπολιτιστικό τομέα και σφράγισαν ανεξίτηλα αυτήν την περίοδο, καθώς κάθε μορφή αναπαραγωγής της γνώσης και κάθε εκπαιδευτική διαδικασία είχε διακοπεί βίαια.

Βασικοί άξονες συσπείρωσης αυτών των δυνάμεων αποτέλεσαν τα αιτήματα για την αποκατάσταση του σχολικού δικτύου και την άμεση στελέχωσή τους με διδακτικό προσωπικό, την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη των παιδιών και την επίλυση του επισιτιστικού ζητήματος, με τη δημιουργία παιδικών συσσιτίων, παιδικών σταθμών και παιδικών εξοχών. Επιπλέον, επιχειρήθηκε η λύση βασικών εκπαιδευτικών προβλημάτων της εποχής απαντώντας καθοριστικά στο αίτημα για εκσυγχρονισμό της ελληνικής εκπαίδευσης, ώστε να τεθούν οι βάσεις για τη σύγχρονη θεώρησή της. Στο πλαίσιο της αναβάθμισης του εκπαιδευτικού κλάδου οργανώθηκαν Παιδαγωγικά Συνέδρια και ως απάντηση στο αίτημα για πολύπλευρα μορφωμένο εκπαιδευτικό προσωπικό λειτούργησαν Παιδαγωγικά Φροντιστήρια, αρχικά στην Τύρνα Θεσσαλίας και στο Καρπενήσι. Αργότερα συστάθηκαν και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας, όπως στα Γρεβενά, στην Κατερίνη, στη Βέροια, στη Νάουσα, στην Καστοριά, στο Ερμηόκαστρο Θηβών, στα Λαγκάδια Αρκαδίας, στο Ξηροχώρι Ιστιαίας και στη Μέση Μηλιά Πιερίας. Παράλληλα, δημιουργήθηκαν Γεωργικές Σχολές για τη μόρφωση των παιδιών των αγροτικών περιοχών και για τη βελτίωση των καλλιεργειών, ενώ επιτεύχθηκε η

αυτοοργάνωση της σχολικής ζωής και αναπτύχθηκαν σχέσεις αμοιβαίας εμπιστοσύνης και σεβασμού ανάμεσα σε διδάσκοντες και σπουδαστές. Για τη μορφωτική και πολιτιστική ανάταση του λαού, που θα τον απάλλασσαν από φοβίες, δεισιδαιμονίες και προλήψεις, ιδρύθηκαν Σχολεία Αναλφάβητων σε πολλές περιοχές της Πελοποννήσου, της Στερεάς Ελλάδας, της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας, λειτούργησαν Λέσχες, χορωδίες, θεατρικά εργαστήρια, βιβλιοθήκες, οργανώθηκαν διαλέξεις και εκδόθηκαν περιοδικά και εφημερίδες, ενώ έγιναν και μια σειρά σχετικές δράσεις το 1945. Ωστόσο, το ζήτημα υλοποίησης ενός νέου εκπαιδευτικού θεσμικού πλαισίου συνοδεύτηκε και από αιτήματα για κοινωνική αλλαγή, θεμελιώνοντας παράλληλα νέες κοινωνικές σχέσεις.

Από την περίοδο της Κατοχής χαρακτηρίστηκε αναγκαία η ευρύτερη συσπείρωση των προοδευτικών κοινωνικών δυνάμεων προς την κατεύθυνση ανάπτυξης ενός ισχυρού εκπαιδευτικού, μορφωτικού και δημοκρατικού κινήματος και στη διαμόρφωση ριζοσπαστικών και προοδευτικών πολιτικών συσχετισμών για ουσιαστικές αλλαγές και μεταρρυθμίσεις στο περιεχόμενο της παρεχόμενης εκπαίδευσης. Ζητούμενο αποτελούσε η διαμόρφωση μιας εκπαιδευτικής πολιτικής που θα συνέβαλε στην κοινωνικοποίηση και την κοινωνική ενσωμάτωση, που θα άμβλυne τις κοινωνικές ανισότητες, οι οποίες έθεταν σοβαρό ζήτημα δημοκρατίας στην εκπαιδευτική διαδικασία. Κύρια επιδίωξη ήταν η δημιουργία εκείνων των προϋποθέσεων που θα εξασφάλιζαν την παροχή ίσων ευκαιριών σε όλους. Όμως, η επικρατούσα εκπαιδευτική πολιτική επεδίωκε την αναπαραγωγή του ισχύοντος κοινωνικού συστήματος, οξύνοντας τις κοινωνικές ανισότητες, που δημιουργούνταν εξαιτίας των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών διακρίσεων σε βάρος των οικονομικά ασθενέστερων στρωμάτων.

Κύριο πρόταγμα αποτέλεσε η απαλλαγή της εκπαίδευσης από κάθε συντηρητικό ιδεολόγημα και μέτρο με τα οποία οι Κυβερνήσεις του Μεσοπολέμου είχαν μετατρέψει επί της ουσίας την εκπαίδευση σε έναν ιδεολογικά αυταρχικό μηχανισμό του κράτους. Με αυτόν τον τρόπο και την συγκεκριμένη οργάνωση της εκπαίδευσης ικανοποιούνταν και τα αιτήματα ευρύτερων εκπαιδευτικών ρευμάτων (εκπαιδευτικός δημοτικισμός, Σχολείο Εργασίας κ.α.), που είχαν διατυπωθεί νωρίτερα, συσπειρώνοντας στην Αντίσταση διανοούμενους, καλλιτέχνες και επιστήμονες, οι οποίοι ανήκαν στον

ευρύτερο δημοκρατικό χώρο. Η συμπόρευση διανοητών όπως οι Δ. Γληνός, Ν. Πλουμπίδης, Π. Κόκκαλης, Γ. Γεωργιάδης, Γ. Ζεύγος, Κ. Βάρναλης, Ρ. Ιμβριώτη, Κ. Σωτηρίου, Μ. Παπαμαύρος, Σ. Μαυροειδή-Παπαδάκη κ. ά. στις γραμμές των εκπαιδευτικών διαδικασιών, προεξοφλούσε, αφ' ενός, την αναγκαιότητα μιας μετωπικής σύγκρουσης με την υπάρχουσα εκπαιδευτική πολιτική των κυβερνήσεων συνεργασίας με τον κατακτητή, αφ' ετέρου, δε, τον πολιτικό προσανατολισμό των διεκδικήσεων για τον χαρακτήρα και το περιεχόμενο της επιδιωκόμενης εκπαίδευσης, όπως διατυπώθηκε στο Σχέδιο Λαϊκής Παιδείας. Ασκήθηκε οξεία κριτική στον μέχρι τότε αντιδραστικό και εν πολλοίς αντιπαιδαγωγικό χαρακτήρα του εκπαιδευτικού συστήματος, της ποσοτικής και όχι ποιοτικής μόρφωσης αλλά και της καλλιέργειας του ατομισμού και της «κατ' εντολήν» πειθαρχίας. Η παρεχόμενη εκπαίδευση όφειλε να είναι καθολική και δωρεάν, ενώ κύριος στόχος της θα αποτελούσε ο ριζοσπαστικός προσανατολισμός της με βασικό πρωταγωνιστή των παιδαγωγικών και γνωσιακών εξελίξεων τον ίδιο τον μαθητή.

Ειδικότερα, το Σχέδιο Λαϊκής Παιδείας αποτέλεσε μια ολοκληρωμένη πρόταση για την Παιδεία, το οποίο περιείχε επίκαιρες και γόνιμες ιδέες και αφορούσε λεπτομερώς όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, την προσχολική, την πρωτοβάθμια, τη δευτεροβάθμια και την επαγγελματική, καθώς και όλες τις λειτουργίες της, προμηνύοντας την κατεύθυνση στην οποία θα κινούνταν η εκπαιδευτική πολιτική μεταπολεμικά. Πρωταρχικό μέλημά της υπήρξε η Οργάνωση και η Διοίκηση της Παιδείας, οι αρμοδιότητες της οποίας εκχωρήθηκαν στις κοινότητες, η συγγραφή διδακτικών εγχειριδίων, η αποκατάσταση των σχολικών κτιρίων και η επαναλειτουργία τους, η μόρφωση και η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, η καθιέρωση της δημοτικής ως επίσημης γλώσσας σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, ο συνδυασμός της γενικής μόρφωσης με την επαγγελματική εκπαίδευση, καθώς και την μαθησιακή «παρακολούθηση» των επιστημονικών και τεχνικών κατακτήσεων.

Η εκπαιδευτική δραστηριότητα μέσα στα πλαίσια των σχολικών δομών είχε ως κύριο στόχο το σύστημα διαμόρφωσης της προσωπικότητας του μαθητή και την ολόπλευρη καλλιέργεια των νοητικών, των σωματικών, των ηθικών-ψυχολογικών και αισθητικών ικανοτήτων των νέων ανθρώπων, προκειμένου να διαμορφώσει ελεύθερους

ανθρώπους, που θα διαπνέονταν από τα δημοκρατικά ιδεώδη, καταδικάζοντας τις έμφυλες διακρίσεις, αναγνωρίζοντας τον ρόλο της γυναίκας στην κοινωνία και την ισότιμη σχέση των δύο φύλων, με αναπτυγμένη κριτική σκέψη, με υψηλό πατριωτικό φρόνημα και αλληλεγγύη στον συνάνθρωπό του. Παράλληλα, ελήφθη μέριμνα για την οργανωμένη, ομαδική ζωή σε κοινότητες εντός κι εκτός σχολείου (μαθητικές κοινότητες, πολιτιστικές ομάδες), καθώς το άτομο μόνο μέσα στην ομάδα θα αποκτούσε εκείνες τις προϋποθέσεις, οι οποίες θα συνέβαλαν στην κοινωνικοποίησή του και θα το δίδασκαν να σέβεται τους κανόνες και τα δικαιώματα του καθ' ενός.

Στο αναμορφωμένο σχολείο το παιδί θα μάθαινε να ζει, να δουλεύει, να πειραματίζεται, να ερευνά, να σχεδιάζει, να δημιουργεί, να συνεργάζεται, να ξεδιπλώνει όλες του τις ικανότητες, να ανακαλύπτει τις λεπτομέρειες και τα βήματα που απαιτούνται για να γίνει μια οποιαδήποτε κατασκευή, να κατακτά με τη δική του εργασία, ενεργητικά και όχι ως παθητικός δέκτης, τα αγαθά του ανθρώπινου πολιτισμού. Η μέθοδος διδασκαλίας που θα χρησιμοποιούνταν θα ήταν η παιδο-μαθητοκεντρική, αφού κάθε θέμα που θα επιλέγετο να μελετηθεί στην τάξη έπρεπε να πηγάζει από το κοινωνικό πλαίσιο του σχολείου, τα ενδιαφέροντα, τις σκέψεις, τις ανησυχίες και τις επιθυμίες των μαθητών. Έτσι θα συνδεόταν η θεωρητική-γενική γνώση με την εξειδίκευση και την εργασία, στην κατεύθυνση της βαθιάς, ολόπλευρης επιστημονικής γνώσης.

Ωστόσο, η βραχύβια μεταπολεμική κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας που σχηματίστηκε υπό τον Γ. Παπανδρέου, μιας ενότητας «επίπλαστης κι εύθραυστης», εξαιτίας των αντικρουόμενων πολιτικών συμφερόντων, δεν ανταποκρίθηκε, όπως και οι επόμενες (των Ν. Πλαστήρα, Π. Βούλγαρη, Αρχιεπισκόπου Αθηνών Δαμασκηνού, Π. Κανελλόπουλου και Θ. Σοφούλη), στα ζητήματα που αφορούσαν την αλλαγή των προπολεμικών συσχετισμών δυνάμεων, την αναδιανομή της πολιτικής εξουσίας και την αναδιοργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος τα οποία είχαν ήδη τεθεί από την περίοδο της Κατοχής. Το αίτημα για μια ευρεία γλωσσική-εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, καθώς επίσης η εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης και η εφαρμογή των αρχών του Σχολείου Εργασίας, προέβαλε εκ νέου στο προσκήνιο παράλληλα με το αίτημα για ριζική κοινωνική αλλαγή και για την παραγωγική

ανασυγκρότηση της χώρας. Αν και οι μορφές εκπαίδευσης, που είχαν διαμορφωθεί, θα μπορούσαν να μετεξελιχθούν σε πυρήνες δράσης για την ανατροπή του προπολεμικού εκπαιδευτικού συστήματος, με την πολιτική επικράτηση των δυνάμεων του ΕΑΜ στη μεταπολεμική πολιτική σκηνή, ως εγγυητή για τη διασφάλιση των δημοκρατικών ελευθεριών, οι πολιτικές εξελίξεις που ακολούθησαν με την επέμβαση των Άγγλων, τα Δεκεμβριανά, το κλίμα τρομοκρατίας που ακολούθησε και τέλος τον Εμφύλιο, ματαίωσαν κάθε σχέδιο για αλλαγή, συμπεριλαμβανομένου και της εκπαίδευσης. Οι κυβερνήσεις που σχηματίστηκαν (Γ. Παπανδρέου, Ν. Πλαστήρα, Π. Βούλγαρη, Αρχιεπισκόπου Αθηνών Δαμασκηνού, Π. Κανελλόπουλου και Θ. Σοφούλη) προχώρησαν στην εφαρμογή μιας σειράς κατασταλτικών μέτρων προκειμένου να διατηρήσουν την εξουσία τους και να αφήσουν ανέπαφο το «ιδεολογικό τους εποικοδόμημα». Έθεσαν ως στόχο την απομάκρυνση κάθε προοδευτικού εκπαιδευτικού από τον κρατικό μηχανισμό και σε «εκκαθάριση» του κλάδου τους, με πρόσχημα την εξυγίανση του χώρου της Παιδείας από τους αντιφρονούντες.

Μέσα σ' αυτό το κλίμα και παρά τις αντίξοες συνθήκες, οι προοδευτικοί διανοητές και παιδαγωγοί, που πρωταγωνίστησαν του εγχειρήματος της αναδιοργάνωσης της εκπαίδευσης την περίοδο της Κατοχής (Κ. Σωτηρίου, Ρ. Ιμβριώτη, Ν. Κιτσίκη, Μ. Παπαμαύρο, Δ. Μπάτση κ. ά.) προέβησαν σε μια σειρά δράσεις, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται η ανασύσταση του *Εκπαιδευτικού Ομίλου*, η δημιουργία *Σωματείων* και *Εταιριών* (ΕΠ-ΑΝ, Λαϊκό Πανεπιστήμιο, Εταιρία Φίλων Λαϊκής Παιδείας), καταδεικνύοντας, για μια ακόμη φορά, την αναγκαιότητα ενός, επί της ουσίας, εκπαιδευτικού σχεδιασμού.

Με την ολοκλήρωση της εργασίας αντικείμενο περαιτέρω διερεύνησης θα μπορούσε να αποτελέσει, αφ' ενός η σχέση της εκπαίδευσης με την κοινωνική διαστρωμάτωση και τις κοινωνικές ανισότητες, ως έκφραση αντίστοιχων ιδεολογικών και πολιτικών αντιλήψεων, αφ' ετέρου οι συμμαχίες και οι όροι με τους οποίους επιχειρήθηκε να οικοδομηθεί αυτό το προοδευτικό-επαναστατικό πρόγραμμα για την εκπαίδευση.

ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΠΗΓΕΣ

Α. 1. Αρχειακές Πηγές

- Αρχείο Εθνικής Αντίστασης, «Πράξη 12, Διατάξεις για τη Λαϊκή Δικαιοσύνη», φ. 5, 15/4/1944.
- Αρχείο Εθνικής Αντίστασης, «Πράξη 30, Γλώσσα αποφάσεων και πρακτικών των δικαστηρίων», φ. 5, 15/4/1944.
- Αρχείο Εθνικής Αντίστασης, «Πράξη 23, Οργάνωση των διοικητικών υπηρεσιών της Γραμματείας Εσωτερικών», φ. 7, 25/4/1944.
- Αρχείο Εθνικής Αντίστασης, «Η τέχνη στην υπηρεσία της εθνικής αντίστασης», φ. 8, 5/5/1944.
- Αρχείο Εθνικής Αντίστασης, «Διατάξεις για τη λειτουργία του Ακυρωτικού, φ. 12, 5/7/1944.
- Αρχείο Εθνικής Αντίστασης, «Πράξη 39, Διοίκηση των περιοχών και δικαιοδοσία των διοικητικών επιτροπών και των διοικητικών αντιπροσώπων», φ. 12, 5/7/1944.
- Αρχείο Εθνικής Αντίστασης, «Πράξη 37, Διατάξεις για τη λειτουργία των Στρατοδικείων», *Αρχείο Εθνικής Αντίστασης*, φ. 13, 10/7/1944.
- Αρχείο Εθνικής Αντίστασης, «Εθνικό Συμβούλιο, Ψήφισμα Α'», φ. 15, 5/8/1944.
- Αρχείο Εθνικής Αντίστασης, «Πράξη 45, Κατάργηση του ιδιωνύμου», φ. 16, 5/8/1944.
- Αρχείο Εθνικής Αντίστασης, «Πράξη 44, Οργανισμός Γραμματείας, Παιδείας και Θρησκευμάτων, άρθρο 1», φ. 16, 5/8/1944.
- Αρχείο Κ. Δ. Σωτηρίου, <χ. αρθμ.>, Επιστήμη-Ανοικοδόμηση, «Ίδρυση-Καταστατικό-Σκοποί-Μέλη», σσ. 1-2.
- Αρχείο Κ. Δ. Σωτηρίου, <χ. αρθμ.>, Επιστήμη-Ανοικοδόμηση, «Διακήρυξη ΕΠ-ΑΝ», σ. 3.
- Αρχείο Κ. Δ. Σωτηρίου, <χ. αρθμ.>, «Καταστατικό της Εταιρείας Καταπολέμησης του Αναλφαβητισμού».
- Αρχείο Κ. Δ. Σωτηρίου, φ. 5, «Γύρω από το Λαϊκό Πανεπιστήμιο», σ. 4.
- Αρχείο Κ. Δ. Σωτηρίου, φ. 5, «Προσχέδιο για την ίδρυση Λαϊκού Πανεπιστημίου», σ. 1.
- Αρχείο Κ. Δ. Σωτηρίου, φ. 11, «Αναδιοργάνωση παλιών βιβλιοθηκών», σ. 5.
- Αρχείο Κ. Δ. Σωτηρίου, φ. 11, «Ανώτατο Συμβούλιο Βιβλιοθηκών», σ. 7.
- Αρχείο Κ. Δ. Σωτηρίου, φ. 11, «Αρμοδιότητες», σ. 8.
- Αρχείο Κ. Δ. Σωτηρίου, φ. 11, «Βασικά βιβλία», σ. 2.
- Αρχείο Κ. Δ. Σωτηρίου, φ. 11, «Διοικητικά όργανα», σ. 6.
- Αρχείο Κ. Δ. Σωτηρίου, φ. 11, «Οργάνωση βιβλιοθηκών», σ. 1.
- Αρχείο Κ. Δ. Σωτηρίου, φ. 11, «Ταξινομικά συστήματα», σ. 7.

Αρχείο της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (Π.Ε.Ε.Α.), «Πρακτικά Συνεδριάσεων», Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1990.

Αρχείο της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης, «Απόφαση της 33^{ης} Συνεδρίασης της Π.Ε.Ε.Α, Πρακτικά Συνεδριάσεων στις 24 Ιουνίου 1944», Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1990.

ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.04.034.00015, «Ποια καθήκοντα έχουν τα μέλη».

ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.04.035.00023, «Σύντομο χρονικό και δραστηριότητες της Οργάνωσης».

ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.04.042.00078. «Κανονισμός λειτουργίας λέσχης».

ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.01.006.00164, «Εκθεση Δράσης Θεσσαλίας».

ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.01.010.00229. «Εκθεση δουλειάς Οκτώβρη 1944».

ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.04.036.00017, «Πώς να γράφεται μια ανταπόκριση και πώς να διαβάζεται ο τύπος στην ομάδα μας».

ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.04.034.00006, «Ο ρόλος των συνεργείων μέσα στην ομάδα».

ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.01.011.00276, «Ημερολόγιο δράσης ΕΠΟΝ Πελοποννήσου Αρκαδίας».

ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.01.011.00276, «Ημερολόγιο κινητοποιήσεων-ημερολόγιο δράσης».

ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.01.006.00171, «Η ΕΠΟΝ καθοδηγητής της Ελληνικής Νεολαίας».

ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.01.010.00229, «Εκθεση δουλειάς μήνας Οκτώβρης 1944».

ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.01.010.00232, «Απόφαση 2^{ης} Συνδιάσκεψης ΕΠΟΝ Στερεάς».

ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.01.011.00275, «Ημερολόγιο δράσης ΕΠΟΝ Πελοποννήσου από την Α' Συνδιάσκεψη (Σεπτέμβρης 1943-Μάης 1944)».

ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.01.011.00280, «Ημερολόγιο δράσης ΕΠΟΝ Πελοποννήσου/Μεσσηνίας».

ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.04.034.00005, «Η ομάδα βασική οργανωτική μονάδα της ΕΠΟΝ».

ΑΣΚΙ, αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.04.034.00009, «Ο τύπος της ΕΠΟΝ».

ΑΣΚΙ, αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.04.035.00022, «Οδηγίες για το φτιάξιμο γραφείων της ΕΠΟΝ στα χωριά μας».

ΑΣΚΙ, αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.04.035.00041, «Παιδικό κίνημα (Αετόπουλα)».

ΑΣΚΙ, αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.04.035.00074. «Ποια καθήκοντα έχουν τα μέλη».

ΑΣΚΙ, αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.04.036.00028 «Πρόχειρο θέατρο στο ύπαιθρο».

ΑΣΚΙ, αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.04.040.00064, «Υλικά για εφημερίδα».

ΑΣΚΙ, αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 004.04.042.00078, «Κανονισμός λειτουργίας λέσχης».

- ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ. 62.103.28.111, «Γ' Αγροτόπαιδο».
- ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ.004.01.006.00232, «Έκθεση δράσης ΕΠΟΝ Θεσσαλίας».
- ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ.004.01.010.00232, «Σχολεία, παιδικό κίνημα, Οργάνωση ΕΠΟΝ Δυτικής Μακεδονίας».
- ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ.004.01.011.00273, « Έκθεση Συμβουλίου ΕΠΟΝ περιοχής Πελοποννήσου 23/2/1943-23/2/1944».
- ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ.004.01.011.00279, «Ημερολόγιο δράσης ΕΠΟΝ Πελοποννήσου».
- ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ.004.01.011.00280, «Ημερολόγιο δράσης ΕΠΟΝ Πελοποννήσου/Ηλείας».
- ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ.004.01.011.00285, «Ημερολόγιο κινητοποιήσεων-ημερολόγιο δράσης».
- ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, κωδ. Τεκμ.Κ11113, «Αγροτική, κτηνοτροφική, δενδροκομική στήλη».
- ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, Συμβούλιο Νομού Αργολιδοκορινθίας, Τμήμα Μόρφωσης και Διαφωτισμού, κωδ. Τ. 62.103.28.111 , «Εγκύκλιος 2».
- ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΠΟΝ, Συμβούλιο Νομού Λακωνίας, Τμήμα Μόρφωσης και Διαφωτισμού, κωδ. Τεκμ. 004.01.011.00367, «Διάλεξη για τη σημασία των λαχανικών».
- ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, «Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων (ΕΠΟΝ)», κωδ. Τεκμ. 001.30.006.00207.
- ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, φ. 23/6/98 «ΚΚΕ, Περιφερειακή Επιτροπή Κατερίνης προς το Γραφείο Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Μακεδονίας, Έκθεση δράσης της Περιφερειακής Επιτροπής Κατερίνης – Αύγουστος 1944, 20/9/44, υπογραφή Μιλτιάδης».
- Δελτίο Πράξεων και Αποφάσεων της ΠΕΕΑ, «Απονομή των αρμοδιοτήτων της Π.Ε.Ε.Α. σε Γραμματείες και ανάθεση της Διεύθυνσης των Γραμματειών στα μέλη της Επιτροπής», φ. 6, 20/4/1944.
- Δελτίο Πράξεων και Αποφάσεων της ΠΕΕΑ, «Απόφαση για την ίδρυση Παιδαγωγικών Φροντιστηρίων», φ. 15, 5/8/1944.
- Δελτίο Πράξεων και Αποφάσεων της ΠΕΕΑ, «Πράξη 44, Οργανισμός Γραμματείας Παιδείας και Θρησκευμάτων», φ. 16, 15/9/1944.
- ΔΙΣ, Αρχεία Εθνικής Αντίστασης, τ. 8, έκθεση του βρετανικού ΡΙC, σ. 96.
- ΕΛΙΑ, «Αρχείο ΕΑΜ Καρδίτσας Παλαμά», κ. 1, φ. 1.
- ΕΛΙΑ, «Αρχείο ΕΑΜ Καρδίτσας Παλαμά», κ. 1, φ. 2.
- Ιδιωτική Συλλογή Ι. Λάμπρου, φ. 2, «Ιδρυτικόν του Σωματίου Εταιρία των Φίλων της Λαϊκής Παιδείας», 30/11/1944.
- Ιδιωτική Συλλογή Ι. Λάμπρου, φ. 2, «Προκήρυξη της Εταιρίας των Φίλων της Λαϊκής Παιδείας», χ.χ.

A. 2. Τύπος

- Αγροτόπαιδο, Συμβούλιο περιοχής Ηπείρου, Γεωπονικό Τμήμα Μόρφωσης και Διαφώτισης, «Για τα αγροτόπαιδα της Ηπείρου», φ. 2 (15-31/5/1944), σ. 2.*
- Αγροτόπαιδο, Αγροτικό Δελτίο για τα αγροτόπαιδα της Ηπείρου, «Αγροτικά Σχολεία», χ. φ. (6/1944), σ. 2.*
- Αγώνας, όργανο του Επαρχιακού Συμβουλίου της Ε.Π.Ο.Ν. Ευρυτανίας, «Η Λαϊκή Δημοκρατία για τη Νέα Γενιά», φ. 8 (23/2/1944), σ. 2.*
- Αγώνας Όργανο του Επαρχιακού Συμβουλίου της Ε.Π.Ο.Ν. Ευρυτανίας, «Η στήλη του κοριτσιού. Πως θα καλυτερέψουμε τη ζωή στο χωριό. Η λέσχη μας», φ. 8 (23/2/1944), σ. 2.*
- Ανταίος, Δεκαπενθήμερο Περιοδικό για τη Μελέτη των Προβλημάτων της Ανοικοδόμησης, Κιτσίκης Νίκος, «Η Τεχνική Παιδεία στο πλαίσιο της Ανοικοδόμησης, Μέρος Πρώτο: Η Ανοικοδόμηση», φ. 1 (20/5/1945), σ. 6.*
- Ανταίος, Δεκαπενθήμερο Περιοδικό για τη Μελέτη των Προβλημάτων της Ανοικοδόμησης, Μέξης Δήμος, «Πρακτικά ζητήματα σωφρονιστικής», φ. 13-14 (31/5/1945), σ. 318.*
- Ανταίος, Δεκαπενθήμερο Περιοδικό για τη Μελέτη των Προβλημάτων της Ανοικοδόμησης, Κιτσίκης Νίκος, «Η Τεχνική Παιδεία στο πλαίσιο της ανοικοδόμησης, Μέρος Δεύτερο: Οι Τεχνικές Σχολές», φ. 2 (10/6/1945), σ. 39.*
- Ανταίος, Δεκαπενθήμερο Περιοδικό για τη Μελέτη των Προβλημάτων της Ανοικοδόμησης, Δεσποτόπουλος Κωνσταντίνος, «Σκέψεις για την Παιδεία στην Ανοικοδόμηση», φ. 5 (29/7/1945), σ. 122.*
- Ανταίος, Δεκαπενθήμερο Περιοδικό για τη Μελέτη των Προβλημάτων της Ανοικοδόμησης, «Η ίδρυση της Εταιρείας: Επιστήμη – Ανοικοδόμηση», φ. 8 (20/09/1945), σ. 184.*
- Ανταίος, Δεκαπενθήμερο Περιοδικό για τη Μελέτη των Προβλημάτων της Ανοικοδόμησης, Κιτσίκης Νίκος, «Επιστήμη-Ανοικοδόμηση», φ. 13-14 (31/12/1945), σ. 286.*
- Ανταίος, Δεκαπενθήμερο Περιοδικό για τη Μελέτη των Προβλημάτων της Ανοικοδόμησης, Σωτηρίου Κώστας, «Ο αναλφαβητισμός και η αγραμματοσύνη στην Ελλάδα», φ. 13-14 (31/12/1945), σ. 301.*
- Αντιφασίστας, Όργανο του Κ. Σ. του Νομού Λέσβου της ΕΠΟΝ, «Το Παλλεσβιακό Δασκαλικό Συνέδριο», φ. 2 (11/11/1944), σ. 1.*
- Δασκαλικό Βήμα, Όργανο των Δασκάλων της Ελλάδας, «Πρωτοπόροι στον αγώνα», φ. 4 (10/6/1943), σ. 1.*
- Δασκαλικό Βήμα, Όργανο των Δασκάλων της Ελλάδας, «Συνοχή και πειθαρχία», φ. 4 (10/6/1943), σ. 1.*
- Δασκαλικό Βήμα, Όργανο των Δασκαλικών Συμφερόντων, «Αλληλεγγύη», φ. 1 (10/10/1944), σ. 1.*
- Διδασκαλικό Βήμα, Όργανο της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας, «Τα Αετόπουλα», φ. 1 (1/12/1944), σ. 1.*
- Διδασκαλικό Βήμα, Όργανο της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας, «Η προοπτική των αγώνων μας», φ. 1 (1/12/1944), σ. 1.*
- Διδασκαλικό Βήμα, Όργανο της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας, Μυρυσιώτης Γιώργος, «Τα*

- Παιδαγωγικά Φροντιστήρια», φ. 1 (1/12/1944), σ. 2.
- Διδασκαλικό Βήμα, Όργανο των Δημοδιδασκάλων, «Για μία εκπαιδευτική Αναγέννηση», φ. 3 (8/6/1945), σ. 1.*
- Διδασκαλικό Βήμα, Δεκαπενθήμερο Όργανο των Δημοδιδασκάλων, «Η γνώμη μας πάνω στο υπόμνημα των Επιθεωρητών», φ. 4 (1/7/1945), σ. 1.*
- Διδασκαλικό Βήμα, Δεκαπενθήμερο Όργανο των Δημοδιδασκάλων, «Να πάρει μέρος ο κλάδος στα συμβούλια», φ. 4 (1/7/1945), σ. 1.*
- Διδασκαλικό Βήμα, Δεκαπενθήμερο Όργανο των Δημοδιδασκάλων, «Το δράμα της ζωής των δημοσίων υπαλλήλων», φ. 4 (1/7/1945), σ. 1.*
- Διδασκαλικό Βήμα, Δεκαπενθήμερο Όργανο των Δημοδιδασκάλων, «Οι αρχές της Διοίκησης της Παιδείας», φ. 5 (15/7/1945), σ. 1.*
- Διδασκαλικό Βήμα, Δεκαπενθήμερο Όργανο των Δημοδιδασκάλων, «Πως θέλει ο κλάδος τα συμβούλια της Παιδείας», φ. 5 (15/7/1945), σ. 1.*
- Διδασκαλικό Βήμα, Δεκαπενθήμερο Όργανο των Δημοδιδασκάλων, «Αρχές για τη Διοίκηση της Παιδείας», φ. 5 (15/7/1945), σ. 1.*
- Διδασκαλικό Βήμα, Δεκαπενθήμερο Όργανο των Δημοδιδασκάλων, «Καμία απόλυση, κανέναν υποβιβασμό», φ. 5 (15/7/1945), σ. 1.*
- Διδασκαλικό Βήμα, Δεκαπενθήμερο Όργανο των Δημοδιδασκάλων, «Να ολοκληρώσουμε τη νίκη μας», φ. 6 (1/8/1945), σ. 1.*
- Διδασκαλικό Βήμα, Δεκαπενθήμερο Όργανο των Δημοδιδασκάλων, «Διαβάθμιση και προαγωγές», φ. 7 (15/8/1945), σ. 1.*
- Διδασκαλικό Βήμα, Δεκαπενθήμερο Όργανο των Δημοδιδασκάλων, «Υποπτη βιασύνη», φ. 8 (1/9/1945), σ. 1.*
- Διδασκαλικό Βήμα, Δεκαπενθήμερο Όργανο των Δημοδιδασκάλων, «Να αναπροσαρμοστούν οι μισθοί», φ. 8 (1/9/1945), σ. 1.*
- Διδασκαλικό Βήμα, Δεκαπενθήμερο Όργανο των Δημοδιδασκάλων, «Ξυλοδαρμοί, δολοφονίες, βιασμοί», φ. 9 (15/9/1945), σ. 1.*
- Διδασκαλικό Βήμα, Δεκαπενθήμερο Όργανο των Δημοδιδασκάλων, «Ο διωγμός των δασκάλων», φ. 9 (15/9/1945), σ. 1.*
- Διδασκαλικό Βήμα, Δεκαπενθήμερο Όργανο των Δημοδιδασκάλων, «Διοικητικές αυθαιρεσίες», φ. 10 (1/10/1945), σ. 1.*
- Διδασκαλικό Βήμα, Δεκαπενθήμερο Όργανο των Δημοδιδασκάλων, «Που βαδίζουμε», φ. 10 (1/10/1945), σ. 1.*
- Διδασκαλικό Βήμα, Δεκαπενθήμερο Όργανο των Δημοδιδασκάλων, «Εκκληση προς όλους τους δασκάλους και τις δασκάλες της Ελλάδος», φ. 11 (11/10/1945), σ. 1.*
- Διδασκαλικό Βήμα, Δεκαπενθήμερο Όργανο των Δημοδιδασκάλων, «Ανασυγκρότηση ή διάλυση της Παιδείας;», φ. 11 (14/10/1945), σ. 1.*
- Διδασκαλικό Βήμα Δεκαπενθήμερο Όργανο των Δημοδιδασκάλων, «Ριζική λύση», φ. 12 (4/11/1945), σ. 1.*
- Διδασκαλικό Βήμα, Δεκαπενθήμερο Όργανο των Δημοδιδασκάλων, Δούκας Δημήτρης, «Ενιαίοι Σύλλογοι και μία Ομοσπονδία», φ. 12 (4/11/1945), σ. 1.*

- Διδασκαλικό Βήμα, Δεκαπενθήμερο Όργανο των Δημοδιδασκάλων*, «Χάος στην εκπαίδευση», φ. 13 (17/11/1945), σ. 1.
- Διδασκαλικό Βήμα, Δεκαπενθήμερο Όργανο των Δημοδιδασκάλων*, «Για να ζήσουμε πρέπει να αγωνισθούμε», φ. 13 (17/11/1945), σ. 1.
- Διδασκαλικό Βήμα, Δεκαπενθήμερο Όργανο των Δημοδιδασκάλων*, «Η νέα κυβέρνηση και η Λαϊκή Παιδεία», φ. 14 (1/12/1945), σ. 1.
- Διδασκαλικό Βήμα, Δεκαπενθήμερο Όργανο των Δημοδιδασκάλων*, «Πρόγραμμα άμεσων αιτημάτων του κλάδου», φ. 15 (12/12/1945), σ. 1.
- Διδασκαλικό Βήμα, Δεκαπενθήμερο Όργανο των Δημοδιδασκάλων*, «Εμπρός όλοι οι Σύλλογοι στην ιδρυτική Γενική Συνέλευση της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας», φ. 15 (12/12/1945), σ. 1.
- Διδασκαλικό Βήμα, Δεκαπενθήμερο Όργανο των Δημοδιδασκάλων*, «Ομοσπονδία ενιαία και ισχυρή», φ. 16 (22/12/1945), σ. 1.
- Δράση, Εκλαϊκευτικό Μορφωτικό Φυλλάδιο του Νομαρχιακού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ Σερρών*, Σταυρίδης Στέλιος, «Τα ιδανικά και το πρόγραμμά μας», φ. 7 (20/9/1945), σ. 3.
- Εκπαιδευτικά Νέα, Μηνιαίο Όργανο των Εκπαιδευτικών Νομού Έβρου*, Γκαγκούλιας Γιώργος, «Από τα συνέδρια των εκπαιδευτικών του νομού Έβρου», φ. 2 (12/1944), σ. 1.
- Εκπαιδευτικά Νέα, Μηνιαίο Όργανο των Εκπαιδευτικών Νομού Έβρου*, «Εκλογή τριμελούς προεδρείου του συλλόγου του νομού», τ. 2 (12/1944), σ. 2.
- Εκπαιδευτικά Νέα, Μηνιαίο Όργανο των Εκπαιδευτικών Νομού Έβρου*, «Η ζεστή φωλιά των μαθητών», τ. 2 (12/1944), σ. 4.
- Εκπαιδευτικά Νέα, Μηνιαίο Όργανο των Εκπαιδευτικών Νομού Έβρου*, «Δάσκαλος και Λαϊκή Παιδεία», τ. 2-3 (12/1944-1/1945), σ. 3.
- Ελεύθερα Γράμματα, Περιοδικό της ζωντανής σκέψης*, Ιμβριώτη Ρόζα, «Λαός και Ανώτερη Παιδεία», χ. Β, τ.1 (5/5/1945), σ. 4.
- Ελεύθερα Γράμματα, Περιοδικό της ζωντανής σκέψης*, Σωτηρίου Κώστας, «Η ηθική και κοινωνική διαπαιδαγώγηση της νεολαίας», χ. Β', τ. 2 (12/5/1945), σ.2.
- Ελεύθερα Γράμματα, περιοδικό της ζωντανής σκέψης*, Πέτρωνδας Γρηγόρης, «Δημοκρατία και Νέο Σχολείο», τ. 3 (19/5/1945), σ. 12.
- Ελεύθερα Γράμματα, Περιοδικό της ζωντανής σκέψης*, Ιμβριώτη Ρόζα, «Τα παιδιά δεν παίζουν», χ. Β', τ. 5 (9/6/1945), σ. 12.
- Ελεύθερα Γράμματα, Περιοδικό της ζωντανής σκέψης*, Πανδής Δημήτρης, «Η εσωτερική ζωή του σχολείου», τ. 11 (20/7/1945), σ. 13.
- Ελεύθερα Γράμματα, Περιοδικό της ζωντανής σκέψης*, Μαρίνης Κώστας, «Σχολείο και Κοινωνία», τ. 11 (20/7/1945), σ. 12.
- Ελεύθερα Γράμματα, Περιοδικό της ζωντανής σκέψης*, Ιμβριώτη Ρόζα, «Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος», χ. Β', τ. 35 (25/1/1946), σ. 1.
- Ελεύθερα Γράμματα, Περιοδικό της ζωντανής σκέψης*, «Νέος Εκπαιδευτικός Όμιλος», χ. Β', τ. 34 (4/1/1946), σ. 1.
- Ελεύθερα Γράμματα, Περιοδικό της ζωντανής σκέψης*, «Νέος Εκπαιδευτικός Όμιλος», χ.

- Β', τ. 35, (25/1/1946), σ. 18.
- Ελεύθερα Γράμματα, Περιοδικό της ζωντανής σκέψης, «Αναλφαβητισμός», χ. Β', τ. 35 (25/1/1946), σ. 31.*
- Ελεύθερη Ελλάδα, Όργανο της Κ. Ε του Ε.Α.Μ., «Οι αντάρτες του ΕΛΑΣ αντιμετώπισαν ηρωικά τη συνδυασμένη ισχυρή επίθεση των Γερμανών και των προδοτών», φ. 32 (1/12/1943), σ. 1.*
- Ελεύθερη Ελλάδα, Όργανο της Κ. Ε του Ε.Α.Μ., «Οι νέοι αξιωματικοί του ΕΛΑΣ», φ. 32 (1/12/1943), σ. 1.*
- Ελεύθερη Ελλάδα, Όργανο της Κ. Ε του ΕΑΜ, «Σχολή Εαμικών Στελεχών», φ. 32 (1/12/1943), σ. 2.*
- Ελεύθερη Ελλάδα, Όργανο της Κ.Ε. του Ε.Α.Μ., «Η απόφαση του Συμβουλίου», φ. 45 (28/4/1944), σ. 1.*
- Ελεύθερη Ελλάδα, Όργανο της Κ. Ε του ΕΑΜ, «Το έργο της Γραμματείας Λαϊκής Διαφώτισης», φ. 47 (23/5/1944), σ. 2.*
- Ελεύθερη Ελλάδα, Όργανο της Κ. Ε του ΕΑΜ, «Η εισήγηση του Π. Κόκκαλη», φ. 47 (23/5/1944), σ. 2.*
- Ελεύθερη Ελλάδα, Όργανο της Κ.Ε. του Ε.Α.Μ., «Η Γραμματεία Παιδείας καταστρώνει τις βάσεις για μια πλατιά λαϊκή εκπαιδευτική μεταρρύθμιση», φ. 47 (23/5/1944), σ. 1.*
- Ελεύθερη Ελλάδα, Όργανο της Κ. Ε του ΕΑΜ, «Το ευρύτατο αναδημιουργικό λαοκρατικό έργο της ΠΕΕΑ», φ. 58 (16/9/1944), σ. 1.*
- Ελεύθερη Ελλάδα, Όργανο της Κ.Ε. του ΕΑΜ, Σωτηρίου Κώστας, «Για μια πραγματική εκπαιδευτική αναγέννηση», φ. 69 (26/11/1944), σ. 1.*
- Ελεύθερη Ελλάδα, Όργανο της Κ.Ε. του ΕΑΜ, «Για μια πραγματική εκπαιδευτική αναγέννηση», φ. 69 (26/11/1944), σ. 2.*
- Ελεύθερη Ελλάδα, Όργανο της Κ. Ε του Ε.Α.Μ., Κωνσταντίνου Τέλης (ψευδώνυμο Κ. Σωτηρίου), «Η 4^η Αυγούστου ξαναζεί στην Παιδεία», χ. φ. (1/4/1945), σ. 2.*
- Ελευθερία, Κόκκας Πάνος, «Την 7.20 χθες υπεγράφη η συμφωνία μεταξύ της κυβέρνησης και του ΕΑΜ», φ. 137 (13/2/1945), σ. 1.*
- Ελληνικά Θέματα, «Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας, Εισήγηση του ΕΑΜ και της ΕΠΟΝ στη Γραμματεία Παιδείας της ΠΕΕΑ», τ. 10 (1944), σ. 2.*
- Η Εξόρμηση, Όργανο του Συμβουλίου της ΕΠΟΝ Χανίων, «Εργαστήρι Επονίτισας», φ. 2 χ.χ., σ. 2.*
- Εξόρμηση, Όργανο του Συμβουλίου Περιοχής Ανατ. Μακεδονίας-Θράκης, «Η σημερινή κατάσταση της παιδείας στην περιοχή μας και τα μέσα για την προσωρινή βελτίωσή της», φ. 23 (10/8/1945), σσ. 10, 16.*
- Ε τ Κ, Ν. 4397, «Περί στοιχειώδους εκπαίδευσεως», φ. 309 (24/8/1929), τ. Α', σ. 2679.*
- Ε τ Κ. Ν. 260, «Περί συγκροτήσεως τεσσάρων ευζωνικών ταγμάτων», φ. 180 (18/6/1943), τ. Α', σ. 855.*
- Ε τ Κ, Συντακτική Πράξη 59, «Περί καθορισμού της οργανικής συνθέσεως των Δημοσίων ή δημοσίου χαρακτήρος Υπηρεσιών», φ. 164 (27/6/1945), τ. Α', σ. 761.*

- Η Μάχη, Έκδοσις Εθνικής Δράσεως, «Οι εθνικές οργανώσεις χτυπούν τους κερδοσκόπους», φ. 44 (11/03/1944), σ. 6.*
- Η Μάχη, Έκδοσις Εθνικής Δράσεως, «Φωνή Λαού», φ. 44 (11/03/1944), σ. 1.*
- Η Μαχόμενη Ελλάς, «Εκρηξη στα γραφεία της Ε.Σ.Π.Ο», φ. 4 (1/10/1942), σ. 5.*
- Η Φωνή του Φεραίου, Όργανο του Συμβουλίου Περιοχής ΕΠΟΝ Στερεάς Ελλάδας, «Η Γεωργική Σχολή ΕΠΟΝ Φθιώτιδας αρχίζει μαθήματα στις 10 του Γενάρη 1944», φ. 5 (1/1/1944), σ. 2.*
- Η Φωνή του Φεραίου, Όργανο του Συμβουλίου Περιοχής ΕΠΟΝ Στερεάς Ελλάδας, «Γεωργική Σχολή, Πρότυπα Αγροκτήματα», φ. 6 χ. χ., σ. 2.*
- Η Φωνή του Φεραίου, Όργανο του Συμβουλίου Περιοχής ΕΠΟΝ Στερεάς Ελλάδας, «Αγροτόπαιδα στις Γεωργικές Σχολές», φ. 7 (15/6/1944), σ. 2.*
- Η Φωνή του Φεραίου, Όργανο του Συμβουλίου Περιοχής ΕΠΟΝ Στερεάς Ελλάδα, «Άνοιξε το παιδαγωγικό Φροντιστήριο στο Καρπενήσι», φ. 8 (24/7/1944), σ. 2.*
- Η Φωνή του Φεραίου, Όργανο του Συμβουλίου Περιοχής ΕΠΟΝ Στερεάς Ελλάδας, «Η Τρίτη Γεωργική Σχολή της ΕΠΟΝ», φ. 8 (24/7/1944), σ. 2.*
- Ιερολοχίτης, Όργανο του Συμβουλίου Περιοχής Θεσσαλίας της Ε.Π.Ο.Ν., «Για τις Λέσχες μας. Πως θα τις οργανώσουμε», φ. 7 (6/2/1944), σ. 2.*
- Ιερολοχίτης, Όργανο του Συμβουλίου περιοχής Θεσσαλίας της Ε.Π.Ο.Ν., «Οι νέοι και ο αθλητισμός σήμερα», φ. 10 (13/5/1944), σ. 1.*
- Ιερολοχίτης Όργανο του Συμβουλίου περιοχής Θεσσαλίας της Ε.Π.Ο.Ν., «Όλα τα σχολεία ανοιχτά», φ. 10 (13/5/1944), σ. 3.*
- Ιερολοχίτης, Όργανο του Συμβουλίου Περιοχής Θεσσαλίας της Ε.Π.Ο.Ν., «Έγινε η Α' Πανθεσσαλική Σύσκεψη κοριτσιών στελεχών της Ε.Π.Ο.Ν.», φ. 12 (27/7/1944), σ. 1.*
- Ιερολοχίτης, Όργανο του Πανθεσσαλικού Συμβουλίου της Ε.Π.Ο.Ν., «Παιδικοί Σταθμοί», φ. 13, (23/8/1944), σ. 2.*
- Ιερολοχίτης, Όργανο του Πανθεσσαλικού Συμβουλίου της Ε.Π.Ο.Ν., «Το Παιδαγωγικό Φροντιστήριο της Τύρνας», φ. 14 (9/9/1944), σ. 2.*
- Ιερολοχίτης, Όργανο του Πανθεσσαλικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ, «Η ΠΕΕΑ ανοίγει τα σχολεία», φ. 14 (9/9/1944), σ. 2.*
- Ιερολοχίτης, Όργανο του Πανθεσσαλικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ, «Παλεύοντας για τη ζωή και μόρφωση. Πάνω από 100 συσσίτια και παιδικές κατασκηνώσεις», φ. 14 (9/9/1944), σ. 2.*
- ΚΟΜΕΠ, Μηνιάτικο Πολιτικό-Θεωρητικό Όργανο της Κ.Ε. του ΚΚΕ, «Το Εθνικό μας Πρόβλημα και το ΚΚΕ», φ. 4 (1943), σ. 12.*
- ΚΟΜΕΠ, Μηνιάτικο Πολιτικό-Θεωρητικό Όργανο της Κ. Ε. του Κ.Κ.Ε., Καραγιώργης Κώστας, «Επίδαυρος Κορυσχάδες», φ. 35 (3/1944), σ. 603.*
- ΚΟΜΕΠ, Μηνιάτικο Πολιτικό-Θεωρητικό Όργανο της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε., Ζεύγος Γιάννης, «ΠΕΕΑ, η πρώτη λαϊκοδημοκρατική κυβέρνηση», φ. 4 (1/4/1945), σ. 163.*
- ΚΟΜΕΠ, Μηνιάτικο Πολιτικό-Θεωρητικό Όργανο της Κ. Ε. του Κ.Κ.Ε., Μπαρτζιώτας*

- Βασίλης, «Ο Δεκέμβρης σταθμός και νέα αφετηρία του αγώνα για την ανεξαρτησία και τη δημοκρατία», φ. 44 (12/1945), σ. 4.
- ΚΟΜΕΠ, Μηνιαίο Πολιτικό-Θεωρητικό Όργανο της Κ. Ε. του Κ.Κ.Ε., Καραγιώργης Κώστας, «Δημήτρης Γληνός», φ. 44 (12/1945), σ. 30.*
- Λαϊκή Αυτοδιοίκηση, Δεκαήμερο Όργανο της Τοπικής Αυτοδιοίκησης Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας, «Απ' τη δράση της τοπικής αυτοδιοίκησης», φ. 1 (10/10/1944), σ. 1.*
- Λαϊκή Κυριαρχία, Έκδοση Πανθεσσαλικής Επιτροπής του ΕΑΜ, «Η μόρφωση του λαού μας», φ. 1 (12/1/1944), σ. 1.*
- Λαϊκή Πάλη, Όργανο του Θεσσαλικού Γραφείου της Κ.Ε της Ε.Α.Δ., «Η Α' Σύνοδος του Εθνικού Συμβουλίου», φ. 4 (1/6/1944), σ. 1.*
- Λαϊκή Πάλη, Όργανο του Θεσσαλικού Γραφείου της Κ. Ε. της Ε.Α.Δ., «Συνέδριο δασκάλων», φ. 4 (1/6/1944), σ. 2.*
- Λεύτερα Νιάτα, Όργανο του Συμβουλίου Περιοχής Ηπείρου της ΕΠΟΝ, «Σχολεία αναλφάβητων», φ. 1 (24/12/1943), σσ. 1, 5.*
- Λεύτερα Νιάτα, Όργανο του Συμβουλίου Περιοχής Ηπείρου, «Η γυναίκα και το παιδί», φ. 12 (15/1/1944), σ. 3.*
- Λεύτερα Νειάτα, Όργανο του Συμβουλίου της περιοχής Μακεδονίας της ΕΠΟΝ, «Κάτω απ' το μάτι της αλήθειας», φ. 22 (30/8/1944), σ. 1.*
- Λεύτερα Νιάτα, Όργανο του Συμβουλίου Περιοχής Ηπείρου της ΕΠΟΝ, «8χρονο Δημοτικό Σχολείο και να λείπει η καθαρεύουσα», φ. 27 (21/11/1944), σ. 1.*
- Λεύτερα Νιάτα, Όργανο του Συμβουλίου της Ε.Π.Ο.Ν. περιοχής Μακεδονίας, Σωτηρίου Κώστας, «Το εκπαιδευτικό πρόβλημα», φ. 29 (17/12/1944), σ. 1.*
- Νέα Γενιά, Όργανο του Κ. Σ. της ΕΠΟΝ, «Αρχίζουμε το χτίσιμο της καινούργιας Ελλάδας», φ. 6 (30/6/1943), σ. 2.*
- Νέα Γενιά, Όργανο του Κ. Σ. της ΕΠΟΝ, «Η ΠΕΕΑ για τη μόρφωση των νέων», φ. 32 (6/7/1944), σ. 2.*
- Νέα Γενιά, Όργανο του Κ.Σ. της ΕΠΟΝ, «Να οργανώσουμε τη νέα ζωή», φ. 37 (28/9/1944), σ. 1.*
- Νέα Γενιά, Όργανο του Κ. Σ. της ΕΠΟΝ, «Ούτε ένα σχολείο κλειστό», φ. 37 (28/9/1944), σ. 2.*
- Νέα Γενιά, Όργανο του Κ.Σ. της ΕΠΟΝ, Σωτηρίου Κώστας, «Το εκπαιδευτικό μας πρόβλημα», τ. 39 (20/11/1944), σ. 2.*
- Νέα Γενιά, Όργανο του Κ.Σ. της ΕΠΟΝ, Γεωργόπουλος Παναγιώτης, «Η σωματική αγωγή στα σχολεία», φ. 67 (1/3/ 1945), σ. 3.*
- Νέα Γενιά, Όργανο του Κ.Σ της ΕΠΟΝ, Ιμβριώτη Ρόζα, «Για μια πραγματική Λαϊκή Παιδεία», τ. 48 (20/4/1945), σ. 2.*
- Νέα Γενιά, Όργανο του Κ.Σ. της ΕΠΟΝ, Σταύρου Θρασύβουλος, «Η Μέση Παιδεία», τ. 49 (5/5/1945), σ. 3.*
- Νέα Γενιά, Όργανο του Κ.Σ. της ΕΠΟΝ, «Ο δωδεκάλογος της νεολαίας της Ελλάδος», φ. 56 (5/9/1945), σ. 4.*
- Νέα Γενιά, Όργανο του Κ. Σ. της ΕΠΟΝ, «Τα ιδανικά και το πρόγραμμά μας», φ. 56*

- (5/9/1945), σ. 3.
- Νέα Γενιά, Όργανο του Κ. Σ. της ΕΠΟΝ*, «Για τη νίκη και το μέλλον μας», χ. φ. (12/6/1944), σ. 2.
- Νέα Ζωή, Όργανο του Συμβουλίου της ΕΠΟΝ περιοχής Πελοποννήσου*, «Τα αγροτόπαιδα», χ. φ. (4/11/1944), σ. 2.
- Νέα Ελλάδα, Δεκαπενθήμερη πολιτική επιθεώρηση της Κ.Ε. του ΕΑΜ*, «Το κείμενο της Ιστορικής Ιδρυτικής Πράξης της Π.Ε.Ε.Α.», φ. 6 (3/1944), σ. 1.
- Νέα Ελλάδα, Μηνιαία Έκδοση «Ελεύθερης Ελλάδας»*, Σβάλου Μαρία, «Η γυναίκα στη λαοκρατία», φ. 9 (8/1944), σ. 3.
- Νέα Κεφαλληνία*, «Το άνοιγμα των σχολείων», φ. 18 (29/ 9 /1941), σ. 1.
- Νέα Κεφαλληνία*, «Γνωστοποίησης», φ. 34 (17/1/1942), σ. 1.
- Νεανική Φλόγα, Όργανο Επαρχιακού Συμβουλίου Δομοκού-Λαμίας-Ανατολικής Φθιώτιδας της ΕΠΟΝ*, «Η γεωργική σχολή Δομοκού», χ. φ. (23/2/1944), σ. 2.
- Νεανική Φλόγα, Όργανο Επαρχιακού Συμβουλίου Δομοκού-Λαμίας-Ανατ. Φθιώτιδας της ΕΠΟΝ*, «Τ' αετόπουλα και οι παιδικές χαρές», χ. φ. (23/2/1944), σ. 2.
- Νεανική Φλόγα, Όργανο Επαρχιακού Συμβουλίου Δομοκού-Λαμίας-Ανατ. Φθιώτιδας της ΕΠΟΝ*, «Παιδικές χαρές», φ. 7 χ.χ., σ. 3.
- Νεανική Φωνή, Όργανο του Συμβουλίου περιοχής Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης της ΕΠΟΝ*, «Για τη σωτηρία του παιδιού», φ. 1 (1/6/1944), σ. 1.
- Νεανική Φωνή, Όργανο του Γραφείου Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης της ΕΠΟΝ*, «Ιδρύθηκε στη Καβάλα οργανισμός προστασίας παιδιού», φ. 6 (24/10/1944), σ. 2.
- Νεανική Φωνή, Όργανο του Συμβουλίου περιοχής Ανατ. Μακεδονίας- Θράκης της ΕΠΟΝ*, «Εκπαιδευτική κίνηση», φ. 8 (19/11/1944), σ. 2.
- Νεανική Φωνή, Όργανο του γραφείου Ανατ. Μακεδονίας- Θράκης της ΕΠΟΝ*, «Συσσίτιο θέλουμε», φ. 9 (26/11/1944), σ. 2.
- Νεανικός Παλμός, Όργανο του Συμβουλίου Νομού Λάρισας της ΕΠΟΝ*, «Απ' τον αγώνα των νέων της περιφέρειάς μας», φ. 1 (5/12/1943), σ. 4.
- Νέοι Δρόμοι, Μηνιαίο Όργανο του Επαρχιακού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ Ερμιονίδας και Τροιζηνίας*, «Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης», φ. 2 (4/1944), σ. 2.
- Νέος Αγωνιστής, Όργανο του Συμβουλίου της ΕΠΟΝ Νομού Μαγνησίας*, «Συνέδριο δασκάλων», φ. 2 (16/1/1944), σ. 2.
- Οδηγητής, Όργανο του Γραφείου της Κ.Ε. Στερεάς του ΚΚΕ*, «Τα σχολεία», φ. 1 (5/9/1943), σ. 1.
- Πρωτοπόρα Νειάτα Όργανο του Συμβουλίου Περιοχής Ανατολικής Στερεάς της ΕΠΟΝ*, «Παλεύοντας για τη ζωή, για τη χαρά και τη μόρφωση της νέας γενιάς», φ. 3 (23/2/1945), σ. 2.
- Πρωτοπόρα Νιάτα, Όργανο του Συμβουλίου Νομού Αρκαδίας της ΕΠΟΝ*, «Το Εκπαιδευτικό Συνέδριο Μαντίνας», φ. 7 (16/9/1944), σ. 2.
- Πρωτοπόροι, Μηνιαίο φύλλο τέχνης και διανόησης*, Λαμπρινός Γιώργος, «Το πρόβλημα της γλώσσας», φ. 1 (6/1943), σ. 2.
- Ρήγας, Όργανο της Επιτροπής περιοχής Θεσσαλίας του Εθνικού Απελευθερωτικού*

- Μετώπου (ΕΑΜ), «Ο δωδεκάλογος της νεολαίας της Ελλάδας», φ. 4 (22/10/1943), σ. 2.
- Ρήγας, Όργανο της Επιτροπής περιοχής Θεσσαλίας του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ), «Εισήγηση της συν. Μαρίας Αγριγιανάκη μέλους της γραμματείας της Πανθεσσαλικής ΕΑΜ», φ. 45 (3/8/1944), σ. 1.
- Ρήγας, Όργανο της Επιτροπής περιοχής Θεσσαλίας του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ), Ιμβριώτη Ρόζα, «Το έργο της ΠΕΕΑ. Τα Παιδαγωγικά Φροντιστήρια», φ. 55 (19/9/1944), σ. 2.
- Ρήγας, Όργανο της Επιτροπής περιοχής Θεσσαλίας του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ), Δουλός Μήτσος, «Για τη μόρφωση του λαού. Λίγες μέρες στην Τύρνα, στο Παιδαγωγικό Φροντιστήριο», φ. 57 (26/9/1944), σ. 2.
- Ριζοσπάστης, Όργανο της Κομμουνιστικού Κόμματος της Ελλάδας, Ζεύγος Γιάννης, «Εμπρός για τη λευτεριά του λαού», φ. 9329 (3/12/1944), σ. 1.
- Ριζοσπάστης, Όργανο της Κομμουνιστικού Κόμματος της Ελλάδας, «Επανιδρύεται ο Εκπαιδευτικός όμιλος», χ. φ. (1/1/1946), σ. 3.
- Ρούμελη, Όργανο της Κ.Ε. του ΕΑΜ Στερεάς, «Για τη λευτεριά-για τη λαϊκή κυριαρχία», φ.11 (5/4/1944), σ. 1.
- Ρούμελη, Όργανο της Κ.Ε. του ΕΑΜ Στερεάς, «Η Ιστορική απόφαση του Έθνους», φ. 15 (4/6/1944), σ. 1.
- Σουλιωτοπούλα, Όργανο της ΕΠΟΝ Άρτας Πρέβεζας, «ΠΕΕΑ: Ο μεγάλος φίλος της νέας γενιάς», φ.5 χ.χ., σ. 5.
- Τ' αητόπουλο, Επαρχιακό Όργανο ΕΠΟΝ Θεσσαλίας, «Πρέπει να είμαστε πειθαρχικοί», φ. 2 (18/2/1944), σ. 1.
- Το αγροτόπαιδο, Όργανο του Κ. Σ. της ΕΠΟΝ Θεσσαλίας, «Ο σχολικός μας κήπος», φ. 5 χ.χ., σ. 2.
- Το Σάλπισμα, Όργανο του Συμβουλίου Νομού Ηλείας της ΕΠΟΝ, «Νυχτερινή Εμπορική Σχολή», φ. 11 (7/10/1944), σ. 1.
- Το Σάλπισμα, Όργανο του Συμβουλίου του Νομού Ηλείας της ΕΠΟΝ, «Όλοι στα σωματεία μας», φ. 13 (11/10/1944), σ. 1.
- Φλόγα, Όργανο Νομαρχιακού Συμβουλίου ΕΠΟΝ Σπυδαστών, «Η Παιδεία σε σωστό δρόμο», φ. 26 (3/7/1944), σ. 1.
- Φλόγα, Όργανο Νομαρχιακού Συμβουλίου ΕΠΟΝ Δράμας, «Ποδοσφαιρική συνάντηση ΕΠΟΝ Δράμας-ΕΠΟΝ Σερρών», χ. φ. (30/10/1944), σ. 2.
- Φλόγα, Όργανο Νομαρχιακού Συμβουλίου ΕΠΟΝ Δράμας, «Τα εγκαίνια της Λέσχης του Π. Τμήματος της ΕΠΟΝ», χ. φ. (30/10/1944), σ. 2.
- Φλόγα, 15ήμερο περιοδικό του Νομαρχιακού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ Δράμας, Σωτηρίου Κώστας, «Το εκπαιδευτικό μας πρόβλημα», τ. 1 (1/1/1945), σ. 2.
- Φλόγα, Όργανο του Συμβουλίου της ΕΠΟΝ Φοιτητών, «Οι «προστάτες του πολιτισμού», φ. 2 1/4/1943, σ. 2.
- Φωνή των Νέων, Όργανο Συμβουλίου περιοχής ΕΠΟΝ Στερεάς Ελλάδας, «Σχολεία και μόρφωση, φ. 2 (28/10/1944), σ. 2.
- Φωνή των Νέων, Όργανο Συμβουλίου της ΕΠΟΝ περιοχής Στερεάς Ελλάδας, «Για την

προστασία της παιδικής ηλικίας», φ. 11 (15/10/1944), σ. 1.

Reynold News, Raymond David, «Home Guard would have acted the same way», 10/12/1944, σ. 1.

The Star, «Greek troops resisting sturdily», Johannesburg, (29/10/1940), σ. 1.

Uchilisten Pregled, (ηΣχολική Επιθεώρηση-περιοδική έκδοση του Υπουργείου Παιδείας της Βουλγαρίας), 4/7/1941, σ. 1.

B. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αναγνωστόπουλος Νικόλαος, *Παράνομος Τύπος 1941-1944. Συμβολή εις την Ιστορικήν έρευναν του όλου δράματος της Ελλάδος*, εκδ. Historia, Αθήνα 1960.

Αναστασόπουλος Νικόλαος, *Παραβατικές Συμπεριφορές και καταστολή στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο: το παράδειγμα του Νομού Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, εκδ. Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 2012.

Ανταίος Πέτρος, *Συμβολή στην ιστορία της ΕΠΟΝ*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1977, τ. Α1, Α2.

Αρσενίου Λάζαρος, *Η Θεσσαλία στην Αντίσταση*, εκδ. Ιδιωτική, Αθήνα 1966.

Αυγή, Ιμβριώτη Ρόζα, «Η λαϊκή παιδεία στην Ελεύθερη Ελλάδα», χ. φ. (26/9/1965), σ. 1.

Αυγή, «Οι γυναίκες στο βουνό», χ. φ. (30/5/2013), σ. 1.

Βήττος Χρήστος, *Τα Γρεβενά στην Κατοχή και στο Αντάρτικο. Ιστορική μελέτη δεκαετίας 1940-1950*, εκδ. Art of Text, Θεσσαλονίκη 2000.

Βόγλης Πολυμέρης, *Η Ελληνική κοινωνία στην Κατοχή, 1941-1944*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997.

Βούλτεψης Γιάννης, *Συναγωνιστής Ακέλας*, εκδ. Γλάρος, Αθήνα 1983.

Βουρνάς Τάσος, *Ιστορία της νεώτερης και σύγχρονης Ελλάδας*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2004, τ. Γ.

Βουρνάς Τάσος, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδος. Πόλεμος 1940-1941- Κατοχή- Εθνική Αντίσταση- Απελευθέρωση- Δεκέμβριος 1944- Βάρκιζα*, εκδ. Τολίδης, Αθήνα 1980.

Γασπαρινάτος Σπύρος, *Η Κατοχή*, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα 1998, τ. Α.

Γεωργαλάς Γεώργιος, *Η νεολαία μας χτίζει το μέλλον της*, εκδ. Νέα Γενιά, Αθήνα 1945.

Γεωργίου Ελένη, *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 1999.

Γιαννακόπουλος Χρήστος, *Και διηγώντας τα μην κλαις – αναμνήσεις ενός ανθυπολοχαγού του ΕΛΑΣ*, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1994.

Γκόντζος Χρήστος- Αναστασάκος Κώστας, *Οι εκπαιδευτικοί στην Εθνική Αντίσταση*, εκδ. Δίπτυχο, Αθήνα 1985.

Γληνός Δημήτρης, *Τι είναι και τι θέλει το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο*, Αθήνα, εκδ. Ρήγας, Αθήνα 1944.

Γουντχάουζ Κρις, *Το μήλον της Έριδος*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1976.

- Γρηγοριάδης Σόλων, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974*, εκδ. Κ. Καπόπουλος, Αθήνα 1974, τ.1.
- Γρηγοριάδης Φοίβος, *Βρεταννοί, το Αντάρτικο, Απελευθέρωσις*, εκδ. Νεόκοσμος, Αθήνα 1974, τ. 8.
- Δαφνής Κώστας, «Χρόνια Πολέμου και Κατοχής, Κέρκυρα 1940-1944», *Κερκυραϊκά Χρονικά*, Κέρκυρα, 1966, τ. XII, σ. 162.
- Δελμούζος Αλέξανδρος, *Παιδεία και κόμμα*, Εκδ. Αλικιώτης, Αθήνα 1947.
- Δημάκη-Ζώρα Μαρία, «Συνέχειες και ρήξεις στην εξέλιξη του θεάτρου για ανήλικους θεατές στην Ελλάδα», στο: Κ. Δημάδης (επιμ.), *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014): οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία*, εκδ. Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, Αθήνα 2015, τ. 4^{ος}, σσ. 373-386.
- Δημαράς Αλέξης, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (Τεκμήρια ιστορίας)*, Αθήνα, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1987, τ. Β.
- Δημητρίου Δημήτρης, *Αντάρτης στα βουνά της Ρούμελης*, εκδ. Δ. Δημητρίου, Αθήνα 1965, τ. Γ.
- ΕΑΜ, *Δήμοι και θύματα*, εκδ. Απατσίδης, Αθήνα 1945.
- Εθνικό Συμβούλιο (Κορυσχάδες 14-27 Μάη 1944), εκδ. Κοινότητα Κορυσχάδων Ευρυτανίας, Κορυσχάδες 1992.
- Εκπαιδευτική – Μεταρρύθμιση, *ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ – ΚΡΙΣΕΙΣ – ΑΠΟΨΕΙΣ, 1956 – 1965. Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας Π. Ε. Ε. Α. (Έκδοση του τμήματος Παιδείας της Ε. Α. Α.)*, εκδ. Προοδευτική Παιδεία, Αθήνα 1966.
- Ζωίδης Γιώργος, «Η εκπαιδευτική πολιτική και πράξη του ΚΚΕ, του ΕΑΜ και της ΠΕΕΑ στα χρόνια της Αντίστασης», *Εθνική Αντίσταση, Επίσημα Κείμενα*, τ. 72 Σεπτέμβριος 1991, σ. 94.
- ΕΠΟΝ, *Το παλιό και το καινούργιο σχολείο*, εκδ. Αντιφασίστα, Μυτιλήνη 1944.
- Ζέπος Δημήτριος, *Λαϊκή Δικαιοσύνη*, Αθήνα 1986.
- Ζεύγος Γιάννης, *Η λαϊκή αντίσταση του Δεκέμβρη και το νεοελληνικό πρόβλημα*, εκδ. Ο Ρήγας, Αθήνα 1945.
- Ζήσης Κώστας, «Αντίσταση και Παιδεία. Το Παιδαγωγικό Φροντιστήριο Καρπενησιού - Τροβάτου Αγράφων», στο: Κλεομένης Κουτσούκης (Επιμ.), *Η Εθνική Αντίσταση στην Ευρυτανία – 50 χρόνια από την ίδρυση και το Εθνικό Συμβούλιο της Π.Ε.Ε.Α. (1944-1994)*, τ.1^{ος}, εκδ. ΕΚΠΕ, Αθήνα 1995, σσ. 368-382.
- Ζωίδης Γιώργης, *Τα αντιστασιακά*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1985.
- Ηλιάκη Αμαλία, *Αδόλφος Χίτλερ: Ο «ηγέτης» και η εποχή του*, Τρίκαλα 2006.
- Θωμαδάκης Σταύρος, *Μαύρη Αγορά, πληθωρισμός και βία στην οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας, στο η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950: Ένα έθνος σε κρίση*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2006.
- Ιμβριώτη Ρόζα- Μ. Παπαμαύρος «Δύο αναγνωστικά της Αντιστασιακής Παιδείας», *Επιθεώρηση Τέχνης, Μηνιαίο Περιοδικό Γραμμάτων και Τεχνών* τ. 87-88 (3-4/1962), σσ.472-485.
- Ιμβριώτη Ρόζα, «Το Φροντιστήριο της Τύρνας» *Επιθεώρηση Τέχνης, Μηνιαίο Περιοδικό*

- Γραμμάτων και Τεχνών*, τ. 87-88 (3-4/1962), σσ. 315-325.
- Ιστορία της Αντίστασης*, Αυλός, Αθήνα 1979.
- Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης 1940-1945*», εκδ. Αυλός, Αθήνα 1979, τ. 2.
- Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης 1940-1945 δοκίμιο*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1979.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000, τ. ΙΣΤ.
- Καβάλα Μαρία, «Πείνα και επιβίωση. Αντιμετώπιση των στερήσεων στην κατεχόμενη Ελλάδα», στο: Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, τ. 8, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σσ. 48-58.
- Καθενιώτης Δημήτρης, *Ιστορικών Πολεμικών Επιχειρήσεων 1940-1941*, Αθήνα 1944.
- Καλαντζής Κώστας, *Η παιδεία εν Ελλάδι 1935-1951*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002.
- Καλατζής Χρήστος, «Ιδεολογική επιτομή της νομοθεσίας της Εθνικής Αντίστασης», *Επιθεώρηση Τέχνης, Μηνιαίο Περιοδικό Γραμμάτων και Τεχνών*, τ. 87-88 (3-4/1962), σ. 367.
- Καλογεροπούλου Αθηνά, *Η Ηλιαία, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1972.
- Καρύδης Σπύρος, *Όψεις της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης στα χρόνια της Κατοχής*, εκδ. 2^ο Πρότυπο Πειραματικό Γενικό Λύκειο, Αθήνα 2013.
- Κατσαντώνης Γιάννης, *Εκπαιδευτικοί και Εθνική Αντίσταση*, εκδ. Καρανάση, Αθήνα 1984.
- Κατσαντώνης Γιάννης, *Οι δάσκαλοι στους αγώνες για ψωμί, παιδεία, ελευθερία*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1981.
- Κατσαρός Σπύρος, *Ιστορία της Κέρκυρας*, εκδ. Μέλλον, Κέρκυρα 2003.
- Κάτσικας Χρήστος – Θεριανός Κώστας, *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης: από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2007*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2007.
- Κάτσικας Χρήστος και Θεριανός Κώστας, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης: από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2004*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2004.
- ΚΕ του ΚΚΕ, *Σύντομη Ιστορία του ΚΚΕ*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1988.
- Κείμενα της Εθνικής Αντίστασης*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1981, τ.1^ο.
- Κείμενα της Εθνικής Αντίστασης*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1981, Τ. 2^ο.
- ΚΚΕ, *Εξήντα χρόνια αγώνων και θυσιών, Χρονικό του ΚΚΕ*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1978, τ. 1.
- ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1975, τ. 7.
- Κολιόπουλος Ιωάννης, *Ληλασία φρονημάτων «Πάσα η χώρα εσιδηροφόρει»*, εκδ. Βάνιας, Αθήνα 1995, τ. Α.
- Κορδάτος Γιάννης, *Τα σημερινά προβλήματα του Ελληνικού λαού*, εκδ. Γ. και Μ. Λουκάτου, Αθήνα 1945.
- Κοτζαγεώργη Ξανθίπη, «Η αφομοιωτική πολιτική των βουλγαρικών αρχών στους τομείς της εκπαίδευσης, της γλώσσας και του πολιτισμού στην ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη». Στο: Κοτζαγεώργη- Ζυμάρη, Ξανθίπη (επιμ.), *Η βουλγαρική κατοχή στην*

- ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη 1941-1944, εκδ. ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 2002, σσ. 83-95.
- Κοτζαγεώργη-Ζυμάρη Ξανθίππη, *Η Βουλγαρική κατοχή στην Ανατολική Μακεδονία και την Θράκη*, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2007.
- Κουσουρής Δημήτρης, *Οι Δίκες των δοσίλογων 1944-1949. Δικαιοσύνη, συνέχεια του κράτους και εθνική μνήμη*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2014.
- Κράλοβα Αικατερίνη, *Στη σκιά της Κατοχής: Οι ελληνογερμανικές σχέσεις 1940-2010*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2013.
- Κυπριανός Παντελής, *Συγκριτική ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2004.
- Κύρκος Λεωνίδας, «Έπος και προδοσία», *Αυγή*, χ. φ. (27/10/1963), σ. 1.
- Κώστας Λάμπρος, *Άμεση δημοκρατία και αταξική κοινωνία*, εκδ. Νησίδες, Αθήνα 2012.
- Κωστόπουλος Τάσος, *Η αυτολογοκριμένη μνήμη*, εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα 2013.
- Κωφός Ευάγγελος, *Σύγχρονος Ελληνισμός από το 1941 έως το τέλος του αιώνα*, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000.
- Λάζου Βασιλική, «Εδαφικός κατακερματισμός. Η Κατοχή της Ελλάδας από τις δυνάμεις του Άξονα», στο: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000, Η εμπόλεμη Ελλάδα 1940-1949*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τ. 8^{ος}, σ. 33-48.
- Λεκατσάς Παναγής, *Αναγνωστικό Ε' και Στ', Το ποίημά της*, εκδ. Ελεύθερη Ελλάδα, 1944
- Λένιν Βλαντίμιρ, *Άπαντα*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1981, τ. 30^{ος}.
- Λήμνου Κατερίνα, «Πολιτικές και Κοινωνικές αλλαγές στην Ελεύθερη Ελλάδα των Ανταρτών», *Μαρξιστική Επιθεώρηση*, φ. 17-18 (1979), σ. 22.
- Λουκάτος Σπύρος, *Τα χρόνια της Ιταλικής και Γερμανικής Κατοχής και της Εθνικής Αντίστασης στην Κεφαλονιά και Ιθάκη*, εκδ. ΟΔΕΒ, Αθήνα 1987, τ. Α.
- Λυμπεράτος Μιχάλης, «Οι οργανώσεις της Αντίστασης», στο: Χρήστος Χατζηιωσήφ-Προκόπης Παπαστράτης (Επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα: Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, Κατοχή, Αντίσταση 1940-1945, Μέρος Β, Κατοχή- Αντίσταση*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σσ. 9-67.
- Λυμπεράτος Μιχάλης, *Στα πρόθυρα του Εμφυλίου Πολέμου*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006.
- Μαγκριώτης Δημήτριος, *Θυσίες της Ελλάδας και εγκλήματα κατοχής κατά τα έτη 1941-1944*, εκδ. Αθηνά, Αθήνα 1980.
- Μαθιόπουλος Βάσος, *Ο Δεκέμβριος του 1944*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 1994.
- Μάλλιος Δημήτρης, «Μουσείο Εθνικής Αντίστασης στη Ρεντίνα», *Ριζοσπάστης, Όργανο της Κομμουνιστικού Κόμματος της Ελλάδας*, χ. φ. (1/11/2002), σ. 1.
- Μαργαρίτης Γιώργος, *Από την ήττα στην εξέγερση. Ελλάδα: άνοιξη 1941-φθινόπωρο 1942*, εκδ. Ο Πολίτης, Αθήνα 1993.
- Μαργαρίτης Γιώργος, *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου 1946-1949*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2000, τ. Α'.
- Μαργαρίτης Γιώργος, *Προαγγελία θυελλωδών ανέμων: Ο πόλεμος της Αλβανίας και η πρώτη περίοδος της Κατοχής*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009.

- Μαρτίνου-Κανάκη Σωτηρία, *Το κίνημα της μεταρρυθμιστικής παιδαγωγικής και η επίδρασή του στο παιδαγωγικό έργο του Μιχάλη Παπαμαύρου*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2009.
- Μοσχόπουλος Διονύσης, «Η ιταλική διοίκηση των Επτανήσων (1941-1943) και οι κυβερνήσεις Συνεργασίας των Αθηνών (1941-1944)» *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, τ.13, (2012), σ. 232.
- Μοσχόπουλος Διονύσης, «Οι δημόσιοι υπάλληλοι των Επτανήσων κατά τη διάρκεια της ιταλικής και γερμανικής κατοχής (1941-1944). Νομικά και ηθικά διλήμματα», Εισήγηση στο: *1^ο Πανιόνιο Συνέδριο* (Κέρκυρα 2014, Πρακτικά υπό δημοσίευση).
- Μούστος Νικόλαος, *Αναμνήσεις από τα χρόνια της Κατοχής, της Εθνικής Αντίστασης και του Εμφυλίου*, εκδ. Μαΐανδρος, Θεσσαλονίκη 1996.
- Μουτούλας Παντελής, *Ωρίων - Γιάννης Μιχαλόπουλος*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1999.
- Μπακάμπασης Αναστάσιος, *Η οικονομία της Ελλάδος και η οργανωμένη ιδιωτική πρωτοβουλία κατά την περίοδο της κατοχής 1941-1944*, εκδ. ΕΛΛΑ-ΤΟΥΡΚ ΑΕ, Αθήνα 1944.
- Μπαμπούνης Χάρης, «Ο μαθητής του Δ. Γληνού, Παιδαγωγός Αντίστασης Κώστας Σωτηρίου (1889-1966). Μια ζωή αφιερωμένη στην υπόθεση της ελληνικής παιδείας», στο Χ. Μπαμπούνης (Επιμ.), *Κώστας Δ. Σωτηρίου (1889-1966), η ζωή και το έργο του*, εκδ. Επιμορφωτικός Σύλλογος Καλυβίων, Καλύβια 1993, σσ. 13-44.
- Μπαμπούνης Χάρης, «Τα Παιδαγωγικά Φροντιστήρια στην «Ελεύθερη Ελλάδα» (1944)», στο Σπ. Καρύδης (Επιμ.), *Τομές στην Ελληνική Εκπαίδευση, Τα χρόνια του Πολέμου και της Κατοχής*», εκδ. 2^ο Πρότυπο Πειραματικό Γενικό Λύκειο Αθηνών, Αθήνα 2015, σσ. 67-76.
- Μπαμπούνης Χάρης, Εμμανουήλ Φιριππής, *Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών Φοιτητών δράσεις*, εκδ. ΕΚΠΑ, Αθήνα 2016.
- Μπαρτζιώτας Βασίλης, *Η Εθνική Αντίσταση στην αδόλωτη Αθήνα*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1984.
- Μπέικος Γεωργούλας, *ΕΑΜ και Λαϊκή Αυτοδιοίκηση*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1976, τ. 1.
- Μπέικος Γεωργούλας, *Η Λαϊκή Εξουσία στην Ελεύθερη Ελλάδα*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1979, τ. Β'.
- Νούτσος Παναγιώτης, «Ανοικοδόμηση και Λαοκρατία: το εγχείρημα του Ανταίου και της ΕΠ-ΑΝ στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου», στο: 4^ο Επιστημονικό Συνέδριο, *Η Ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967)*, εκδ. Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1994, τ. 1, σσ. 371-375.
- Νούτσος Χαράλαμπος, *Ο δρόμος της καμήλας και το σχολείο*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2004.
- Ξενίδη Ξένη, «Το στήσιμο ενός παιδικού σταθμού», *Επιθεώρηση Τέχνης, Μηνιαίο Περιοδικό Γραμμάτων και Τεχνών*, τ. 87-88 (3-4/1962), σσ. 407-408.
- Ο Αναλφαβητισμός και η Αγραμματοσύνη στην Ελλάδα*, Αθήνα 1946.
- Ο Κομμουνισμός στην Ελλάδα*, εκδ. Εθνική Εταιρεία, Αθήνα 1937.
- Ο Κώστας Σωτηρίου αφηγείται*, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1987.
- Π.Ε.Α.Ν, *Τι πιστεύουμε*, Αθήνα, 1942.

- Παΐκος Νίκος, «Οι πρώτοι αξιωματικοί του ΕΛΑΣ» στο: *Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης 1940-1945*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1994, τ. 5, σσ. 2004-2008.
- Πάλλας Δημήτρης, «Αναμνήσεις από μια συνεργασία με τον Κώστα Σωτηρίου στην Ελεύθερη Ελλάδα», Στο: Χ. Μπαμπούνης (Επιμ.), *Κώστας Δ. Σωτηρίου (1889-1966), Η ζωή και το έργο του*, Παράρτημα Πρακτικών Δ' Επιστημονικής Συνάντησης Ν. Α. Αττικής (30-11, 1-2-3/12/1989), εκδ. Επιμορφωτικός Σύλλογος Καλλυβίων, Καλύβια 1993, τ. Β', σσ. 759-762.
- Παναγιωτόπουλος Ιωάννης, *Μορφές της ελληνικής γης*, εκδ. Γραφείο Πνευματικών Υπηρεσιών, Αθήνα 1937.
- Παππά Έλλη, «Νίκος Κιτσίκης: Ο επιστήμονας, ο άνθρωπος, ο πολιτικός», *Τεχνικά Χρονικά, Διμηνιαία Έκδοση ΤΕΕ*, τ. 1-3 (1-3/1986), σ. 18.
- Παπαγιάννης Σταύρος, *Τα παιδιά της λύκαινας. Οι «επίγονοι» της 5^{ης} Ρωμαϊκής Λεγεώνας κατά τη διάρκεια της Κατοχής (1941-1944)*, εκδ. Σόκολη, Αθήνα 2004.
- Παπαδόπουλος Δημήτρης, «Ε.Λ.Α.Ν. Ελληνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Ναυτικό 1943-1945», *Πολεμικές Σελίδες*, Αθήνα 8-9/2017, σσ. 20-35.
- Παπαθανασίου Παρμενίων, *Για τον Ελληνικό Βορρά. Μακεδονία, 1941-1944: Αντίσταση και τραγωδία*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 1997, τ. Α.
- Παπαμαύρος Μιχάλης, «Η Παιδεία στην ελεύθερη Ελλάδα τον καιρό της κατοχής», *Επιθεώρηση Τέχνης, Μηνιαίο Περιοδικό Γραμμάτων και Τεχνών*, τ. 87-88 (3-4/1962), σσ. 404-406.
- Παπαφλωράτος Ιωάννης, *ΕΛΕΣ Αγνώστες πτυχές από την ιστορία της Οργάνωσης*, εκδ. Περισκόπιο, Αθήνα 2007.
- Περαίος Κώστας, «Οι εκπαιδευτικοί στην Εθνική Αντίσταση», *Επιθεώρηση Τέχνης, Μηνιαίο Περιοδικό Γραμμάτων και Τεχνών*, τ. 87-88 (3-4/1962), σ. 443.
- Πίπας Κώστας, «Η Πανελλαδική Συνδιάσκεψη των Εκπαιδευτικών στη Λάσπη Ευρυτανίας», *Επιθεώρηση Τέχνης, Μηνιαίο Περιοδικό Γραμμάτων και Τεχνών*, τ. 87-88 (3-4/1962), σ. 408.
- Πυρομάγλου Κομνηνός, *Ο Γεώργιος Καρτάλης και η εποχή του 1934-1957*, εκδ. Ιστορική Έρευνα, Αθήνα 1965, τ. Α.
- Πυρομάγλου Κομνηνός, *Δούρειος Ίππος*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1978.
- Ροδάκης Περικλής, *Καλάβρυτα 1941-1944*, εκδ. Παρασκήνιο, Αθήνα 1999.
- Ρούσος Πέτρος, *Η μεγάλη πενταετία 1940-1944*, εκδ. Αθηνά, Αθήνα 1988.
- Ρούσος Πέτρος, *Η μεγάλη πενταετία*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1976, τ. Β.
- Σακελλαρίου Χάρης, *Η Παιδεία στην Αντίσταση*, εκδ. Φιλιππότης, Αθήνα 1984.
- Σακελλαρίου Χάρης, *Η παιδική λογοτεχνία στην αντίσταση*, εκδ. Σύγχρονη εποχή, Αθήνα 1983.
- Σακελλαρίου Χάρης, *Κ. Σωτηρίου*, εκδ. Κίνητρο, Αθήνα 1991.
- Σακελλαρόπουλος Τάσος, «Τα σώματα των Ελλήνων αξιωματικών στο πόλεμο και την πολιτική», στο: Χρήστος Χατζηιωσήφ, Προκόπης Παπαστράτης (Επιμ): *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, Κατοχή, Αντίσταση 1940-1945*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σσ. 285-367.

- Σαμπατακάκης Θεόδωρος, *Ταυτότητες πρακτόρων και κωδικά ονόματα. Η δραστηριότητα των βρετανικών υπηρεσιών πληροφοριών στην Ελλάδα 1939-1944*, εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα 2006.
- Σαράντα χρόνια του ΚΚΕ 1918-1958, Επιλογή Ντοκουμέντων, εκδ. ΠΛΕ, Αθήνα 1964.
- Σαράφης Στέφανος, *ο Ελλάς*, Αθήνα, εκδ. ΠΛΕ, Αθήνα 1958.
- Σβορώνος Νίκος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1999.
- Σεμελέν Ζακ, *Άοπλοι απέναντι στο Χίτλερ. Η αντίσταση των πολιτών στην Ευρώπη 1939-1943*, εκδ. Χατζηνικολής, Αθήνα 1993.
- Σκαλιδάκης Ιωάννης, *Η Αθήνα ενάντια στην ύπαιθρο. Η εκστρατεία των Ταγμάτων Ασφαλείας από την Αθήνα στην Εύβοια*, περ. Ο Πολίτης, τ. 163 (Φεβρουάριος 2008).
- Σπηλιωτοπούλου Μαρία, *Η οργάνωση Προμηθεύς II και οι βρετανικές πολιτικές για την ανάπτυξη της αντίστασης στην κατεχόμενη Ελλάδα (1941-1943). Αριστερά και Αστικός Πολιτικός Κόσμος 1940-1960*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2014.
- Στάλιν Ιωσήφ, *Απαντα*, Αθήνα, εκδ. ΚΕ ΚΚΕ, 1952, τ. 9^{ος}.
- Σταυράκη Ελευθερία, Κρικζώνης Φώτης, *Άγραφα: Οδοιπορικό στο χρόνο και ο ιστορικός Δήμος Ρεντίνας*, εκδ. Ιδιωτική, Αθήνα 2008.
- Στεργιάδου Καλλιόπη, *Η εξέλιξη των συνταγματικών ρυθμίσεων για θέματα ανώτατης εκπαίδευσης στην Ελλάδα από το 1821 έως σήμερα*, εκδ. Αντ. Ν. Σακκουλά, Αθήνα 1993.
- Σφέτας Σπυρίδων, *Όψεις του Μακεδονικού Ζητήματος στον 20^ο αιώνα*, εκδ. Βάνιας, Αθήνα 2010.
- Σφήκας Θανάσης, *Με τον Μέτερνιχ ή με τον Πάλμεστρον; Οι Βρετανοί και ο Δεκέμβριος του 1944*, εκδ. Ζήτη, Αθήνα 2015.
- Σφήκας Θανάσης, *Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα. Ο ιμπεριαλισμός της «μη-επέμβασης»*, εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα 1997.
- Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών Ε.Λ.Α.Σ*, εκδ. Ελεύθερη Ελλάδα, 1944.
- Τα αετόπουλα: αναγνωστικό της Γ' και Δ' τάξης*, ΠΕΕΑ, εκδ. Ελεύθερη Ελλάδα, 1944.
- Σωτηρίου Κώστας, «Το Εθνικό Συμβούλιο και η Παιδεία», *Επιθεώρηση Τέχνης, Μηνιαίο Περιοδικό Γραμμάτων και Τεχνών*, τ. 87-88 (4-5/1962), σ. 302.
- Τζανή Μαρία- Παμουκτσόγλου Τασία, *Το Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα: «Ταυτόν και αλλοτριμορφοδίαιτον»*, εκδ. Ερωδιός, Αθήνα 1998.
- Τζήκα Δώρα, «Η εκπαίδευση στην περίοδο της Κατοχής», στο: Σ. Μπουζάκης (επιμ.), *Πανόραμα Ιστορίας της Εκπαίδευσης: Όψεις και Απόψεις, τ. Β': Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-2010)*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2011, σ. 198- 209.
- Τζούκας Βαγγέλης, *Οι οπλαρχηγοί του ΕΔΕΣ στην Ήπειρο 1942-1944*, εκδ. Εστία, Αθήνα 2013.
- Το παλιό και το καινούργιο σχολείο*, εκδ. Αντιφασίστα, Μυτιλήνη 1944.
- Τότε που ήμουν στην ΕΠΟΝ. Μαρτυρίες και αφηγήσεις*, εκδ. Ο, Αθήνα 1985.
- Τσουκνίδας Θανάσης, «66 χρόνια από την ίδρυση της ΕΠΟΝ», *Εποχή*, χ. φ. (22/2/2009), σ. 1.
- Τσουπαρόπουλος Θανάσης, *Οι Λαοκρατικοί θεσμοί της Εθνικής Αντίστασης*, εκδ. Γλάρος,

Αθήνα 1989.

- Τυροβούζης Χρήστος, *Αυτοδιοίκηση και «Λαϊκή» Δικαιοσύνη 1942-1945*, εκδ. Προσκήνιο, Αθήνα 1961.
- Φαράκος Γρηγόρης, *Αρης Βελουχιώτης: Το χαμένο αρχείο, άγνωστα κείμενα. Η στάση της ηγεσίας του ΚΚΕ απέναντι στον Αρη Βελουχιώτη, 1941-1945*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.
- Φαράκος Γρηγόρης, *Ο ΕΛΑΣ και η εξουσία*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, τ. 2^{ος}.
- Φίλος Στέφανος, *Το χρονικό ενός θεσμού*, εκδ. Βιβλία για όλους, Αθήνα 1984.
- Φλάισερ Χάγκεν, *Στέμματα και Σβάστικα, Η Ελλάδα της κατοχής και της αντίστασης 1941-1944*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 2009, τ. Α.
- Φύση και προορισμός του Ε.Λ.Α.Σ.*, εκδ. Εθνική Αντίσταση, Αθήνα 1946.
- Χαραλαμπίδης Μενέλαος, *Διεύθυνση Ειδικής Ασφαλείας του Κράτους. Η αιχμή του αντικομμουνιστικού αγώνα της κυβέρνησης Ράλλη στην κατοχική Αθήνα*, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2012.
- Χαριτόπουλος Διονύσης, *Αρης ο αρχηγός των Ατάκτων*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1997, τ.1^{ος}.
- Χαρίτος Χαράλαμπος, «Το παιδαγωγικό Φροντιστήριο της Τύρνας», *Τρικαλινά*, τ. 4, 1984.
- Χατζηναστασίου Τάσος, *Αντάρτες και Καπετάνιοι, Η Εθνική Αντίσταση κατά της βουλγαρικής κατοχής της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης 1942-1944*, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2017.
- Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *ΠΕΑΝ (1941-1945), Πανελλήνιος Ένωση Αγωνιζόμενων Νέων*, εκδ. Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 2004.
- Χατζής Θανάσης, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε*, εκδ. Δωρικός, Αθήνα 1983.
- Χατζηστεφανίδης Θεοφάνης, *Ιστορία της Νεοελληνικής εκπαίδευσης*, εκδ. Παπαδήμας, Αθήνα 1986.
- Χόνδρος Ιωάννης, «Η Ελληνική Αντίσταση 1941-1944, Μία Επανεκτίμηση», στο: Χ. Φλάισερ (επιμ): *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950, Ένα Έθνος σε Κρίση*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1984, σσ. 69-78.
- Χουλιάρης Γιώργος (Περικλής), *Ο δρόμος είναι άσωτος*, εκδ. Οϊωνός, Αθήνα 2006.
- Χρυσοχοΐδης Ηλίας, «Ενας στρατηγός της Βέρμαχτ αφηγείται...η παράδοση των Ιταλών, η σφαγή της Κεφαλλονιάς και οι σχέσεις με τον ΕΔΕΣ», *Το Βήμα*, χ. φ. (9/03/2014), σ.1.
- Χρυσοχόου Αθανάσιος, *Η Κατοχή εν Μακεδονία*, εκδ. Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1962, τ. 5^{ος}.
- Ψαλλίδας Γρηγόρης, «Τομές και συνέχειες στην επεξεργασία στρατηγικής από τους Έλληνες σοσιαλιστές στις δεκαετίες του '30 και του '40», στο: Χ. Φλάισερ (επιμ): *Η Ελλάδα 1936-1949: Δικτατορία-Κατοχή-Εμφύλιος: Συνέχειες και Ασυνέχειες*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 2003, σσ. 166-198.
- Ψυρούκης Νικόλαος, *Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος*, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1989.

- Alexander George Martin, *Prelude to Truman Doctrine. British Policy in Greece, 1944-47*, εκδ. Oxford University Press, Oxford 1983.
- Allan Barbara, *Supporting research students*, εκδ. Facet, London 2003.
- Barker Elisabeth, *British Policy in Southeast Europe in the Second World War*, εκδ. Palgrave Macmillan UK, U. K 1976.
- Berend Ivan, *Οικονομική Ιστορία του 20^{ου} αιώνα*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2009.
- Bideleux Robert, Jefries Ian, *A History of Eastern Europe. Crisis and Change*, εκδ. Routledge, London 2077.
- Ciano Galeazzo, *The Ciano diaries, 1939-1943*, εκδ. Garden City Pub. Co. Inc., England 1947.
- Creswell John, *Research Design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*, 4rd ed., εκδ. Sage Publications, United States 2014.
- Fearon Peter, *The Origins and nature of the Great Slump 1929-1932*, εκδ. Mac Millan, London 1979.
- Fleischer Hagen, *Ημερολόγιο Φαίδωνα Μαηδώνη (24/6-10/9/1944)*, Επιμ. Αριστείδης Στεργέλλης, «Μνήμων 9», Αθήνα 1984, τ. 9^{ος}, σσ. 33-156.
- Götz Aly, *Hitler's Beneficiaries*, εκδ. Verso, Λονδίνο 2007.
- Heger Heinz, *The men with the Pink Triangles*, εκδ. Alyson Publications, Boston 1980.
- Hionidou Violeta, *Famine and death in occupied Greece 1941-1944*, εκδ. Cambridge University Press, Cambridge 2006.
- Jones Rhodri Jeffreys, *In Spies we trust: The story of Western Intelligence*, εκδ. OUP Oxford, Oxford 2013.
- Keegan John, *The Second World War*, εκδ. Penguin, London 2005.
- Mac Clancy Jeremy, *Consuming the inedible: neglected dimensions of food choice*, εκδ. Berghann Books, New York 2007.
- Mavrogordatos George, *Stillborn Republic Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*, εκδ. University of California Press, Los Angeles 1983.
- Mazower Mark, *Salonica. City of Ghosts. Christians, Muslims and Jews 1430-1950*, εκδ. Harper Collins, , London, London 2004.
- Mazower Mark, *Μετά τον πόλεμο, η ανασυγκρότηση της οικογένειας, του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943_1960*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004.
- Mazower Mark, *Σκοτεινή Ήπειρος Ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001.
- Mazower Mark, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ, η εμπειρία της κατοχής*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994.
- Myrsiades Linda, *Cultural Represantationin Historical Resistance: Complexity and Construction in Greek Guerrilla Theater*, εκδ. Bucknell University Press, London 1999.
- Ostrogorsky George, *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα 2008, τ. Α'.
- Richter Heinz, *Η επέμβαση των Άγγλων στην Ελλάδα. Από τη Βάρκιζα στον Εμφύλιο Πόλεμο*,

Φεβρουάριος 1945- Αύγουστος 1946, εκδ. Εστία, Αθήνα 1997.

Rohrs Herman, *Το κίνημα της προοδευτικής εκπαίδευσης*, μτφ. Κ. Δεληκώστας - Σ. Μπουζάκης, εκδ. Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 1990.

Whitrow Gerald, *The structure and Evolution of the Universe*, εκδ. Hutchinson, London 1955.

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν. 1599/1986 και τα άρθρα 2,4,6 παράγραφος 3 του Ν. 1256/1982, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής εργασίας και δεν προσβάλλει κάθε μορφής πνευματικά δικαιώματα τρίτων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές, δε, που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές.

Αθήνα, 6/9/2019

Η Δηλούσα

Μαρία Δημητρίου